MARIAN NASZKOWSKI

NYUGTALAN NAPOK

MARIAN NASZKOWSKI
NYUGTALAN NAPOK

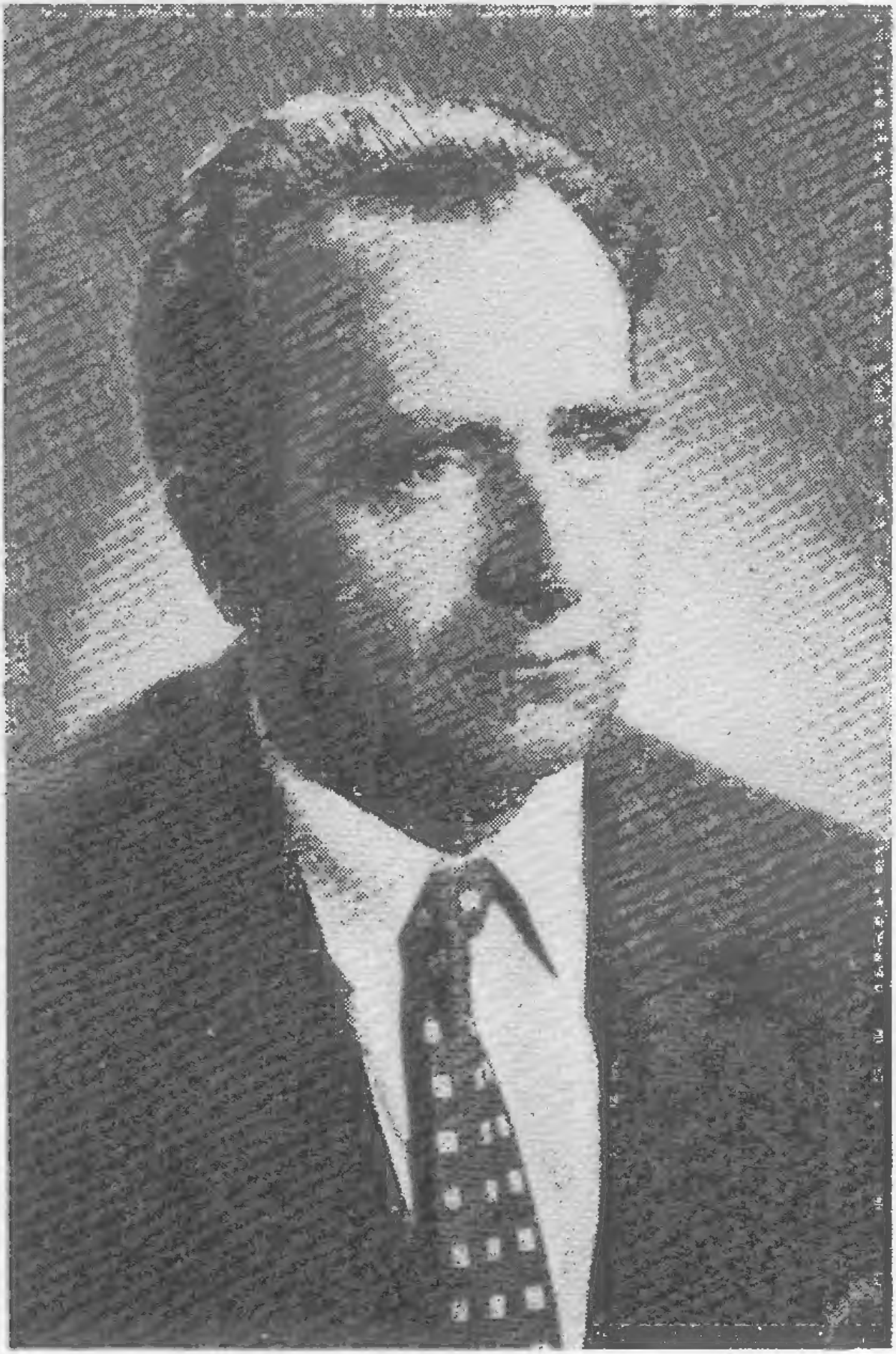

MARIAN NASZKOWSKI

MARIAN NASZKOWSKI

NYUGTALAN NAPOK

(VISSZAEMLÉKEZÉSEK
A HARMINCAS ÉVEKRE)

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1964

A lengyel eredeti címe:

MARIAN NASZKOWSKI

NIESPOKOJNE DNI
(WSPOMNIENIA Z LAT TRZYDZIESTYCH)

Fordította:

SZABÓ LÁSZLÓ

A fordítást szakmailag ellenőrizte:

DR. KOVÁCS ENDRE

Könyvemet küzdőtársaim emlékének szentelem, akik egyben e mű hősei is.

A szerző

Őszinte örömmel nyújtom át e könyvet a magyar olvasó kezébe. Bár a lengyel történelem egy szakaszáról íródott, a „nyugtalan napok"-at nem csupán az én hazám élte át. A forró harmincas években Európa minden nemzete előtt feltűnt a hitleri agresszió réme. A hazai és az idegen fasizmus éppúgy fenyegette a lengyel nemzet létét, mint a magyarét.

Országaink történetében sok a közös vonás. Bem és Petőfi neve a Népek Tavaszának közös szabadságharcát jelképezi. A két világháború között a lengyel és a magyar kommunistákat egybefűzte a proletárszolidaritás. Mindkét párt hasonló feltételek között folytatta munkáját, mélyen a föld alatt.

Úgy gondolom tehát, hogy a harmincas évek eposza, amelyet megörökítettem — a lengyel munkások és parasztok harca a Piłsudski-, és Rydz-Śmigły kormányos ellen —, utat talál majd azoknak a magyar olvasóknak a szívéhez, akik még jól emlékeznek a magyar népnek és forradalmi élcsapatának a hazai fasiszta rendszerrel vívott harcára.

Bízom abban, hogy könyvem magyar nyelvű megjelenése hozzá fog járulni ahhoz, hogy az igazságos és szabad emberek világát építő magyar és lengyel nép kölcsönösen megismerje egymást.

Nagyon szeretném, ha könyvem eljutna az ifjabb nemze-

dékhez, amely már — a lengyel ifjakhoz hasonlóan — a szocializmus viszonyai között nevelkedik. A „Nyugtalan napok" lapjain leírt események e fiatalság számára lezárt történeti szakaszt jelentenek. De mégis fontos, hogy a most felnövő nemzedékek megértsék és átérezzék apáik és nagyapáik harcát, szenvedéseit s örömeit; hogy értékelni tudják a mát, a szabadságot, amelyből teli tüdővel lélegezhetnek. Azt a szabadságot, amely biztosítja nekik a munkát, a tanulást, az emberhez méltó életcélok elérését.

Könyvem létrejöttének indokairól számot adva az első lengyel kiadás előszavában megírtam, hogy a harmincas évek rendkívüli légkörét kívántam megörökíteni, akkori erőfeszítéseink szigorú pátoszát akartam kifejezni. Szándékom ezen túlmenően elsősorban mégis az volt, hogy megmutassam az embereket, az élő embereket, akik a harcot folytatták; felfedjem hősi vonásaikat, s ugyanakkor gyengeségeiket is. Azt a szilárdságot, hitet és lelkesedést, amelyet nem törhetett meg semmilyen átmeneti nehézség vagy csapás. Könyvem igazi hősei tehát: a párt és hűséges katonái.

Munkám emléket állít a lengyel és az ukrán kommunisták közös harcainak. A két világháború közti években az akkori Nyugat-Ukrajna területén Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja — a Lengyel Kommunista Párt szekciójaként — tevékenykedett. A Lengyel Kommunista Párt a lenini nemzetiségi elvek szellemében bátran hirdette az ukránok és fehéroroszok önrendelkezési jogát, beleértve a lengyel államtól való elszakadást is. A Kommunista Pártnak ez az állásfoglalása a marxizmus—leninizmus elveiből, a proletár internacionalizmus elvéből fakadt, s egyben megfelelt a lengyel nemzeti felszabadító harcok legnemesebb hagyományainak is. Annak a jelszónak volt a folytatása, amelyet a XIX. század lengyel felkelői írtak zászlajukra: „A Ti szabadságotokért és a mienkért!" A kommunisták megalkuvás nélküli, elvi álláspontja az ukrán és a fehérorosz nemzet jogait illetően mérhetetlenül fel-

dühösítette a lengyel fasizmust. Ám a lengyel dolgozó tömegek megértették s támogatták a kommunisták nemes és észszerű állásfoglalását. Megértették, hogy nem lehet szabad az a nemzet, amely más nemzeteket elnyom, s hogy az ukránok és fehéroroszok szabadságharca egyben Lengyelország igazi függetlenségéért és a haladásért is folyik.

A harmincas évek, a „nyugtalan napok", amelyekkel könyvem foglalkozik, egyre inkább a múltba merülnek, mind sűrűbb homály borul rájuk. Mégis úgy gondoltam, nem volna helyénvaló, ha feledés takarná el e nehéz, de rendkívül érdekes történelmi időszak hőseinek szép és nagyszerű cselekedeteit. Bár abban az időben bontakozott ki előttünk a fasizmus térhódításának tragikus folyamata, azok az évek mégis szép szakaszát jelentik harcunknak, amelyet a társadalmi haladásért, az emberi méltóságért, a békéért folytattunk. Voltak ebben a harcban gyönyörű nekilendülések, de voltak kudarcok is. Küzdelem, amelyet áthatott a munkások, parasztok, értelmiségiek nagy tömegeinek hősiessége Lengyelországban éppúgy, mint Magyarországon vagy Európa egyéb országaiban. A kor eseményei ezer és ezer ismert vagy azóta már elfeledett kommunista és más antifasiszta önfeláldozó, elszánt s kemény erőfeszítéseinek el nem múló, eleven bizonyítékai.

Az ő életművük megörökítésének vágya töltött el, amikor elhatároztam, hogy írói gyakorlat híján is megírom könyvemet.

Marian Naszkowski

1930-ban kezdődött Lwówban.[1] Teljes szépségében bontakozott ki a nyár. Meleg verőfény borította a várost, enyhe földszag érződött. Egyszóval minden gyönyörű volt annak a 18 éves fiatalembernek a szemében, aki éppen a napokban tette le az érettségit, eltelt az életről alkotott bizonytalan, izgató sejtésekkel, és megrészegült a szabadság érzésétől.

A szabadság érzésétől?

Igen, akkor ez az érzés töltötte be egész valómat. Tele voltam tervekkel. Beiratkoztam az egyetemre.

Latolgattam, melyik egyesületbe lépjek? Az egyetemi ifjúság abban az időben sokat politizált, vagy inkább azt mondhatnám: zajt csapott a politika körül. A gólyákra számos bajtársi egyesület vetette ki hálóját.

Politikai öntudatom még nem volt. A régi erkölcsű, valósággal óklasszikus łyczakówi gimnáziumban érettségiztem. Mindaz a teher rámnehezedett, ami az akkori gimnazistákat nyomta. Az iskola, a templom és a család hatása.

A politikai öntudat helyett inkább az ösztön vezetett. Ösz-

[1] *Lwów* — Lvov, ukrajnai szovjet város. Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia a harmincas években Lengyelországhoz tartozott, ezért a lengyel eredetinek megfelelően a helységneveket lengyel írásmóddal közöljük. (A lapalji jegyzetek a Kiadó jegyzetei. — *Szerk.*)

tönöm tartott távol például attól a hangoskodó, ízléstelen ideologizálástól, amely a kormánnyal vetélkedő nemzeti demokrata ellenzéket jellemezte. Ez a nemzeti demokrata szellem elsősorban a Testvériség és az Összlengyel Ifjúság elnevezésű szervezetekben uralkodott. A tányérsapkás, üresfejű úrfik bajtársi bohóckodásait ízléstelennek tartottam; viszolyogtam tőlük. De kikhez csatlakozzam?

Szaktárgyaim kiválasztása aránylag nem sok gondot okozott. Már kisdiák koromban „eldöntöttem", hogy lengyel szakra iratkozom, és irodalomtörténeti tanulmányokat fogok folytatni. Társadalmi, illetve politikai hovaállásom kérdése azonban annál több fejtörésembe került.

Az akkori idők politikai eseményeiből két mozzanat vésődött belém: a Középbal kongresszusa és Brześć.[2]

Emlékszem rá, milyen izgatott volt a légkör, milyen nyugtalanság uralkodott a társadalomban — jobban mondva azokban az értelmiségi körökben, amelyekben ez időben forgolódtam. Feszült várakozás előzte meg a Lengyel Szocialista Párt, a Piast[3] és a baloldal, valamint a Középbal többi legális pártjának krakkói kongresszusát.

Piłsudski kormányainak négyéves uralma alatt hitelüket vesztették a légionisták[4] meséi, amelyek a haladásról, a sza-

[2] *A brześći per* 1931—1933 között folyt le Varsóban. A vádlottak padján az úgynevezett Középbal már korábban letartóztatott vezetői ültek. Az ügyész azzal vádolta őket, hogy összeesküvést szőttek, és államcsínyt akartak végrehajtani. Bár jóformán semmi bizonyíték nem volt ellenük, mégis 1,5—3 évig terjedő börtönbüntetést kaptak.

[3] A Lengyel Népi Párt korábbi népszerű elnevezése.

[4] *A légionisták* — Piłsudski hívei. Az elnevezés az első világháború idején alakult galíciai seregekre utal, amelyek az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregében harcoltak, majd 1918 után a burzsoá Lengyelország támogatóivá váltak.

nálásról,[5] az amerikai stabilizációs kölcsönre alapozott „prosperitásról" szóltak. Főként azonban lelepleződtek a „pártonkívüliek" tisztakezűségéről keringő legendák. Piłsudskiék ugyanis ezt a ravasz elnevezést adták pártjuknak: „A Kormánnyal Való Együttműködés Pártonkívüli Blokkja".

Meg kell állapítanunk, hogy az a pártrendszert támadó rafinált demagógia, amely szerint a pártosság okozta Lengyelország minden baját, a szanációs kormányzás első éveiben nagy hatást keltett, és megbénította a középrétegek, a kispolgárok és az értelmiségiek amúgy sem túlzott aktivitását, ellenzékiségét. E propaganda elsősorban számukra készült, de más rétegeket is befolyásolt.

A „prosperitás" igen rövid ideig tartott, a kölcsön új terheket jelentett az országnak. Kiderült, hogy a „tiszta kéz" — szennyes. A korrupció, a magas állami tisztviselők disznóságai, az úri klikkek dáridói nem csökkentek, sőt az „ezredesek"[6] újabb arcpirító gyalázatosságaival gyarapodtak.

A „pártonkívüliség" spanyolfala mögül egyre jobban kikandikált az akkori idők teljhatalmú nagykapitalista szervezetének, a Lewiatannak[7] az alakja, a nagyiparos és a mágnás családok képviselőinek — Janusz Radziwiłłnek, Potockinak, a Lubomirski hercegeknek — irányító ereje... Időnként maga Piłsudski is nyíltan kacérkodott a konzervatívokkal. 1926 októberében megjelent Nieświeżben, a nagy-

[5] *Piłsudski, Józef* (1867—1935) — Lengyelország fasiszta marsallja — uralomra jutásakor azt ígérte, hogy szanálja (felvirágoztatja, „egészségessé" teszi) az országot. Ezért nevezik uralmának támogatóit „szanációsoknak", kormányait pedig a „szanáció kormányainak".

[6] Az uralmon levő tiszti kormány tagjait — akik között sok ezredes volt — általában „ezredeseknek" nevezték.

[7] A lengyel nagytőke legfőbb szervének népies elnevezése. A szervezet 1919-ben alakult meg, és a legkülönbözőbb pártállású vezető gyáripari, bányaipari, kereskedelmi és pénzügyi köröket egyesítette.

birtokosok összejövetelén. Ünnepélyesen kijelentette, hogy nem nyúl a született arisztokrácia birtokaihoz és kiváltságaihoz.

Szétfoszlott tehát a Piłsudski „apó" körüli legenda, amely eleinte még a munkásosztály egy részénél is hitelre talált.

A kispolgári sznoboknak kezdetben tetszettek az „erőteljes" szavak, amelyeket Piłsudski oly szívesen osztogatott. „Igen, ez valami eredeti, ez valami új!" — hajtogatták. Később azonban rájöttek, hogy mit takar az uralkodó klikk harca a szejm, az úgynevezett „szejmokrácia", a „hazug parlamentarizmus" ellen.

Lassan megértették, hogy a tábornagy-diktátor nemcsak az országgyűlést, a szejmet, hanem az egész nemzetet akarja „torkon ragadni".

A szejm és az ellenzék kigúnyolása, közönséges szavakkal való illetése, amely eleinte — főleg kispolgári körökben — hátborzongató szenzációt jelentett, lassanként undorral töltötte el az embereket.

Piłsudski szüntelenül ismételte:

— A szejm a ledér nők gyülekezete. A képviselők szarháziak, majmok, ostobák, hülyék...

Az ellenzék nem adta fel a harcot. A költségvetés egyes tételeit demonstratív módon szellőztette. Czechowicz pénzügyminisztert az Államtörvényszék elé hurcolta, és a költségvetés túllépésével, valamint azzal vádolta, hogy az állami alapokat a kormány választási költségeinek fedezésére használta fel.

Az ellenzék és a kormány látványos küzdelme azonban meddő szócséplés volt. Mindenki kerülte a lényeget, mint macska a forró kását... Már akkor éreztem ezt, bár még nem értettem az egész játék mechanizmusát, nem láttam sem a szociáldemokrata, sem a népi ellenzék valóságos szerepét. Nem láttam azt, hogy ellenzéki álláspontot foglalnak el a kormánnyal szemben, de nem ellenzik magát a rendszert.

Milyen büszkén hangzottak Ignacy Daszyński képviselőházi elnök szavai, aki 1929-ben — amikor Piłsudski, tiszti testőrgárdája élén, behatolt a parlamentbe — imigyen szólt:

— Szuronyok, karabélyok és kardok árnyékában nem nyitom meg az alkotmányozó nemzetgyűlést!

De mit hoztak ezek a szavak?

Igaz, hogy Piłsudski átkozódva távozott, de vajon megváltozott-e valami?

Hiszen néhány hónappal azt megelőzően Daszyński még együttműködést ajánlott Piłsudskinak. Mint a „Robotnik" (Munkás) megírta, békejobbot nyújtott a tábornagynak. A Lengyel Szocialista Párt az elhúzódó válság leküzdésére a Pártonkívüliek Blokkja, a szociáldemokraták és a Felszabadulás elnevezésű néppárt koalícióját javasolta.

Piłsudski a javaslatra megvetően vállat vont. Már nem 1926-ot írtunk, amikor, a májusi államcsíny sikere érdekében, szüksége volt a szociáldemokraták támogatására.

1929 decemberében, a kormány és a szejm drámai küzdelmei után, a Középbalban egyesült ellenzék megbuktatta Świtalski kormányát.

Mi történjék most? A Középbal nem kívánt kibújni a parlament védőszárnyai alól. De nem lelkesedett azért sem, hogy a néphez forduljon.

Piłsudski Kazimierz Bartel egyetemi tanárt nevezte ki miniszterelnökké. Bartel eléggé népszerű volt. Kissé puha egyéniség, az ellenzék számára viszont elfogadható politikus.

— A legjobb szándékok vezetnek — mondotta a szejm előtt 1930 januárjában —, majd kifejtette, hogy a tekintélyi elv és a demokrácia összebékítése a célja.

Bartelt számos csalódás érte. De ettől eltekintve álliberális kormánya nem tudott gátat vetni az elégedetlenség növekedésének.

Azután kitört a válság a maga összes szörnyű következményével.

Bartel, amikor teljesítette feladatát, s enyhítette az ellenzékkel való állandó csatákat, lemondott. Szymański és Jan Piłsudski rövid lélegzetű kormányai után Piłsudski az egyik erőskezű, megbízható légionistájának, Walery Sławeknek a kezébe adta az ország gyeplőjét. Sławek nemrégiben még azzal fenyegetőzött, hogy összetöri az ellenzék csontjait, és a „tábornagy megsértése" miatt párbajra hívta ki Niedzałkowskit, a szocialisták egyik vezetőjét.

A szejmben ismételten előtérbe került a Czechowicz-ügy. Liberman és a Középbal többi vezetője dörgedelmes beszédeket tartott. Piłsudski azonban a markába nevetett, és nem sokat törődött hangoskodásaikkal. Hisz nemrégiben egyik cikkében gúny tárgyává tette Czechowiczot, aki a parlament tagjaival szemben védelmezni akarta becsületét.

— Nem kívánok egyenlő lenni ezekkel a szarháziakkal — jelentette ki a marsall az Államtörvényszék előtt. Végül is meglepetésszerűen megjelent a parlamentben, csupán azért, hogy újólag becsmérlő szavakkal illesse a testületet és a közigazgatási bíróságot.

Lengyelországot a nemesség és a többi úri réteg új feudális önkényuralma vette birtokába. Lenézéssel beszéltek a nemzetről, amely Piłsudski szavai szerint „csak lovaglóostort érdemel". És — milyen paradoxon! — mindezt a nemzeti jelszó jegyében. Maga Piłsudski a „képviselők és pártok önkényét letörő gáncsnélküli lovag" szerepében tetszelgett.

S milyen diktátorkultusz, milyen megalománia uralkodott!

A legenyhébb sajtóbírálatot is súlyos ítélet követte. Többek között az ismert népi politikusnő, Irena Kosmowska is büntetést kapott „a tábornagy lebecsülése" címén ...

Miközben a légiós egységek a „Mi, az első brigádbeliek" című induló hangjai mellett masíroztak az utcákon, a kormány az alkotmány megváltoztatására készült. A köztársa-

sági elnök csak az „istennek és a történelemnek" tartozzék felelősséggel, s legyen vétójoga. Röviden: meg kell teremteni a korszerű egyeduralmat.

Ilyen körülmények között a politikai kombinációkra felkészült, de a fasizmus és a szanációs uralom elleni harc valódi politikai koncepcióját nélkülöző Középbal kongresszusa elégedetlenséget és csalódást kellett hogy okozzon. A Középbal a parlamenti élet újjászületésében látta a hibák egyedüli ellenszerét. A pártközi szövetség pártjainak vezetői megijedtek a munkásosztály és a parasztság esetleges forradalmi megmozdulásának lehetőségétől.

Sohasem felejtem el, hogy milyen érdeklődéssel kísértem társaim kis csoportjával együtt a kongresszus lefolyását: a Felszabadulás Párt képviselőjének, Rognak megnyitóját, amelyet a krakkói Régi Színházban tartott, a diktatorikus kormányzatról mondottakat. A Lengyel Néppárt elnöke, Stanisław Thugutt, beszédében nyíltan figyelmeztette a kormányt a népi tömegek lázadásának lehetőségére. Érezhető volt azonban, hogy egy ilyen lázadással nem túlságosan értene egyet. Inkább csak a kormányzatot kívánta ijesztgetni. A meghozott határozat Mościcki köztársasági elnök távozását követelte. A követelést azonban nem támasztotta alá a tömegek nagyobb szabású megmozdulása. Ettől a kongresszus szervezői maguk is páni módon féltek. Az egész határozat légüres térben lebegett.

Akkor még mindezt nem értettem meg úgy, mint manapság; de a kíváncsiság és az a remény, hogy most majd valami megváltozik, végül pedig a hivatástudatom mélyen belém rögzítette az eseményt.

A Középbal kongresszusa után jött Brześć. Szörnyű megrázkódtatásként él emlékezetemben. Az ügy az egész lengyel társadalmat ökölcsapásként érte.

Szeptemberben jártunk, és én a lwówi egyetem, az „uniwerk" csevegéstől, vitáktól és veszekedésektől zajos ke-

resztfolyosóján sétáltam. Ma is emlékszem, hogy milyen viharosan reagált az ifjúság a tanároknak a brześci üggyel kapcsolatos állásfoglalására.

Megindult az aláírások gyűjtése, a brześci események elleni tiltakozásul.

A professzorok többsége — s ez az akkori körülmények között érthető volt — megfélemlítve s aggódva hallgatott, igyekezett tanszéke csendjében távol tartani magát az egyre szenvedélyesebbé váló politikai élettől. Voltak azonban olyanok is, akik aláírták a tiltakozást.

Az esetet Andrzej Strug[8] levele tette híressé. A levelet itthon elkobozták, de külföldön megjelent. Hiába kísérelte meg az öreg Wacław Sieroszewski[9], hogy Strugra dobott rágalmaival megmentse Piłsudski becsületét.

Egymás után jöttek az új hírek... Németországban akkor még nem voltak koncentrációs táborok, és Lengyelországban sem volt még Bereza. (Lásd később. — *Szerk.*) A lengyel fasizmus kegyetlensége, az emberi méltóság sárba tiprása erősen megrázta a lengyel társadalmat. Azok, akik korábban közömbösek voltak vagy éppen a kormányt támogatták, ezrével vették revízió alá korábbi álláspontjukat.

Az egyik szociáldemokrata vezető, Herman Liberman ellen a börtön felé vezető erdei úton elkövetett merénylet, az erőd parancsnokának, a hírhedt Kostka-Biernackinak a tettei és nyilatkozatai, a kicsinyes perfídiával végrehajtott látszatkivégzések (a foglyokat a falhoz állították, bekötötték a szemüket, megtöltették az őrség fegyverét — majd elvezényelték őket) a képviselő-választások előjátékát jelentették. A választáson persze győzött a kormány. Előzőleg azonban

[8] *Andrzej Strug* (1873—1937) — író, politikus, a harmincas években a népfront híve.

[9] *Waclaw Sieroszewski* (1858—1945) — haladó szellemű lengyel író, 1905 után Pilsudski híve lett.

több választási listát — a szavazás alatt pedig a voksok tízezreit — érvénytelenítették.

Eközben nem csökkent a brześci események elleni tiltakozás hulláma. Valamivel később, hogy a kutyaharapást szőrével gyógyítsák, a szanációs kormányzat pert indított — a brześci rabok ellen. Nem Kostka és a többi hóhérlegény, hanem a bántalmazott politikai foglyok ellen. Akkor vált híressé Leszczyński bíró neve. Az ítélet meghozatalánál volt bátorsága „votum separatum"-mal (különvéleménnyel — *Szerk.*) szavazni.

Piłsudski Brześć segítségével meg akarta fojtani, meg akarta semmisíteni a vele szemben álló pártokat és politikusokat. Mint ahogy a parlamenti harc folyamán tette, a fennálló rendszer keretében akarta legyőzni azokat, akik versenytársai lehettek a kormányzásban. Piłsudski azonban egy valamit nem látott előre: nem számolt azzal, hogy oly rendszer ellen, amely ilyesfajta borzalmakra képes, fokozódik a tömegek gyűlölete.

De térjünk vissza 1930 szeptemberéhez.

Az egyetemen természetesen a nemzeti demokrata Összlengyel Ifjúság viselkedett a leghangosabban. Tagjai az egykori galíciai országgyűlés épületében elhelyezett egyetem körfolyosókkal körülvett, szép aulájában szinte állandóan gyűléseztek.

Én azonban akkor már — bár még csecsemő voltam a politikában — hamis hangokat fedeztem fel a Brześć elleni tiltakozás kórusában. Gyanús volt nekem ez a mozgalom, a bajtársi szövetségek vezérkedésével, türelmetlenségével együtt. A bajtársi szövetség a gyűlések meghallgatására kényszerítette a hallgatókat, nem tisztelte még a professzorokat sem, sőt gyakran lehurrogta őket. Ellenszenves volt, hogy tagjai mindenkit „lezsidókommunistáztak". Nem annyira a demokrata mozgalmakat érintő terrort helytelenítették, mint inkább a terror vezetését, amely szerintük kevéssé üldözi a

kommunistákat, a munkásosztályt és a „ruszinokat" — azaz az ukránokat.

A front túlsó oldalán — ahogyan akkor én láttam — a kormánypárti Ifjak Légiója sorakozott fel. Radikális, demagóg jelszavakat hirdetett. Létszáma nem volt magas. Nem volt népszerű mozgalom. Főként a karrieristák léptek be, hogy ily módon álláshoz jussanak.

A munkásszervezetek — a Lengyel Szocialista Párt, főleg pedig a Lengyel Kommunista Párt — akkoriban igen nehezen jutottak el a lwówi egyetemi ifjúság többségéhez.

Gimnazista koromban szerzett emlékeimben a kommunisták úgy éltek, mint akiknek bátran és hangosan protestáló képviselőit — Warskit, Żarskit, Sochackit és másokat — a teremőrök kivezetik a szejmből. Ködös híreket olvastam a sajtóban a „Hromada" elnevezésű „felforgató", kommunista belorusz parasztszervezet feloszlatásáról és azokról a kommunista tömeggyűlésekről és felvonulásokról, amelyeket a rendőrség — gyakran a szociáldemokrata rendgárda támogatásával — „minden nehézség nélkül" feloszlatott.

Végül is választottam egy egyesületet, amely akkor nekem a legjózanabbnak tűnt: az Újjászületés elnevezésű, sajátságos klerikális-szanációs egyesületet. (Természetesen ez az értékelés később született meg bennem.) Az egyesülés azért volt sajátságos, mert olyan programot adott a fiataloknak, amely eléggé mentes volt a vallásos ódaadástól és a primitív vallásosságtól, és tág teret nyitott az úgynevezett haladó kereszténység témáját illető „szabad" vitáknak.

A Piekarska utcai helyiségben esténként szenvedélyes viták folytak XIII. Leó pápa enciklikája felett. Van-e lehetőség arra, hogy a katolikus ideológia keretein belül igazságos társadalmi rendszer alakuljon? Az egyházi méltóságok diszkrét módon gyakorolták felügyeletüket. A szanációs kormányhoz fűződő kapcsolataikat gondosan titkolták.

Csaknem egy év kellett hozzá, hogy átlássak a dolgokon.

Az Újjászületés lublini kongresszusán találkoztam első ízben a felejthetetlen Henryk Dembińskivel.[10] Henryk őszinte lelkesedéssel megkísérelte a gyakorlatban összeegyeztetni a kommunista és a keresztény elveket. A liberális „újjászületetteknek" azonban ez már sok volt.

A harc kiélesedett. A legaktívabb világi és egyházi tekintélyek vetették magukat a küzdelembe. A legönállóbban gondolkodó fiatalok körében forrongás indult meg.

Én is ellentétbe kerültem lwówi társaimmal. Ezek óvtak attól a veszélytől, hogy az ateizmus és a marxizmus „hínárjába" kerüljek. El kell ismernem, hogy módszereik tisztességesek voltak; nem olyan érvekkel operáltak, mint a nemzeti demokraták, akik tűzzel-vassal bizonygatták igazukat. A „veszélytől" azonban nem féltem.

Elhatároztam, hogy egyedül járom utamat. Nem csatlakoztam semmiféle szervezethez. Akkoriban azt hittem, hogy ez lehetséges.

Begubóztam az irodalmi tanulmányokba. Rejjel, Modrzewskivel[11] foglalkoztam. Megbűvöltek Kleiner Słowackiról tartott előadásai. Hallgattam Twardowski filozófiai fejtegetéseit és az akkor még fiatal Ajdukiewiczot.

Az élet azonban egyre jobban ostromolta az elefántcsonttornyot, amelybe visszavonultam. A brześći rabok elleni per, azok a homályos értesülések, amelyeket a parasztság megmozdulásairól, a rendőrség és a parasztok véres összecsapá-

[10] *Henryk Dembiński* (1908—1941) — neves lengyel publicista, a „Poprostu" (Egyszerűen) című baloldali lap szerkesztője és kiadója. 1937-ben letartóztatták, majd a hitleristák 1941-ben kivégezték.

[11] *Mikołaj Rej* XVI. századbeli híres lengyel humanista író; *Andrzej Modrzewsky-Frycz* szintén a XVI. században élt; kiváló lengyel társadalom-politikus és filozófus volt.

sairól szereztem, egyre jobban nyugtalanítottak, egyre jobban izgatták fantáziámat.

Abban az időben döbbentem rá az úgynevezett ukrán kérdés jelentőségére.

Természetesen az iskola és a környezet hatására eleinte az egész problémát egyoldalúan ítéltem meg. Az ukrán nacionalisták terrorját, amelyet a hírhedt és baljós szervezetek — az Ukrán Katonai Szervezet (UOW), majd később az Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN) — követtek el, a legnagyobb mértékben elítéltem. Még az iskolapadban hallottam, hogy az OUN meggyilkoltatta a lwówi kerületi iskolák főigazgatóját. Az eset mélyen megrendített.

Történetem idején — 1930-ban — viszont azok a hírek ráztak meg, amelyek az ukrán falvak „pacifikálásáról" szállingóztak. Az akciót a hadsereg hajtotta végre. Nyilvánosan ütlegelték a parasztokat. A rendőrök és az ulánusok egymással versenyezve erőszakoskodtak. Az egyetemen, hallgatótársaim többségének körében, csaknem szadista öröm és megelégedettség uralkodott. A nemzeti demokraták és a szanációsok vadul kiáltozták: „szemet szemért", „fogat fogért". A „Tűzzel-vassal"[12] című olvasmányom impressziói éledtek fel látásukra.

Minden jóérzésem távol tartott ettől a csőcseléktől. Ugyanakkor nem ismertem teljesen ki magamat, nem ismertem fel a probléma politikai magvát. Az egész kérdésben két nacionalizmus dilemmáját láttam, de ösztönösen éreztem, hogy a rendőrség és a titkos szervezetek harca mögött valami mélyebb probléma rejlik.

Különösen megrázott két ukrán nacionalistának a kivégzése. Erről igen részletesen számolt be a lwówi sajtó. Danilis és Bilasz merényletet követett el a gródek-jagiellonski posta ellen. A lwówi Brygidki-börtön udvarán a félelem és a meg-

[12] *Tűzzel-vassal* — Sienkiewicz történelmi regénye.

bánás minden jele nélkül, vasba verve, mezítláb ment végig a két elítélt; közülük az egyik, egy ukrán paraszt, az akasztófa alatt ukránul éltette a szabad Ukrajnát.

A kérdést igyekeztem közelebbről, valódi oldaláról megismerni. A mi egyetemünkön és más főiskolákon igen ritkán lehetett ukrán nemzetiségű hallgatót látni. Ha voltak is néhányan, teljesen háttérbe szorultak.

Hasonló volt a helyzet már korábban, a középiskolában is. A mi osztályunkban mindössze egy ukrán tanult. Nagyon kevés külön ukrán iskola működött; a hiány főként a városokban volt érezhető.

Lwów városát, amelyben Piłsudski megbízottja, a komor Belina-Prażmowski vajda volt az úr, ukrán néptenger vette körül. Az ukránok nyomorban éltek, elmaradottak voltak. Emlékszem rá, amikor gimnazista koromban egyszer a hucul (ukrán) vidéken, Nadwórnában, katonai előkészítő táborban éltem, az ételkiosztás idején félmeztelen gyermeksereg vett körül bennünket. Hucul gyerekek, akiket szüleik küldöttek. Ételmaradékért könyörögtek.

A nemzeti demokraták és a kormány támogatói egymással versenyeztek az ukránellenes gyűlöletkampány megindításában. Az ukránok részéről az illegális OUN és a legális polgári ukrán szervezet, az UNDO, terrorral, gyűlöletet keltő jelszavakkal harcolt a lengyelekkel, az „átkozott lehitákkal" szemben.

A probléma megoldásának lehetőségére jóval később jöttem rá.

Egyik nap, amikor a Nagyszínház mögötti szegénynegyed utcáit róttam, egy újságárus bódéjánál ismeretlen című folyóiratokat fedeztem fel.

Ma már nem emlékszem, hogy a „Miesięcznik Literacki" (Irodalmi Folyóirat), a „Lewar" (Ealoldal), a „Lewy Tor"

(Baloldali Kapu) vagy a „Gong" ötlött-e először a szemembe, de az biztos, hogy baloldali sajtótermék volt.

Éjszakánként lángoló arccal tanulmányoztam az új irodalmat.

Eleinte — s ez nem is csodálható — ellenállással, bizalmatlansággal fogadtam a dolgokat. Belső ellenszegülésem állandóan ellenérveket talált. Az otthon és az iskolában belém oltott előítéletek támadásba lendültek. A felfedezés azonban olyan érdekes volt, hogy nem hajítottam el a „tiltott gyümölcsöt", hanem mind gyakrabban lakmároztam belőle.

Új világ tárult fel előttem. Új fogalmakkal, bátor gondolatokkal, kétségtelen tényekkel találkoztam. Szó volt arról a titokban tartott, kevéssé ismert országról, amelyet Szovjetuniónak hívnak, és amelyről különös melegséggel, hittel és reménnyel írtak ezek a lapok. Az a munkásság, amelyet hasábjaikról megismertem, nem szürke, néma, névtelen tömeg volt, amilyennek eddig láttam az utcákon, hanem maga a munkáshatalom, a történelem mozgató ereje. Olvastam az imperializmusról, a kapitalizmus utolsó, rothadó fázisáról és arról, hogy a szocializmus elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség... A lapok — bár ajánlatos volt igen óvatosan fogalmazniuk — rendkívül érdekes cikkeket közöltek az ulánusokról, ezekről a lándzsás, nyalka legényekről, akik szörnyűségeket követtek el az ukrán falvakban. Megírták azt is, hogy középkori kínzásokat alkalmaznak a börtönökben.

S végre valahára nevén nevezték a *pártot.*

Ez volt az első találkozásom a baloldali mozgalommal.

Az újságokról áttértem a könyvekre. Elolvastam Wanda Wasilewska „A nap arca" és „A haza" című művét. Bruno Jasieński „Párizs ég" című könyvét. Majd a félig legális kis könyvesboltokból megszereztem és elolvastam Katajev „Hajrá!", Gladkov „Cement" című munkáját, Erenburg könyveit és Majakovszkij verseit.

Az oly nagy fáradsággal előállított baloldali újságok ter-

jesztése igen sok nehézséggel járt. A lengyel baloldali írók úttörő munkái és az ugyancsak sok nehézség árán kiadott szovjet fordítások azonban igen nagy szerepet játszottak az értelmiségi tömegek és az ifjúság politikai öntudatának növekedésében, gondolkodásának radikalizálódásában.

1932—1933-ban néhány diáktársammal elhatároztuk, hogy a Lengyel Nyelvészek Körében akciót indítunk. A csoporthoz tartozott Leon Kaltenbergh, Maciej Freudman, Andrzej Kruczkowski és Włodzimierz Lewicki. Később Tadeusz Banaś és mások is csatlakoztak hozzánk.

Nem volt határozott programunk, senki sem biztatott bennünket. Forró vágy élt mindannyiunkban, hogy tiltakozzunk az egyetemi verekedések, a fasiszta barbárság ellen. Hogy az akkori élet mélyebb igazságait megmutassuk, emelni szerettük volna az irodalmi viták színvonalát. Különösen az akkoriban időszerű áramlatokról kívántunk beszámolni, és friss levegőt engedni a kör áporodott helyiségébe.

A Lengyel Nyelvészek Köre a nemzeti demokraták hagyományos fészke volt. A Łoziński utcai Diákház „főhadiszállása" vitte a hangot.

Hosszú tépelődés és előkészületek után elhatároztuk, hogy bölcsészekhez illően az irodalom sáncaiból támadunk.

Beszámolót hirdettem a lengyel irodalom új irányairól. Fiatalos egzaltáltsággal ezt a címet adtam előadásomnak: „Az »Úr és paraszt« a mai choromańskizmus tükrében." Természetesen az akkor nagy feltűnést keltő, Leon Kruczkowski által írt „Úr és paraszt" című műről volt szó, és Choromańskinak, az akkori idők tipikus polgári írójának „Féltékenység és orvosság" című könyvéről. Ez utóbbit ma már egzisztencialista regénynek mondanám. Tehetséges író írta, de én túlságosan sötéten ítéltem meg a „vörös" „Úr és paraszt"-tal összevetve.

A kör vezetősége gyanakodva nézte kezdeményezésünket. Szerencsénkre a felolvasásra eljött a kör védnöke, Juliusz Kleiner professzor is. Messze volt attól, hogy baloldali legyen;

Słowackiról beszélt nagy odaadással, de mint igazi tudós, türelmes volt, és a viták szabadságának elvét vallotta.

A beszámoló alatt nem történt semmi baj. De azután dermedt csend következett, majd olyan hangzavar, hogy az elnök — azt hiszem Tadeusz Banaś — alig tudott rendet teremteni. A támadók fő szónoka Teodor Parnicki volt, a már akkoriban is tehetségesnek ismert író és konzervatív beállítottságú politikus.

Másnap a Diákház bulletinjében, a nemzeti demokraták és a kormánypártiak újságjaiban támadó, denunciáló cikkek jelentek meg „Kommunista ragály a Lengyel Nyelvészek Körében", „Megütjük a vészharangot" stb. címekkel. Azután felvonult a nehéztüzérség is: a napi sajtó.

Az eredmény azonban az ellenkezője volt annak, mint amit a fasiszták vártak. A Lengyel Nyelvészek Körében történt lázadásnak híre kelt a lwówi főiskolákon, és kicsiny csoportunkhoz egyre többen csatlakoztak.

A nemzeti demokraták nem vették tréfára a dolgot. Bojkottot hirdettek csoportunk ellen. Megtiltották, hogy kezet nyújtson valaki nekünk stb. Ezt megtiszteltetésnek könyveltük el, és büszkén viseltük a mártíromság glóriáját.

Elhatároztuk, hogy addig ütjük a vasat, amíg meleg. Összeszedtük minden erőnket, és új támadást indítottunk. A kör tisztújításán önálló listával szerepeltünk.

A lwówi Collegium Mínus aulája még biztosan nem látott ilyen viharos gyűlést. A nemzeti demokrata polonisták vezére — egy szőke, rózsás bőrű ifjú, akire azt mondották később, hogy „százszázalékos árja" típus — sápadozott és pirult a hű „összlengyel szövetségiek" őt szerető tagjai körében.

Még a betegek is felvonultak a szavazásra. A sors azonban nekünk kedvezett. Reggelre miénk volt a győzelem. Néhány szavazattal többségre tettünk szert.

Ilyenre még nem volt precedens a lwówi „uniwerk" évkönyveiben.

Más kérdés, hogy a mi haladó vezetőségünk nem sokáig örülhetett „kormányra jutásának". A nemzeti demokraták az Ifjak Légiója és az Újjászületés titkos támogatásával megfelelő pontot találtak — ma már azt sem tudom, hogy mit —, amelyre támaszkodva kiütöttek minket a nyeregből. Ifjú és heves lelkesedéssel, nyílt levélben tiltakoztam a „Sygnali" (Szignál) hasábjain. Az új nemzeti demokrata elnök, Zbigniew Papp, az ügy lényegét gondosan kerülve válaszolt soraimra.

Akárhogy is történt, rövid „kormányzásunk" alatt sikerült néhány modern témájú vitaestet rendeznünk. Megszűnt „tabu" lenni az olyan baloldali írók neve, mint Broniewskié, Romain Rolland-é, Barbusse-é vagy Alexej Tolsztojé.

Ami azonban még fontosabb: a ragály a „cordon sanitaire" (egészségügyi kordon — *Szerk.*) ellenére lassan terjedt a többi fakultáson is.

A fasizmus egyre brutálisabban nyomult be az egyetemre. Két csatornán keresztül tört utat magának. Egyrészt fentről, az egyetemi autonómiát megsértő, a tanítás szabadságát korlátozó szanációs szájkosártörvény révén, másrészt alulról, a nemzeti demokraták és a Nemzeti Radikális Tábor, az ONR[13] közvetítésével. Ez utóbbi zsidóellenes, a „végvárakon" ukrán- és beloruszellenes heccekkel igyekezett elvonni a fiatalok figyelmét egyre reménytelenebb helyzetükről, az „értelmiségi túltermelésről", a növekvő munkanélküliségről, arról, hogy a főiskolákon nem volt hely a kevésbé tehetősek számára, és hogy magas volt a beiratkozási díj.

[13] Az ONR nyílt fasiszta szervezet volt. 1934 áprilisában alakult a Nemzeti Demokrata Párt szélsőjobboldali elemeiből. A szanációs kormány, félve a konkurrenciától, 1934 júniusában feloszlatta ugyan, de mint úgynevezett „legális ONR" (az „ABC" című lap csoportja) és „Falanga" szervezet tovább működött. Átvette a hitlerista ideológiát, verekedésekkel, pogromokkal, szociális és antiszemita demagógiával harcolt a forradalmi mozgalmak ellen.

Egyre hangosabbá vált a jelszó: *numerus clausust!* Sőt: később egyenesen *numerus nullust* követeltek a zsidó hallgatók és gyakorlatilag az ukránok részére is.

A tányérsapkás bot- és párbajhősök, a német munkásosztály megfojtására készülődő hitleristák bámulói, a földbirtokosok, gazdag kalmárok és gyárosok csemetéi — s köztük sok begyepesedett fejű értelmiségi fióka is —, a korporációs és nemzeti demokrata szervezetek tagjai a kormány hallgatólagos — sőt sokszor nem is olyan hallgatólagos — támogatásával, kihasználva a rendőrség tehetetlenségét, a tanári kar részben velük tartó, részben megfélemlített tagjainak tanácstalanságát és gyámoltalanságát, egyre szemtelenebbül uralkodtak az egyetemeken.

A tantermekben bevezették a faji elkülönítést. (Azok a zsidó diákok, akik vonakodtak beülni a nemzeti demokraták által kijelölt helyekre, végigállták az előadásokat.) A nemzeti demokrata fiatalok egyre gyakrabban mentek ki az utcára. Néha két-három napra is megbénították a város életét. Összetörték a zsidó üzleteket, (természetesen elsősorban a szegényes boltokat, ócska bódékat), bántalmazták a járókelőket. „Lovagias módon" megverték, hajuknál fogva vonszolták a lépcsőn a zsidó diáklányokat. Közben kiáltoztak: „Le a zsidó kommunizmussal!" Gyalázták a Szovjetuniót, és transzparenseiken a fekete- és barnaingeseket, az olasz, valamint a német fasisztákat dicsőítették.

Az Ifjak Légiója nem kezdeményezett ilyesféléket, látszólag távol tartotta magát a heccektől, de egyre gyakrabban nyújtott segédkezet a nemzeti demokratáknak. Különösen az olasz duce, Mussolini és a szárnyát próbálgató német führer glorifikálásánál.

A szanáció hívei mindehhez a lengyel nagyhatalmi igények felvetésével járultak hozzá. Gyarmatokat követeltek az ország számára.

Egy jelenet egész életemre hatással volt.

Összebarátkoztam Dolek Qual nevű diáktársammal. Zsidó volt. Furcsa családból származott. Édesapja, az osztrák hadsereg tisztje, az első világháború után, hazafias felbuzdulásból, belépett a légióba. Századosi kinevezését azonban csak tizennégy évvel a háború után kapta meg. Ez azonban nem zavarta őt. Illúziókban, álomvilágban élt. El sem tudta képzelni, hogy nincs rá szükség abban a Lengyelországban, amelyért harcolt.

Az évek során Qual légionista százados helyzete egyre kínosabbá vált. Megkezdődtek a pogromok. Fia egy szép napon betört fejjel tért haza. Talán akkor már kezdte érteni, hogy miről van szó...

De nem az apáról akarok írni, hanem a fiával való találkozásomról, arról a bizonyos felejthetetlen jelenetről. Több napig tartó pogrom után egyszer, amikor bementem az ódon egyetem XIV. számú, mindig félhomályos előadótermébe, Dolek barátom már ott volt. Észrevett, de valami furcsa félszegséggel kerülte a tekintetemet. Hozzáfurakodtam. Amikor mellé értem, rám nézett sápadtan, kémlelő tekintettel, de kezét hosszú perceken keresztül nem nyújtotta felém. Megértettem. A csacsi félt, hogy nem fogadom el a jobbját.

— Mégiscsak katolikus! — gondolhatta. Hosszasan szorongattam a kezét.

Dolek légionista apjával, édesanyjával és nővérével együtt a hitleri megszállás idején halt meg. Gettóban pusztultak el. A mi hazai hitleristáink már jóval korábban igyekeztek lelkileg előkészíteni a rá váró sorsra.

A légkör fojtogatóvá, tűrhetetlenné vált. Megértettem, és mind erősebben éreztem, hogy az addig alkalmazott egyetemi módszereink — az irodalmi viták — már nem elegendők. Az élet olyan problémákat vet fel, amelyeket egyedül, saját fejemre hallgatva, vagy akár a hasonló gondolkozásúak kicsiny csoportjában már nem vagyok képes megoldani. Abban a korban, amikor az emberben a legtöbb az életerő — én, akaratom

ellenére, a kívülálló megfigyelő kellemetlen szerepére vagyok kárhoztatva.

Egyre jobban éreztem, hogy egy erős, következetes, határozott programmal és cselekvési irányvonallal rendelkező mozgalomra kell támaszkodnom. Akkor már felismertem, hogy csak a munkásosztálynál, a népnél lelhetek támaszra. Vakon tévelyegtem, nem tudtam, merre menjek, hogy megtaláljam az utat a mozgalomhoz, a párthoz.

S egy szép májusi napon, amikor éppen kifelé igyekeztem a szemináriumi teremből, a folyosón egy még fiatal, magas férfira lettem figyelmes, aki engem nézegetett.

Megvárta, amíg a folyosó kiürül, majd lassan hozzám lépett. Nem mutatkozott be, csak rám mosolygott és kezet adott.

Meg voltam rökönyödve, de elfogadtam a jobbját. Valami furcsa előérzetem támadt.

A titokzatos férfi megszólalt:

— A munkások érdeklődnek az ön tevékenysége és a Lengyel Nyelvészek Körének munkája iránt. Hallottak a felolvasásairól. Nem lenne kedve átadni nekik tudását?

Egészen elkábultam. Kissé szégyenkezve, de igen boldogan vettem tudomásul, hogy a munkásokat érdekli „tevékenységem", és hogy teljesült a szívem vágya.

A mag jól előkészített földbe hullott.

Meghatottan válaszoltam, hogy boldogan megteszem... Rendelkezésükre állok...

A munkásosztállyal való tevékeny együttműködésem első kísérlete eléggé drámai módon zajlott le.

Számos összejövetelen vettem már részt mint passzív, de élményeket lázasan gyűjtő, lelkes néző, amikor Augustyn elvtárs biztatására felbátorodtam, és a Szabadgondolkodók Társaságában — ez az egyesület jelentette a párttal való első kapcsolatomat — előadás megtartására jelentkeztem.

Hosszú ideig görnyedtem beszédvázlatom felett, annak ellenére, hogy mint bölcsészhallgatónak aránylag nagy rutinom volt az előadások, felolvasások megfogalmazásában.

De ez valami egészen más volt.

Az elnyűtt frázisok, az ismert szólamok nagymértékben elvesztették értéküket. Legtöbbjük közhelyként hangzott.

A munkásosztály — illetve a munkásmozgalom — egyszerű, de kifejező köntösbe öltöztette súlyos, nyers érveit.

Soha azelőtt nem éreztem ilyen izgalmat.

A gyűlést a kőműves-szakszervezetben, Alsó-Lyczakówban tartották. Alapos lámpalázzal küszködtem, amikor a nekem új „elvtárs"-toldalékkal meghallottam a nevem, és felmentem az elnöki pódiumra. Drukkoltam. Miképpen fogadják majd ezek az egyszerű, kemény emberek a nyakkendős értelmiségit? Nem

lesz-e a nyelvezetem idegen, túlságosan intellektuális a számukra?

De már az első mondatok után úgy éreztem, hogy gátlásaim elpárologtak, és valami addig nem ismert meleg kapcsolat épül ki köztem és a közönség között.

Csendben, figyelmesen hallgattak. Beszédemet csak időnként szakította félbe tetszésnyilvánítás, taps. Gondolataimat fél szóból is megértették.

Mély megbecsülést kezdtem érezni irántuk, csodáltam azt az ismeretlen erőt, amely ezekben a „tanulatlan" emberekben kialakította az osztályöntudatot. Emlékszem, milyen kicsinynek, jelentéktelennek éreztem magam egész egyetemi tudásommal együtt.

Talán éppen azon a napon ébredt fel bennem először a vágy, hogy megbonthatatlan kötelékkel kapcsolódjam ehhez a mindenkit magával ragadó mozgalomhoz. Rá akartam szolgálni a szigorú munkásosztály bizalmára, egyesíteni kívántam vele erőfeszítéseimet, gondolataimat, érzelmeimet mindörökre...

Előadásomat már régen befejeztem. A vitában egymást váltották a felszólalók. Azután egy kalap vándorolt végig a termen: pénzt gyűjtöttek a hitleristák által letartóztatott Thälmann-nak, a német munkásosztály vezérének védelmére. Akkor hirtelen nagy zajjal kinyílt az ajtó, és az összegyűltek fenyegető felmorajlásától kísérve ismeretlen, látszatra semmitmondó alakok tódultak be.

A politikai rendőrség, a spiclik.

Döbbenten néztem, hogy milyen ceremónia nélkül, milyen brutálisan oszlattak fel a „rend őrei" egy legális gyűlést, legális helyiségben.

Az összejövetel célja nem tetszett a rendőrségnek. S ez elég volt a leszámoláshoz.

Elkobozták az összegyűjtött pénzt, közönséges szidalmakkal illették a nőket, majd igazoltatni kezdtek.

Belső elégtétellel adtam át diákigazolványomat. Hadd lás-

sák a csirkefogók, hogy a diákok a munkásokkal éreznek! Talán akkor megmozdul valami a kobakjukban!

A spicli szemében egy pillanatra valóban csodálkozás látszott. De ezt csakhamar gonosz öröm, igazi spicli-boldogság váltotta fel: újoncra bukkant.

Így ért az a megtiszteltetés, hogy bekerülhettem a politikai rendőrség gyanús személyeket nyilvántartó könyvébe.

Amikor már mindenkit igazoltattak, egy magas, karcsú, ártatlan arcú nyakigláb férfi lépett a szónoki emelvényre.

— Olejniczak! — súgta fülembe a szomszédom.

Akkor még nem tudtam, hogy rövidesen közelebbi ismeretségbe jutok a lwówi politikai rendőrség eme kiválóságával.

A hekus úr „kegyes volt". Senkit sem tartóztatott le. Csak éppen feloszlatta a gyűlést, és „kérte", hogy oszoljanak szépjel.

A felforgatók azonban nem ismerik a jómodort. A hátsó sorokból énekszó hangzott fel; ezt már nem tűrhette a szanáció törvényessége. Dolgozni kezdett a gumibot.

Tanulmányaim utolsó évében, gyorsított tempóban dolgozva a magiszteri oklevélért, a *hagyományokhoz híven* doktori értekezést akartam írni.

Az értekezést azonban már *új módon* akartam elkészíteni.

Ma is emlékszem dolgozatom témájára: „A társadalmi igazságosság elemei a XIX. és XX. század fordulójának lengyel irodalmában." (Igen hálás téma. Ma is szívesen kidolgoznám.)

A kedves Juliusz Kleiner professzor zavarban volt. Sokáig matatott fejét koszorúzó szőke fürtjeiben, amelyek arcát lenyűgözően fiatalossá és kedvessé tették. Gondterhelten mosolygott.

Tárgyilagossága azonban győzedelmeskedett a témaválasztás fölötti ellenszenvén. Hozzájárult a diplomatervhez és a bibliográfiához, pedig abban Engels és isten tudja, még milyen nevek szerepeltek.

Emlékszem, milyen sok erőfeszítéssel jutottam hozzá Kamieński lengyel irodalomtörténetéhez. A könyv akkoriban jelent meg a Szovjetunióban. Fel kellett mennem a szovjet konzulátusra, ami nem tartozott a könnyű dolgok közé, mert körülvette az őrség, és figyelte, ki jár oda.

A szovjet konzul bizalmatlanul méregetett (az UOW nem sokkal azelőtt merényletet követett el a konzulátus ellen), és nem nagyon értette, minek nekem az a könyv? Végül azonban elintézte kérésemet, azaz megígérte, hogy megrendelteti a művet.

Amíg azonban a könyv megérkezett — amely akkoriban a lengyel irodalom pártosságának megértéséhez jelentett volna kulcsot számomra — az események gyorsan haladtak, méghozzá egészen más irányba.

Azt a feladatot kaptam a párttól, hogy vegyek részt a Fiatal Értelmiségek Klubjának megalakításában. 1934 szeptemberét írták akkor.

A feladat csábító volt. Az elvont irodalmi témák fölötti görnyedés már gyerekesnek látszott számomra. Másféle utat választottam magamnak. Elhatároztam, hogy politikus leszek.

Ma már, ha ismét átélhetném azokat az időket, kevésbé nézném le az ilyesfajta tudományos munkát. Döntésem azonban ugyanaz lenne.

Aki megismerte a tömegek felvilágosításának valódi ízét, akinek lelkében az igazságtalanság és méltatlanság elleni lázadás lángja ég, az nem tér le útjáról, bármilyen rögös legyen is az. Kissé patetikusaknak tűnnek ma ezek a szavak, de tudatosan írtam le a fenti mondatot. Mutatja akkori hangulatomat s azon fiatal társaim tucatjának beállítottságát, akik velem egy utat választottak.

1934 ősze viharos volt. A lengyel kormány paktumot kötött Hitlerrel, és elismerte Mussolini bestiális támadását a fegyvertelen Abesszínia ellen. Beck külügyminiszter nem törődött azokkal az erőfeszítésekkel, amelyeket a Szovjetunió a kollek-

tív rendszer felépítéséért tett, hogy ennek révén megvédelmezze Európa biztonságát. Beck a német agressziótól való félelmében a Szovjetunióhoz közeledő Barthou francia külügyminiszter politikáját sem támogatta. Barthou különben nemsokára a Párizsba látogató jugoszláv királlyal együtt fasiszta merénylők áldozata lett.

A szanációs kormány új alkotmányt akart a nemzet nyakába varrni. A terror növekedett, rögtönítélő bíróságokat állítottak fel a forradalmi munkásság és parasztság ellen.

Akkoriban már teljesen összeomlott a piłsudskisták iránti bizalom. A főhős, a diktátor pedig, a világtól elzárva, félholtan küszködött a Belvedere-palotában az elmúlással. Az uralmon levő „ezredesek" menteni igyekeztek, ami menthető volt. Még a demokratikus lepel elvetésének árán is, amellyel eddig elkendőzték a rezsim meztelen diktatúráját.

Az országban válság tombolt, növekedett az elégedetlenség, bár egyelőre nem volt nagy munkanélküliség.

A kormány az „ezredesek" klikkjének egyik vezetője, Prystor révén azt a hazugságot próbálta elterjeszteni, hogy Lengyelország függetlenítheti magát a világválságtól. Hiábavaló remény, hiszen a lengyel gazdasági élet sokkal nagyobb mértékben függött a nemzetközi kapitalista rendszertől, minthogy erre gondolni is lehetett volna.

Az ipari termelés agonizált. 1932 júliusában 1929-hez viszonyítva 54,1 százalékra csökkent.

Az üzemek leállása, a részleges és teljes munkanélküliség következtében a cukor, a hús és más közszükségleti cikkek fogyasztása visszaesett.

A kormány, amely a kartellek és a nagyiparosok érdekeit oltalmazta, nem szüntette meg a dolgozók életszínvonala ellen intézett támadásokat. A betegsegélyző pénztár munkásönkormányzatának felszámolását azzal indokolták, hogy meg kívánják szüntetni a szociáldemokraták rossz gazdálkodását, de va-

lójában még jobban lerontották az amúgy is nyomorult betegellátást.

A kartellek általában szilárdan tartották az árakat. A mezőgazdasági termékek ára viszont rohamosan esett. Az egyre jobban növekvő agrárolló miatt a paraszt még nagyobb nyomorba került.

A földművest a „túltermelés" fojtogatta. Véres verejtékének gyümölcsét nevetséges áron kellett áruba bocsátania, de nem volt más választása. El kellett adnia saját élelmét is. Az egy vagy fél holdon gazdálkodó törpebirtokos nem ismerte saját tehene (ha egyáltalán volt ilyen) tejének ízét. Nem is beszélve arról, hogy vaj és cukor egyáltalán nem került az asztalára.

A túlnépesedett, éhező lengyel falvak lakosainak milliói közül kicsapódott a „felesleges" munkaerő. A nem produktív vagy kevéssé produktív népesség alig tengődött, a betakarítás előtti időszakban nem volt kenyere. A föld nélküli mezőgazdasági munkások 80 garas napszámot kaptak az uraságtól vagy a kuláktól.

A tanulóifjúság előtt a legborzalmasabb távlatok állottak. Szörnyű a feleslegesség tudata annak, aki fiatal, és telve van életerővel.

Elhatároztuk, hogy a helyzetének okát önmagától felismerni képtelen ifjúságnak legalább egy kis részét magunkhoz vonjuk. Azok részére, akik nem voltak eléggé érettek, hogy az illegális Kommunista Ifjúsági Szövetségben vagy a főiskolai Élet Szövetségben munkát vállaljanak, legális fedőszervet létesítünk.

Az alapítók a következők voltak: Henryk Palka, Dana Wierzbiańska, Wiktor Nagórski, Zyga Kanner, én és még egy elvtárs, akinek a nevére nem tudok visszaemlékezni.

Nem kevés nehézséggel sikerült jó helyen fekvő helyiséget találnunk, közel a belvároshoz. Csodával határos módon a tulajdonos félelmét is leküzdöttük.

Nagyobb feladat volt a hatósági engedély megszerzése. Palka és én kaptuk a megbízást, hogy eljárjunk az ügyben.

A Smolka téri sztaroszta[1]-hivatalban egy eléggé rendes hivatalnok hosszasan „gyúrt" bennünket. Minden oldalról kikérdezett. Miért és minek akarunk új egyesületet alakítani? Hiszen van elég ifjúsági szervezet, minden igénynek, minden árnyalatnak megfelelő. Minek tehát egy új? Mivel kívánunk foglalkozni? Milyen ideológia vezet bennünket? És így tovább.

Mi szép sorban feleltünk mindenre. Elmondottuk, hogy a szabad, alkotó gondolatnak kívánunk helyet biztosítani a klubban. A fiatal értelmiségieket szeretnénk tömöríteni, hogy megvitathassuk az élet, a kultúra érdekesebb eseményeit...

Egy hónappal később megjött az engedély. Valószínűleg belátták, hogy a klub újabb megfigyelési pontot biztosít számukra, és az sem lesz nehéz, hogy adott esetben feloszlassák.

Így kezdte meg életét a lwówi Fiatal Értelmiségiek Klubja (rövidítve: KMI).

Nem is hazudtunk nagyot azzal a kulturális élettel. Főként irodalmi vitaesteket rendeztünk, nyilvános könyvbírálatokat tartottunk, és szavalókórusokat állítottunk fel.

Más kérdés, hogy különleges módon választottuk ki az anyagot, és sajátos érdeklődési körünk volt. Együttesen szavaltuk, kipirult arccal, Majakovszkij költeményeit — például az „Induló balra!" című verset —, beszámolót tartottunk Gorkij munkásságáról, megtárgyaltuk a „Pétervári éjszakákat", a „Nevető világot", a „Vihart" s az első, nagy feltűnést keltő, Lengyelországban bemutatott szovjet filmeket. Elbűvölten hallgattuk Władysław Broniewski költői szavait, meghánytukvetettük Romain Rolland, Barbusse könyveinek eszmei tartalmát...

[1] *Sztaroszta* — járási főnök a két világháború közti Lengyelországban.

Akkoriban tért vissza szovjetunióbeli útjáról három tehetséges, fiatal lwówi színházi ember: Dąbrowski, Krasnowiecki és Daszewski. (Ez egyike volt a Lengyelországból történő ritka látogatásoknak, sőt a maga nemében egyedülálló utazásnak tekinthető.)

Rohamot intéztünk ellenük.

Sikerült rábírnunk Dąbrowskit, hogy tartson nálunk felolvasást. (Pedig bizonyára félt egy kissé a mi lebujunktól.) Lelkesen beszélt Meyerhold kísérleteiről, a Vahtangov Színházról és Tajrovról.

Éppen főszezon volt, és Dąbrowski előadása népszerűvé tette a klubot a fiatal lwówi értelmiségiek körében.

Amikor most, az évek távlatából visszanézek akkori tevékenységünkre, az az érzésem, hogy hasznos, sőt igen hasznos volt. Egyetlen szemrehányást tehetek magamnak és elvtársaimnak: működési területünk eléggé szűk körű volt.

Alapjában véve egész tematikánkat a kifejezetten forradalmi irodalom merítette ki: szovjet szerzők, nyugati baloldali írók, lengyel kommunisták művei.

Azoknak az íróknak az alkotásaiban, akiknek a világnézete még nem kristályosodott ki, nem tudtuk kellőképpen értékelni a haladó elemeket; nem ismertük fel, hogy milyen potenciális szövetségest jelentenek azok a művek, amelyeknek írói ijedten húzódtak vissza ugyan a fasizmustól, de nem találták még meg a helyes utat. Így csökkentek a lehetőségeink, hogy kibővítsük a baloldali ifjúság befolyási körét.

A hibákat részben kijavította a lwówi kulturális kongresszus. De erről majd később!

Kölyök voltam, első gimnazista, amikor Władek Koziołlal összebarátkoztunk. Két szélsőségesen ellentétes jellem találkozott. Én pedáns voltam és nyugodt, ő nyugtalan, izgága.

Władek kisgyermek kora óta szegénységben élt. Egy kicsit az utca gyereke volt.

Apja, az egykori osztrák hivatalnok, meghalt, amikor fia még alig négyesztendős volt. Anyja minden kenyérkereseti lehetőséggel megpróbálkozott. Főleg varrásból élt. Két nővére volt; ikrek. Az egész család végtelen erőfeszítéseinek segítségével elvégezték a tanítónőképzőt, és egy távoli kis faluban együtt tanítottak. Ha hazalátogattak, Władek világnézeti harcot vívott velük, főként a vallás kérdéseiről.

Korán, nálam gyorsabban jutott el a kommunista gondolathoz. Útja a nihilizmuson, a szabad gondolkozású filozófián, a heves ateizmuson keresztül vezetett, egyszóval a „Sturm und Drang" korszakán át. Nem hiába hívták Koziołnak. (Kozioł lengyelül kecskét jelent. — *Ford.*) Makacs volt, konok, örök ellenzéki.

Amikor megtalálta az utat a párthoz, megtalálta egyben önmagát is. Valósággal aszkéta lett. Kész volt az utolsó csepp vérét is a pártnak adni. Nem ismerte a félelmet. Nem volt olyan feladat, amelyre ne vállalkozott volna habozás nélkül. Vérző tüdejét köpködve megszámlálhatatlan alkalommal kelt át a Tátra gerincén — a csak ő általa ismert sziklás ösvényeken, a Menguszfalvi völgyön át, kikerülve a határőröket — Csehszlovákiába. Hátizsákja tele volt illegális irodalommal. Egyik országból a másikba vezette az elvtársakat. Ő irányított elsőként a marxista gondolkozás felé.

Az érettségi előtti időkben heves vitákat folytattunk Hausner utcai lakásuk konyhájában (a szobában édesanyja dolgozott, a konyha volt Władek birodalma). Megvitattuk a világ problémáit, az akkori ifjúság *lenni vagy nem lenni* kérdését, az élet értelmét. Sokszor szinte hajba kaptunk, de ez csak erősítette barátságunkat.

Persze, mind a ketten átestünk a Boy-Żeleński[2]-kultuszon, iz-

[2] *Boy-Zeleński* — a két háború közti időszak neves irodalomtörténésze és esztétája. Nagy hatással volt korára. 1941-ben a nácik kivégezték.

gatottan olvastuk a polgári beállítottságú „Wiadomości Literackie" (Irodalmi Hírek) világmegváltó gondolatait, megvitattuk a születésszabályozás kérdését, amelyet Irena Krzywicka propagált Antoni Słonimski heti krónikájával kapcsolatban ...

Polgári, szabadgondolkozású liberalizmuson keresztül érkeztünk el a marxizmushoz.

Meghatottan hajlok meg emléked előtt Władek, te kristálytiszta kommunista. Fájdalmas szívvel idézem fel kínjaidat, szenvedéseidet a Gestapo kínzókamrájában. Nem tudom a részleteket, de biztos vagyok abban, hogy emelt fővel haltál meg.

Szenvedélyes vitáink idején Władek átesett a nemzeti nihilizmus gyermekbetegségén. Valami luxemburgizmuson[3] a köbön. Elfogadtam néhány érvét, de maga az alapeszme ellenszenves maradt.

Egy szép napon végtelenül felindulva jött hozzám. Elmondotta, hogy az utcán zászló alatt katonaság menetelt. A járdán néhány baka arra vigyázott, hogy a járókelők levegyék fejfedőjüket a zászló előtt. Ha nem tették, kényszerítették őket rá. Władek természetesen tüntető módon továbbra is sapkájában parádézott. Semmi kedve sem volt lekapni a fejéről. Az ügy a rendőrségen, jegyzőkönyvfelvétellel végződött.

A járókelők ellen alkalmazott katonai drill a szanációs rezsim sajátos vonása volt. De vajon a haladásban, a marxizmusban nincs-e hely az igazi hazafiasság számára?

Talán az ilyen gátlások az évek óta belém súlykolt nacionalizmus maradványai?

Ezek a kérdések kínoztak akkoriban, de feleletet nem kaptam kételyeimre még később, a harmincas évek elején sem, amikor pedig hozzájuthattam a pártirodalomhoz.

Erre a problémára valahogy nem volt válasz. A közben be-

[3] Az író itt a nagy lengyel forradalmár, Rosa Luxemburg egyik elméleti hibájára utal. Luxemburg ugyanis, a proletárforradalom ügyének elsőségét vallva, tagadta a nemzeti célok kivívásának, az önrendelkezés megvalósításának szükségességét.

következő események azonban — elsősorban Hitler Lengyelország elleni nyílt, háborús készülődése és fenyegetései — szükségessé tették, hogy feleletet kapjunk az égető kérdésre. 1935 júliusában a Komintern VII. kongresszusa, mélyen elemezve az imperializmus akkori szakaszát, végre pontot tett az „i"-re. A kongresszus a lenini tanításra támaszkodva rámutatott, hogy éppen a kommunisták hivatottak arra, hogy hazájuk leghűségesebb védelmezői legyenek. A haza korántsem azonosítható az uralkodó klikkel. A határozat friss vérkeringést hozott életünkbe, megkönnyebbülést keltett, és távlatokat nyitott.

A kongresszusi határozatban — csakúgy, mint a Lengyel Kommunista Párt IV. plénumának döntésében — volt még egy, az elsőhöz hasonlóan döntő fontosságú tézis. Ez arra a helytelen, szektás álláspontra mutatott rá, amely a szociáldemokráciát sommásan „szociálfasisztának" bélyegezte. Igen helytelen volt részünkről — állapította meg —, hogy a Lengyel Szocialista Párt és a népiek kormányellenes harcát a burzsoázia és kiszolgálói közti belső ellentétnek tartottuk. Leegyszerűsítettük az egész kérdést, mint ahogy korábban Brześć értelmét. A határozatok irányelvei kimondották, hogy meg kell teremteni a kommunisták és szocialisták valódi egységfrontjának előfeltételeit. A demokratikus szabadságjogok, a fasizmus által fenyegetett függetlenség védelmére pedig létre kell hozni egy szélesebb, minden fasisztaellenes erőt egyesítő népfrontot.

Pártunk nem először vetette fel az egységfront jelszavát. Az idősebb elvtársak még emlékeztek az 1922—1923. és 1926. esztendőkre. A párt akkoriban is meghirdette az arcvonal kiszélesítésének szükségességét. 1926 májusában azonban, amikor a Piłsudski-féle államcsíny idején a párt rövid időn keresztül támogatta az akciót (tudniillik Piłsudski puccsát — *Szerk.*), megrázkódtatás érte a pártot. Ez az esemény, amely „májusi hiba" néven került be a történelembe, nehéz és káros frakcióharcokat indított el. A párt kettészakadt. A „többségiek" és

a „kisebbségiek" szembekerültek egymással. A „többségiek" vezető egyéniségei Warski, Kostrzewa és Próchniak, a „kisebbségieké" Leński, Paszyn, Lampe, Fiedler és Henrykowski voltak. 1929-ben azután a párt erejét felemésztő frakcióharc a „kisebbség" győzelmével végződött.

Ekkor azonban — a helyzet helytelen megítélése következtében — elhatalmasodott a baloldali elhajlás, amely mindent az „első számú közellenség", a „szociálfasiszták" elleni harcnak rendelt alá. Mindez pedig leszűkítette bázisunkat, elszakította a pártot a tömegektől. Méghozzá éppen abban az időben, amikor növekedett a fasizmus offenzívája, és egyre újabb rétegek váltak potenciális szövetségesünkké.

A legfőbb ideje volt, hogy szakítsunk ezzel a hibás, káros taktikával. A VII. kongresszus meg is tette ezt.

A program azonban, amelynek szükségét és helyességét a tömegek már régóta érezték, sajnos későn jött. Túl későn jött ahhoz, hogy megvalósítható legyen, hiszen néhány év múlva megindult a hitleristák támadása.

A pártaktívák akkor mégis lelkesedéssel és hittel fogadták.

Szeretnék még egy, az akkori időkre jellemző ügyet érinteni. Zinovjev, Radek és a többiek perét, amely akkoriban folyt a Szovjetunióban.

Sok napon keresztül késő éjszakáig ültünk cigarettafüstben — ifjak, akik összekaptak, és egyik szélsőségből a másikba estek, miközben helyes értékelést igyekeztek kialakítani.

Az egyik oldalon a nagy tekintélyek álltak, amelyekben bíztunk, és az érvek vaslogikájú konstrukciója. Ezeket az érveket a Szovjetunió gyors felbomlását és hasonló zöldségeket jósló kapitalista sajtó vad hírei is alátámasztották. „Azért ugatnak, mert fáj nekik a dolog" — mondogattuk.

Másrészt viszont ott mászkált az agyunkban a kételkedés bogara: vajon valóban ellenforradalomról, aljas kémkedésről

volt-e ott szó; vagy ideológiai engedményekről, kispolgári, jobboldali vágányra siklásról, a munkásosztály erejével szemben érzett kishitűségről?

Túlsúlyba került a vezetőkbe és az általuk hirdetett tézisekbe vetett hit... Az imperialisták szovjetellenes uszításainak légkörében soraink még tömörebbekké váltak, mivel nem akadémiai vitákról volt szó. Minden kérdés a két világ éles harcának tükrében jelentkezett.

Voltak természetesen olyanok is, akiknél a kételkedés került ki győztesen. Emlékszem a Kommunista Ifjúsági Szövetség egyik tagjára, Nacek gyakornokra. Úgynevezett „belevaló" fiú volt — ezért sok bánatot okozott az ügye.

Javunkra kell írni, hogy hosszan, makacsul foglalkoztunk vele. Ő azonban nem engedett. Úgy vélte, hogy ideológiai ellentétekről volt szó, nem pedig ellenforradalomról.

Végül is a Kommunista Ifjúsági Szövetség klub-alapszerve, a vezetőség képviselőjének jelenlétében, drámai éjszakai ülésen „trockizmus" címén kizárta Naceket a szervezetből. (Itt említem meg, hogy az összejöveteleket az óvatosság követelményei ellenére — helyiség hiányában — a klubban tartottuk.)

Veszedelmesen divatossá vált akkoriban a trockizmussal való megbélyegzés.

Ami Naceket illeti: annak ellenére, hogy kizárták az „ifik" közül, hű maradt a mozgalomhoz. Velünk együtt harcolta át a háborút a Szovjetunióban, szovjet egyenruhában küzdött a fronton. A felszabadulás után Varsóban halt meg tragikus hirtelenséggel, miután megtudta, hogy a németek legyilkolták családját.

Az ingadozó elvtársak mellett természetesen olyanok is voltak, akik elszakadtak tőlünk. Ezek átálltak az ellenséghez, az úgynevezett IV. Internacionálé álnok zászlaja köré tömörültek, sőt néha még a rendőrséggel is összeszűrték a levet.

Nem számítva az egyébként elenyésző kisebbséget jelentő renegátokat, a párt tagjainak magatartása az ügy kapcsán egy-

séges volt: teljes határozottsággal állottunk ki az első szocialista ország mellett, hittel és bizalommal figyeltük, hogy miként halad — a hibák és tévedések ellenére is — győztesen a szocializmus felé. Még akkor is, ha nem minden általunk felvetett kérdésre kaphattunk kielégítő feleletet. Ez volt az egyedül lehetséges, helyes álláspont egy kapitalista országban harcoló Kommunista Párt számára.

Közeledett 1935. május elseje. A kommunisták intenciói szerint egységfrontos május elseje.

A Lengyel Szocialista Párt baloldala még nem kovácsolódott eléggé össze, az egyes szervek vezetői pedig viszolyogtak a megbeszélésektől. A munkástömegek nyomása azonban a testvérgyilkos harc megszűnése érdekében eléggé erős volt.

A lwówi Lengyel Szocialista Párt és a szakszervezetek vezetői beleegyeztek, hogy a kommunisták is részt vegyenek a Gosiewski téri közös gyűlésen. A téren mindaddig a szocialisták gyűléseztek, a kommunisták más helyen, a Hetman sáncon gyülekeztek, és a város egyéb negyedeiben tüntettek.

Ez kétségtelenül eredmény volt, annál is inkább, mert a kommunisták és a szociáldemokraták a városban is együttesen vonultak volna végig. A múltban a kommunisták megpróbáltak csatlakozni a szocialista menethez, és jelszavaikkal, transzparenseikkel „harcossá tenni" azt, de a jobboldali rendgárda rendesen kegyetlenül rájuk támadt, és kiverte őket a sorokból.

A régi ballaszttól azonban akkor még nem tudtunk teljesen megszabadulni. Nem volt oly könnyű levetkőzni a szektás szokásokat. A vezetőség, hogy „megmaradjon sajátos arculatunk", elrendelte, hogy előbb a város különböző pontjain — a sáncokon, a Mária téren — kell találkozni, néhány rövid beszédet mondani, kibontani a zászlókat; majd csak azután jelenünk meg a Gosiewski téri közös gyűlésen.

Nem volt a legbölcsebb taktika. Főként azért nem, mert

így a beszédek és a transzparensek a békés járókelőknek szóltak, márpedig a szervezett dolgozók a Gosiewski téren gyülekeztek. A kockázat sem volt kicsiny. A spiclik az elszórtan, egymástól elszigetelve található kommunistákat összeszedték, és egy transzparensért négy-ötévi börtönt szabtak ki.

De ne vágjunk a történtek elé.

A Kommunista Ifjúsági Szövetségen belül a mi szervezetünk is elhatározta harcos részvételét a sokat ígérő ünnepen. Talán hiba volt, hogy egy kifelé legális szervezet ilyesmire gondolt. Én mint a klub akkori elnöke — igaz, hogy bűntudattal — és a vezetőség többi tagja, habozás nélkül megszavaztuk. Hiába, fiatalok és meggondolatlanok voltunk!

Napokon keresztül megfeszített munka folyt a Leon Sapieha utca 4. számú házában, a harmadik emeleten, Klára nevű diáktársnőnk otthonában. A ház éppen a „Def", a nyomozó osztály épületével szemben állt. Azt gondoltuk, hogy itt, az ő közelükben kevésbé veszélyes a helyzetünk. A lakás tulajdonképpen Klára nénjeié volt. A két öreg tanítónő, Salome és Anna Perlmutter, a Szocialista Pártnak dolgozott. Gyakori vendég volt ott Daszyński, Diamand és Szczyrek... A lakás kitűnő búvóhely volt számunkra. A két néni — részint az egységfront hírétől fellelkesülve, részint a kommunistákhoz csatlakozó húguk iránti szeretettől áthatva — elnézte, milyen veszélyes játékot folytatunk náluk.

Varrtuk a transzparenseket, ragasztottuk a betűket. A dívány alatt pedig két galamb búgott. Dana Wierzbiańska vásárolta őket a madárpiacon.

Több napon keresztül senki sem aludt a lakásán közülünk. Láttuk, hogy a „Def" összeszedte az embereket. Danának nem kevés fortélyába került, amíg sikerült elhárítania szigorú, régi vágású apja aggodalmát amiatt, hogy nem hál otthon. De nem volt olyan nehézség, amit ez az ügyes kislány, aki élt-halt az ügyért, ne győzött volna le.

Végre eljött a várva várt nap.

Az első találkozóhelyünk a Leszczyński utcában volt, a Melódia mellett. A Melódia egy, a párt vezette ukrán kulturális egyesület volt. Vagy nyolcvanan verődtünk össze, és négyes sorokban megindultunk az egyetem felé.

A járdán mentünk, elcsukló, izgatott hangon énekeltünk, és időnként „világmegváltó" jelszavakat kiáltoztunk. A hangulat harcias volt. Amikor az egyik csendes utcán meneteltünk, egy vékony dongájú ezredes jött velünk szemben. Meglátott bennünket, és óvatosan átment a másik oldalra. Jobban féltette az irháját, mint az egyenruha becsületét. Pedig semmi rossz szándékunk sem volt vele.

Az egyetemnél jókora tömeg várakozott — na és a detektívek, Wojciechowski komisszárius vezetésével.

Ilyen körülmények között elhatároztuk, hogy kis csoportokra szakadozva benyomulunk a centrumba, ott tüntetünk, majd átmegyünk a Gosiewski térre. A rendőrség azonban a sarkunkban volt, és elég sokat elfogott közülünk.

Csak egy részünknek sikerült kijutnunk a térre. Ott már megkezdődött a gyűlés.

Olyan sűrű volt a tömeg, mint korábban soha.

A megalkuvó jellegű beszédeket rosszallóan, sőt ellenségesen fogadták.

A gyűlés szervezői akkor elhatározták, hogy a baloldali szakszervezetek képviselőjének adják meg a szót. Forró ováció fogadta a szónokot. A tömeg tudta, hogy ha nem is beszél a párt nevében, de kommunista. Szavait fasisztaellenes és szovjetbarát közbekiáltások kísérték: „El a kezekkel a Szovjetuniótól!" „A Szovjetunióval szövetségben Hitler ellen!" „Le a munkanélküliség és az éhség kormányával!"...

Mi, klubtagok, kicsiny csoportot alkottunk a tömegben. Közöttünk állott Wiktor Nagórski, és durva ujjaival két fehér galambot simogatott. Lábukra szalaggal transzparenst erősített. Amikor a gyűlés hangulata már emelkedett volt, elhatároztuk, hogy felengedjük ...

Wiktor ügyes mozdulattal felengedte a két ijedt, már alig élő madarat. A galambok a tapsok és a kiáltozások zajában, mintha az égből pottyantak volna le, lebegtették fölöttünk szárnyaikat és a transzparenseket... Az éjjel annyi fáradsággal ragasztott felírást nem lehetett elolvasni; a tömegnek azonban nagyon tetszett maga az akció.

Természetesen nem mindenkinek.

A spiclik is felkészültek az egységfrontos május elsejére. Sűrűn ellepték a terepet. Amikor azután — nem sokkal a felbocsátás után — ritkulni kezdett körülöttünk a tömeg, hogy menetté alakuljon, két behemót alak megragadta Wiktor kezét, hátracsavarta, és barátunkat ügyesen, minden feltűnés nélkül a közeli rabszállító rácsai mögé tette.

Ilyen volt a tűzkeresztségünk.

Egyben ez volt a Fiatal Értelmiségiek Klubjának alkonya is. Néhány nappal később a klubot, alig egyéves működése után, a sztaroszta feloszlatta.

Menjünk most vissza még jobban az időben, hogy könnyebben megérthessük az 1934—1935-ös éveket.

Hitler Georgi Dimitrovtól fájdalmas vereséget szenvedett a lipcsei perben. A Hitler-gengszterek felgyújtották a Reichstag épületét, azután a kommunistákra kenték az ügyet, és Dimitrovot a vádlottak padjára ültették. Dimitrov védőbeszédét, amely egyben a hitlerizmus vádirata is volt, feszült figyelemmel olvastuk. Büszkék voltunk arra a bolgár elvtársra, aki a kommunista eszme nagyságával ámulatba ejtette a világot. A leforrázott Hitler és Göring kénytelenek voltak szabadon engedni Dimitrovot.

A nácik — felbátorodva a nyugati tőkések támogatásától — a kompromittálás ellenére egyre nyíltabban, egyre magabiztosabban üldöztek mindent, ami haladó.

De nem volt könnyű a dolguk. Minden újabb terrorakciójuk az egész világon megvetést és irtózatot keltett.

A hóhérbárd által fenyegetett Ernst Thälmann megmentéséért nemcsak a kommunisták, nemcsak a munkások harcoltak.

A fasiszta barbárok kénytelenek voltak lemondani a perről. Thälmannt azonban a világháború vége előtt csendben meggyilkolták. Haláláról azt a mesét terjesztették, hogy a szövetségesek bombatámadása vetett véget életének.

A proletár internacionalizmus jelszava talán sohasem ragyogott oly fényesen, mint akkor, a harmincas években, az Ernst Thälmann életéért folyó harc során.

Ugyanabban az időben folyt a csata Karl von Ossietzky, a kommunizmustól távol álló, német antifasiszta publicista kiszabadításáért is. Semmi sem hozhatott volna több babért számára, mint a hitlerista koncentrációs táborban való internálása. Az érte folyó legélesebb harc idején Hitlert nem várt oldalról érte ökölcsapás. Ossietzky — a hitleri koncentrációs tábor foglya — elnyerte a Nobel-díjat.

Az a pofon, amelyet a politikamentes, skandináv polgári Nobel Intézet mért a barna szörnyetegre, mély hatással volt egész Európára. Általános bámulatot keltett. Hitler kénytelen volt kiengedni Ossietzkyt. A táborból azonban nem Ossietzky jött ki, csak az árnyéka, egy emberi roncs. Nemsokára meg is halt; de úgy halt meg, mint a világ tiltakozó mozgalmának eredményeként a ragadozó mancsából kiragadott harcos.

Éppen az eleven emberekért folyó harccal lehetett a leggyorsabban mozgósítani az értelmiségi köröket Lengyelországban.

Emlékszem egy gyűlésre, amely a Zielona utcában, valamilyen építőanyag-raktár helyiségében folyt le. A résztvevők közül sokan életükben először voltak politikai összejövetelen. Még hozzá olyanon, amely veszélyeket rejtett magában.

Dezydery Szymkiewicz műegyetemi professzor is otthagyta csendes dolgozószobáját és eljött a Zielona utcába.

Galamblelkű, nagytudású ember volt. Később sokszor beszélgettem vele. Ideológiai és a rendszerre vonatkozó kérdésekben vitatkoztunk. Szymkiewicz professzor soha — a felszabadulás után bekövetkezett haláláig — nem volt kommunista. Liberális volt, idealista, valószínűleg hivő katolikus is. Szíve azonban érzékenyen reagált az embereket ért sérelmekre, az emberi méltóság megbántására. Ez volt az oka, hogy — a reá jellemző következetes nyugalommal — velünk tartott a fasiszta terror elleni harcban, hogy velünk tartott azokkal szemben, akik lábbal taposták az emberi és állampolgári jogokat.

A Zielona utcában tartott összejövetelen alakult meg az Emberi és Állampolgári Jogok Védelme Ligájának lwówi tagozata. Dezydery Szymkiewicz lett az elnök.

A fokozódó fasizmus- és háborúellenes tömegtiltakozás közepette az uralkodó klikken belül folytatódott a bomlás. A lengyel uralkodó körök ugyanakkor erősen közeledtek a nemzetközi fasizmushoz, mindenekelőtt a hitleristákhoz.

A Pártonkívüliek Blokkja felbomlott. Új koncepciót és új, kevésbé kompromittált embereket kerestek. Megalakult a szanáció új szervezete, az OZN[4]. Piłsudski halála, a szejmválasztások tömegbojkottja a szanáció egyre jobban elmélyülő válságát jelezte.

Piłsudski halálát az örökösök — akik nem kis félelemben éltek, hogy a hatalom kicsúszik a kezük közül — arra akarták kihasználni, hogy megszilárdítsák uralmukat.

Emlékszem, hogy a „vezér" halálának bejelentése után Lwówban és egész Lengyelországban szuronyt rakott karabélyára a rendőrség. A hadseregnél és a rendőrségnél riadókészültséget rendeltek el. Számos letartóztatás történt.

Ilyen jelentős lépések után kezdődtek meg a több napig

[4] *OZN* — Nemzeti Egyesülés Tábora.

tartó gyászünnepségek. Sajnos, a legális ellenzék — köztük a szociáldemokraták — reformista vezetői tipikus polgári frázisokat zengtek a „halál őfelsége" előtt elsimuló ellentétekről, és ott parádéztak a gyászmenetben.

Pártunk élesen elítélte a Lengyel Szocialista Párt és a pilsudskisták légionista bratyizásának emlékét visszaidéző kapituláns akciót, amely kétségtelenül megzavarta a tömegek egy részének tájékozódóképességét, viszont nem sokat segített a szanációsokon.

Piłsudski kétségtelenül kiemelkedő egyéniség volt az akkori Lengyelország vezetőinek színvonalához viszonyítva. A burzsoázia, a földbirtokosság, az egész lengyel reakció pökhendi képviselője volt, noha a reakció egy része — a nemzeti demokraták — nehezteltek reá. Alakja azonban nem emelkedett túl az időkön. Mit sem használtak a harsonák, mit sem használt, hogy a Wawelben a lengyel királyok mellett kapott sírhelyet.

Az „apó" mítosza akkorra már alaposan megkopott. Fizikai halála csak betetőzte elmúlását.

A többit elvégezte a történelem.

A rövidesen megválasztott új marsall, az új „vezér", Rydz-Śmigły, már kezdetben sem rendelkezett tekintéllyel, még saját széthulló táborában sem.

A gazdasági válság egyre fokozódó elmélyülése — amelyen nem segített az állandó depressziót időnként felváltó pillanatnyi konjunktúra sem —, a növekvő munkanélküliség és nyomor gazdasági harcot tett szükségessé. A proletariátus küzdelmét nagyrészt pártunk vezette. Az 1932-ben főként a jobboldali szocialisták áruló magatartása következtében elbukott sztrájkharcok után 1933-ban két nagy sztrájk tört ki: a bányászoké és a textilmunkásoké. A különösen viharos textilipari munkabeszüntetés csaknem egy hónapig tartott. Mindkét sztrájkot lényegében a munkások nyerték meg.

Amikor a tulajdonosok a kevéssé rentábilis tárnákban be akarták szüntetni a termelést, a munkanélküliség fenyegető rémének hatására a Mortimer és Klimontów bányák vájárjai levonultak a föld alá, és — élelmet sem fogadva el — hősiesen kitartottak mindaddig, amíg a kapitalisták nem változtatták meg elhatározásukat.

Az úgynevezett „olasz" módszerű ülősztrájk is a lengyel proletariátus fenyegető fegyverévé vált.

A helyzeten nem sokat változtatott a nagy garral bejelentett COP — Centralny Okręg Przemysłowy (Központi Iparvidék) — létesítésének terve. A Dél-Lengyelországban felállítandó gyárak ugyanis kizárólag a hadiipart szolgálták ...

A parasztok is háborogtak.

Jadowóban a vásáron vasvillát és cséphadarót ragadtak a piaci díjak miatt kitört vitában. A rendőrség fegyveresen beavatkozott. Három halott maradt a helyszínen.

1933 júniusában a ropczycei és łańcuti járásban törtek ki zavargások. Megbosszulta magát az uralkodó osztályok eredendő bűne: az állam megalakulásakor beharangozott történelmi folyamatnak, a földreformnak az erőszakos elfojtása.

A kormánytábor és a nemzeti demokrata ellenzék kölcsönösen egymás nyakába akarták varrni a felelősséget. A szanációsok az 1926-ig uralmon levő Chieno—Piast-kormányzatot, azaz Witos parasztpártjának és a nemzeti demokratáknak a koalícióját vádolták mulasztással. A nemzeti demokraták pedig a jelenlegi politikát bírálták, ráduplázva a kormánypártiak vádjaira. A nemzeti demokraták vezére és főideológusa, az öreg Dmowski, éles szópárbajt vívott Miedzińskivel, a szanáció ismert hírlapírójával. A neves nemzeti demokrata párti újságíró, Adolf Nowaczyński a szanációs „Gazeta Polska" (Lengyel Újság) szerkesztőjével, Ignacy Matuszewskivel mérte össze tollát. A vitához a konzervatívok — a germanofil Studnicki és Cat-Mackiewicz — kontráztak.

Az egész veszekedés azonban jórészt csak a burzsoá csa-

ládon belüli összetűzés volt. Az uralkodási módszerek és a húsosfazék körül folyt a perpatvar.

Időnként olvashattunk néhány józanabb megállapítást a „Kurier Poronny" (Reggeli Kurir) című polgári szabadelvű lap hasábjain, elsősorban Koskowski vagy Rzymowski tollából. A másik oldalon pedig a „Robotnik" (Munkás) eresztett meg néhány rövid, szarkasztikus cikket a Niedziałkowski-kormány ellen. Itt is a befolyásért folytatott harcról volt szó, de természetesen más előjellel.

A tömegeknek semmi gyakorlati hasznuk nem volt ezekből az összetűzésekből.

A társadalomban viszont egyre nagyobb ellenszenvet keltett Beck külügyminiszter személye és politikája. Állítólagos önálló politikáját hangsúlyozó és az egyre népszerűbb keleti paktum megkötését szabotáló megtévesztő magatartása rövidesen lelepleződött. Beck látványos módon megnemtámadási szerződést kötött a Szovjetunióval, csak azért, hogy annál könnyebben Hitler karjaiba vethesse magát, és megköthesse a ténylegesen *ideológiai* alapon létesült szerződést a szanációs Lengyelország, valamint a hitleristák között. Ezzel beverte az első szöget Lengyelország koporsójába.

A kormánysajtó ugyanakkor a nemzeti demokraták támogatásával dicshimnuszokat zengett az olasz duce diadaláról, amelyet a „barbár" abesszínek felett aratott. A „Gazeta Polska" cinikusan kigúnyolta a Népszövetség által megszavazott Olaszország elleni szankciókat — a gyengeség beteges tünetét —, és kiemelte az azokkal nem törődő feketeingesek „történelmi" érdemeit.

A tömegeknek azonban más volt a véleményük. Ők a fegyvertelen abesszin nép mellett állottak, és támogatták az olasz fasiszták elleni szankciókat, bár tudták, hogy azok korántsem hatásosak. A rendszer olyan paradox helyzetbe került, hogy a több mint száz esztendőn keresztül rabságban szenvedett ország rendőrsége — a Lengyel Köztársaságé! —

gumibotokkal verte és letartóztatta azokat, akik Abesszíniával, az agresszió védtelen áldozatával szolidaritást vállaltak.

Abban az időben — ugyanúgy, mint a XIX. században — a reakciót elítélő és a haladást vágyó emberek ismét Lengyelországról beszéltek. De amíg a XIX. században, különösen annak harmincas éveiben ez az érdeklődés dicsőséget hozott a lengyel nemzetnek, a XX. század harmincas éveiben a hivatalos Lengyelország gyalázatát jelentette.

Mi, lengyelek, bár harcban állottunk saját reakciósainkkal, mégis szégyenkeztünk, ha arra gondoltunk, mennyire lejáratja a rezsim Lengyelország jó hírnevét a határokon túl. Arra törekedtünk, hogy oly erősen hallassuk erőszakkal elfojtott hangunkat, hogy arra kulföldön is felfigyeljenek. Örömmel felhasználtuk a lengyel fasizmus foglyaival kapcsolatot találó antifasiszta erők segítségét is. Bennük a lengyel nemzet igazi barátait láttuk.

Nagy visszhangot keltett Lengyelországban az az írókongresszus, amelyet 1935-ben Párizsban tartottak. Ez volt az első nagyszabású értelmiségi megmozdulás Nyugaton. A baloldali társadalmi radikalizmustól gyakran távol álló résztvevők — az alkotó finom érzékével — a népek lelkiismeretének hangadóivá váltak. Ki nem ismerte annak idején Romain Rolland, Aldous Huxley, Henri Barbusse, Julien Benda, André Gide, Anna Seghers vagy Thomas Mann nevét?

A kongresszus után francia és belga értelmiségiek delegációja érkezett Lengyelországba. Az akkor frissiben megalakult „Amis de la Nation Polonaise" (A Lengyel Nemzet Barátai — *Szerk.*) küldöttsége. A delegáció célja az volt, hogy megismerje a Lengyelországban tomboló terrort, és ittlétével tiltakozzon ellene. Úgy látszik, a lengyel kormány nem tudta elhárítani a látogatást. Az „ezredes" urak meg akarták őrizni a látszatot...

A küldöttség Varsóból Boguszewski szenátor társaságában érkezett Lwówba. A szenátor számunkra még a küldöttségnél

is nagyobb szenzációt jelentett. A szenátus tényleges tagja és amellett kommunista volt. Rendkívüli dolognak tűnt ez, amikor már a szenátus a kinevezettek gyülekezete lett. Úgy történt, hogy Boguszewski a szanáció listáján került a felsőházba, majd otthagyta a szanációsokat. Ez is az akkori idők történelmi szimptómája volt! Amikor Lwówba érkezett, nem „egy" szenátor, hanem „még" szenátor volt. Nemsokára már nem volt az.

A Főpályaudvar előtt eléggé népes munkáscsoport várakozott. A „Def" nem emlékeztetett önmagára. A spiclik ugyan titokban kiemeltek egyeseket a tömegből, de a tüntetést mint olyant nem bántották. Demokratikus bemutatót tartottak a Nyugat számára...

A küldöttek a diszkrét megfigyelés alatt álló Mária téri George Szállóban szálltak meg. Dana Wierzbiańska és Bronek Rot társaságában felkerestem őket. Kijátszottuk a spiclik éberségét, és a konyhabejáraton besurrantunk a szállodába.

A küldöttség kétségtelenül izgatottabb volt nálunk. Tagjai nyilván úgy érezték magukat, mint mi éreznénk magunkat manapság a francóista Spanyolországban. Féltő együttérzéssel néztek bennünket — persze minket féltettek, nem önmagukat —, ami számunkra kissé mulatságos volt. Ami történt, az nálunk a rendőrséggel való normális „szórakozás" volt, ők azonban dzsungelre és embervadászatra gondoltak.

A küldöttség tagjaival együtt a főkapun távoztunk, és büszkén ellejtettünk a csodálkozó titkosrendőrök előtt. Beültünk egy taxiba, amelyet az egyik elvtársunk vezetett. Gyorsan gázt adott.

A rendőrségi kocsi megindult utánunk, a küldöttség „védelmére". Valódi hajtóvadászat kezdődött a városon át: állandóan eltűntünk a rendőrök szeme elől.

Végül is lemaradtak. Mi pedig megindultunk a vendégekkel a szakszervezeti otthon felé. A teremben ember ember há-

tán tolongott. Összeszorított öklök és örömteli kiáltások fogadtak bennünket.

Az elvtársak franciául beszéltek. Dana és én hevenyészve fordítottunk.

A munkások élénken reagáltak a hallottakra. Különösen akkor lelkesedtek, amikor a munkásegység franciaországi győzelméről, a Népfrontról, egész Európa munkásosztályának reményéről esett szó.

Az éj folyamán elutaztak a küldöttek.

Néhány nappal később olvastuk a sajtóban, hogy a külföldiek vakmerőségén felindult rendőrség megfeledkezett minden úri modorról, és az egyik küldöttet (azt hiszem, a belgát) dutyiba dugta, majd kopaszra nyírtan tette át a határon. Ilyen „hagyományos lengyel vendégszeretettel" mutatkozott be a szanáció a kommunizmustól végeredményben távol álló nyugati intellektuelek előtt.

Foglalkozni kezdtem az ukrán kérdéssel, az ukrán szervezetekkel és az ukrán nyelvvel. Nemesnek és őszintének találtam a párt programját: a nemzetiségek önrendelkezési jogának elismerését, egészen a Lengyelországtól való elválásig. A Lengyel Kommunista Párt meggyőzően kimutatta, hogy az ukrán és a belorusz népeknek a nemzeti elnyomás ellen folytatott harca lengyel nemzeti létérdek is. Nem lehet valóban szabad az a nemzet, amely más nemzeteket elnyomás alatt tart.

Még 1933-ban mélyen belémvésődött az a jelenet, ami egy lwówi kommunista perben játszódott le. A nem ukrán vádlottak is ukránul tettek vallomást. Ez a szolidaritás természetszerűleg súlyosabb ítélettel nyert méltánylást.

Ugyanakkor megkíséreltem, hogy tisztázzam azokat az ukrán nacionalista mozgalommal kapcsolatos kérdéseket, amelyek engem egykor annyira bántottak.

Az a paraszt, aki a lwówi börtön udvarán felállított akasztófa alatt a szabad Ukrajnát éltette, sok társához hasonlóan

az OUN alsó rétegéhez tartozott, ahhoz a réteghez, amelyre minden nacionalista mozgalom felépült. Az OUN vezetősége katonailag megszervezett terrorista csapatokat állított fel, amelyeket főként a Szovjetunió, Szovjet-Ukrajna és a mi pártunk elleni gyűlölet szellemében vezetett. A vezetők nagyrészt értelmiségiek, kulákok, pópák fiaiból kerültek ki, csak kis részük volt szegényparaszti származású. Ez utóbbiak inkább az engedelmes tömeget szolgáltatták.

Az ukrán parasztok hazafias felbuzdulását, szabadságvágyát és ezzel kapcsolatban a lengyel földbirtokosok elleni gyűlöletét az UOW, majd az OUN „fejei" az egész lengyelség elleni gyűlöletté kívánták fejleszteni. A „fej" nem akarta megengedni az ukrán és lengyel parasztok, valamint munkások osztálybarátkozását és együttes harcát a közös ellenség, a lengyel burzsoázia ellen, amelyik egyben Nyugat-Ukrajnában az ukrán burzsoázia egy része által támogatott megszálló hatalom is volt. Mert létezett ukrán burzsoázia is, bár — a történelmi fejlődés ismeretében érthetően — fejletlen volt. A lengyel fasizmus elhanyagolt, gazdaságilag leromlott állapotban tartotta Nyugat-Ukrajna földjét. Az ukrán burzsoázia főként az igen kiterjedt fogyasztási szövetkezetekbe — a különböző „maszloszojuz"-okba és „centroszojuz"-okba — fektette tőkéjét. Ezek a szövetkezetek tipikusan burzsoá intézmények voltak, bár gyakran dobálóztak a nemzeti és társadalmi szolidaritás jelszavaival.

A nacionalisták tagadták az ukrán burzsoázia létezését, és egységes nemzeti szolidaritásról szónokoltak. Ezek szerint a parasztság ellensége nem a fasizmus, hanem a lengyelség. A lehiták.

Az OUN — mint kicsiny terrorista csoport — kénytelen volt külső segítséget keresni. Ezt a legreakciósabb lengyel köröknél és csoportoknál találta meg.

Hitler uralomra jutása után az OUN érdekei összefonódtak a hitleristák érdekeivel és Lengyelországgal kapcsolatos tervei-

vel. Konovalec, az OUN vezére, Berlinbe tette át főhadiszállását. S bekövetkezett az az érdekes eset, amit csak a marxista osztálylogika szigorú alkalmazásával lehet megmagyarázni. Az ukrán fasiszták — nyilván Berlin parancsára — a terror fegyverét a lengyel megszálló hatóságok helyett a kommunisták, az illegalitásban élő, a rendőrség által üldözött forradalmárok ellen fordították.

Kommunistaüldöző terrorcsapatok alakultak.

Ez természetesen csak látszólag volt paradoxon. Végeredményben a fejlődés logikus következményét jelentette.

Ha a lengyel hivatalnokok, postahivatalnokok, rendőrőrszemek és a varsói miniszter elleni korábbi terror célja az volt, hogy elterelje az ukrán paraszt figyelmét a rendszerből fakadó nyomor, a nemzeti elnyomás, a földesurak és kartellek elleni harcról, most már arról volt szó, hogy az idegen nemzetiségű, de osztályszempontból közel álló lengyel nacionalizmusnak nyújtsanak objektív segítséget, annak a lengyel uralomnak, amely meg akarta fojtani a távlatilag legnagyobb veszélyt jelentő forradalmi mozgalmat.

Az adók és a bérek, valamint a büntetések rafinált rendszerével kétségbeesésbe kergetett ukrán·parasztok azonban — akiknek elvették ukrán nyelvű iskoláit, akik egyaránt nyögték a nemzeti és osztályelnyomást — megtalálták a cselekvés megfelelő formáját. Igaz, hogy másként, mint ahogy azt az OUN ajánlotta. 1930-ban és a későbbi évek során a lengyel és ukrán földbirtokosok rémületére Nyugat-Ukrajnában elszabadult a „vörös kakas". A parasztok felgyújtották az uraságok csűrjeit és pajtáit.

Sajátságos megjelenési formája volt ez a gyűlölt uralom elleni tiltakozásnak — állapította meg a párt. A parasztok egyidejűleg harcoltak az adókizsákmányolás és a lengyel telepesek erőszakos Ukrajnába telepítése ellen is. Az OUN távol tartotta magát e tömegmozgalmaktól, s csak néha, akkor is látszatból, csatlakozott azokhoz.

Volt még egy kérdés, amelyet tanulmányozni illett, amelyben el kellett mélyülnöm: az ukrán legális szervezetek élete. E szervezetek között az UNDO — ez a tipikusan megalkuvó, opportunista burzsoá társaság — volt a legkiemelkedőbb. Az ukrán burzsoázia, belső osztályérdekei által vezettetve, egyre szorosabban együttműködött a lengyel fasizmussal abban a reményben, hogy együtt folytathatnak keresztes hadjáratot a Szovjetunió és Kijev ellen.

Az UNDO politikájára a Szent György templom metropolitája, a görögkeleti egyház egyik vezetője, Septickij adta áldását. Septickij egyházi méltósága mellett földbirtokos volt, és fivére lengyel tábornoki lampaszt hordott.

Celevic, Mudrij és a többi burzsoá ukrán vezér a nép körében a „helyzet normalizálásának" jelszavát terjesztette álnokul; ezért a szanációs kormány néhány koncot vetett oda nekik. Helyet kaptak a szejmben, és megszereztek néhány jelentéktelen koncessziót. Az UNDO és lapja, a „Gyilo" (Ügy) az ukrán önkormányzatot propagálta. Pártunk ezt kezdetben, mint kapituláns, a tömegek harci kedvét elaltató jelszót, elvetette. Később — azt hiszem, helyesen — a párt megváltoztatta álláspontját, és elfogadta az önkormányzat követelését, de a formát más tartalommal töltötte meg. Az autonómia jelszava — nem mint cél, ahogy az UNDO propagálta, hanem mint egy szélesebb körű program része — népszerű volt a tömegek előtt, és a tömegharc komoly engedményekre szoríthatta a lengyel burzsoáziát.

Az UNDO-n kívül létezett még az Ukrán Szociáldemokrata Párt (USDP) és egy radikális parasztpárt (USRP). Mindkettőt erősen átitatta a nacionalizmus.

Az USDP kétségtelenül jobboldalibb volt a Lengyel Szocialista Pártnál. Egy morcos, neuraszténiás öreg ügyvéd, Sztaroszolszkij volt a vezetője. Az USRP vezére Makuh volt. Mindkét párt alsó rétegei radikalizálódtak. Az események hatására a vezetők is egyre inkább balratolódtak.

Az UNDO-n belül is erjedési folyamat megy végbe. Növekedett az elégedetlenség a vezetőségnek a szanáció politikai irányításával szemben tanúsított meghunyászkodása miatt. Az ilyen irányzatok tipikus képviselője volt többek között Mihał Rudnickij.

A vidéki kulturális egyesületek — amelyek közül a „Ridnaja Skola" (Hazai Iskola) volt a legerősebb — a legális politikai szervezetek, az erősen politizáló klérus és bizonyos fokig az OUN befolyása alatt működtek. A rendőrség gyakran feloszlatta őket. A korábbi években igen erős volt körükben a baloldali befolyás, különösen a „Szelrob" nevű, a kommunistákhoz közel álló legális parasztpárt révén. A harmincas évek kezdetén azonban a nacionalisták és a rendőrség fellépése erősen visszaszorította a baloldali áramlatokat.

Az ukrán parasztság megnyeréséért folyó harc tehát különböző szinteken, nehéz és bonyolult körülmények között zajlott.

Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártjának IV. kongresszusa, amely 1935 januárjában ülésezett, központi kérdésnek tekintette az ukrán tömegekhez és azok legális szervezeteihez való közeledést. A kongresszus jelentős lépést tett előre az egységfront és a nyugat-ukrajnai népfront megteremtése felé. S mindez a Komintern VII. kongresszusa előtt történt. Azok az eszmék, amelyek Georgi Dimitrov történelmi jelentőségű beszédében oly határozottan kifejezésre jutottak, fokozatosan már korábban megértek.

Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártjának IV. kongresszusával kapcsolatban két problémára emlékszem. Az elsőt ma még nehéz megfelelően elbírálni. Túl közel vagyunk még időben az egész kérdéskomplexumhoz. Azokról az „ellenforradalmi, nacionalista irányzatokról" van szó, amelyeket a IV. kongresszus ilyen meghatarozással illetett.

A kongresszus határozatában szereplő kérdés két forrásra

is visszavezethető: először is a Lengyel Kommunista Párt problémájára. Itt akkoriban végződött győzelemmel a „kisebbségiek" harca a „többségiek" ellen. A másik komponens a Szovjetunió belpolitikai eseményeinek következménye, Szkripnik, Koszior és mások kizárása Szovjet-Ukrajna Bolsevik Pártjából.

Ma már — a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. és XXII. kongresszusa, a Lengyel Kommunista Párt rehabilitációja és a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának VIII. plénuma után — bölcsebbek vagyunk. Kritikus szemmel bírálhatjuk Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja IV. kongresszusa határozatának ezt a részét. Tudjuk, hogy a Szkripnik, Koszior és más ukrán vezetők elleni vádak alaptalan rágalmak voltak. De még mindig nem vagyunk eléggé tisztában az eseményekkel, hogy helyesen megkülönböztethessük a magot a pelyvától. Azaz, hogy Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja esetében el tudjuk határolni a néha hibás felfogást vagy egyenesen jobboldali elhajlást az ellenforradalmi tevékenységtől, mivel, sajnos, akkoriban mindazokkal szemben buzgón alkalmazták az ellenforradalmi jelzőt, akik a hivatalostól eltérően gondolkodtak.

Így, példának okáért, a IV. kongresszus megállapította, hogy a „nem burzsoá ukrán nemzet" elmélete hazug koncepció. A kongresszusnak ezt a megállapítását ma is el kell fogadnunk. Más kérdés, hogy Vaszilkov és Turjánszkij, az akkori elhajlás hirdetői, valóban az OUN fasiszta és nacionalista nyomására dolgozták-e ki teóriájukat.

Hagyjuk az ügy teljes megvilágítását a történelemre.

A másik kérdés, ami a IV. kongresszussal kapcsolatban emlékezetemben megmaradt, annak a logikus, értelmes akcióprogramnak a kérdése, amelyet Nyugat-Ukrajna helyzetének valódi marxista elemzése alapján dolgoztak ki.

Amikor most újra átlapozom a kongresszus határozatának

megsárgult oldalait, teljes mértékben egyetértek vele, és elégtétellel gondolok rá.

Megkapó a munkásosztály és a nemzet sorsa iránti felelősség mély érzése, s egyben a távoli perspektívák felismerése.

A kongresszus megbélyegezte az ukrán nacionalista és az imperialista lengyel burzsoázia közös vonalát. Mindkettő háborúra készült a Szovjetunió ellen, és a Hitler-fasisztákra támaszkodva akarta megfojtani a forradalmi harcot.

A kongresszusi határozatok kitértek a nyugat-ukrajnai sztrájkhullámra, a lwówi munkások munkabeszüntetésére (többek között a Branek-gyárban) s a politikai helyzet ama változására, amelyet a sztrájkok kifejeztek. A határozatok foglalkoztak továbbá a parasztok adóellenes sztrájk- és bojkott-mozgalmával Volhiniában, Pokucseben és Koszov vidékén. Az ország e részeiben pártunk igen erős volt.

A kongresszus részletes gazdasági programot dolgozott ki. Abban az időben egyetlen más párt sem volt képes ilyen program kidolgozására.

Nézzük meg példának okáért a falura vonatkozó részeket.

A párt harcra mozgósította a parasztokat a büntetések és a kényszermunka rendszere ellen. Kiadta a jelszót, hogy ne fizessék meg az uzsorásoknak az uzsorahiteleket, ne fizessenek a tagosításért. A párt felemelte szavát azellen, hogy a földet lengyel telepesek között felparcellázzák, és követelte a nagybirtokosok és az állam erdeinek, legelőinek ingyenes használatát.

Az adórablás elleni bojkott jelszava mozgósító erővel hatott azokban az időkben. A fő jelszó természetesen továbbra is megmaradt. „Földet a parasztnak — méghozzá ingyen!"

Eléggé részletesen foglalkoztam a kongresszus falut érintő gazdasági jellegű követelményeivel. Úgy gondolom azonban, ezek megmutatják, hogy az akkori idők párttevékenysége jó bizonyítványt érdemel.

Csak olyan mozgalom alakíthatott ki ilyen programot, amely

mélyen a tömegekben gyökerezett, ismerte a parasztság égető gondjait és kívánságait. Aki emlékszik még arra, mennyi gonddal és nehézséggel küzdött a szegény- és részben a középparaszt is az adórendszer, a büntetések és a munkakényszer miatt, aki emlékszik arra, hogy milyen félelmet jelentett a faluban a végrehajtó megjelenése, az értheti meg igazán, milyen helyesek voltak a fenti követelések.

Ugyanakkor a kongresszus politikai programot is hirdetett. Ebben az akkori időkhöz képest új tézisek dominálnak, bár ezeket néha nem fejtették ki teljes mértékben.

A központi jelszóvá az egységfrontért folyó harc vált — de még igen gyakran felhangzott a régi terminológia, például „a fasiszta szakszervezetekről" —, és mindjárt leszögezték, hogy ezt a frontot főként alulról kell kiépíteni.

Ukrán vonatkozásban az egységfront, illetve inkább a népfront megteremtéséért való harc olyan programot jelentett, amely szerint meg kell nyerni az UNDO és OUN megszédített alsó rétegeit. A kommunistáknak be kell lépniük a főként nacionalista pártok által vezetett, párton kívüli tömegszervezetekbe, és azokat a nemzeti és társadalmi szabadságért, az ukrán iskolákért való küzdelem harcos szerveivé kell kiépíteni.

A fentiek természetesen csak egy részét alkották a kongresszusi határozatokban említett problémáknak. A határozat részletesen foglalkozott a városok helyzetével, és a munkásosztály, az értelmiség feladataival is.

Emlékszem, hogy a kongresszusi határozatok frissítően hatottak a párttagok aktivitására, különösen a falvakban; harcra buzdították a megtévesztett parasztok széles rétegeit. A határozatok szakítottak a dogmatizmussal, a szektarianizmussal, megtisztították azoktól a munkásosztály öntudatos élcsapatát. A határozatok élénk visszhangra találtak nemcsak a kommunisták körében, hanem azoknál is, akik felé az utat kerestük. Az alsó rétegek érdeklődéssel, bár általában még

bizalmatlansággal fogadták, a felsők pedig félelemmel és dühös haraggal.

A „Gyilo" publicistái minden módon gyalázták a kommunizmust, amely szerintük teljesen idegen „a dolgos és a legrégibb idők óta egységes" ukrán nemzeti lélek számára.

Az OUN növelte a kommunisták elleni terrort. A rendőrség ezt csendes jóváhagyással szemlélte. Hírhedtekké váltak azok a gyilkosságok, amelyeket Konovalec terroristái Nahujowiczében és Skolében követtek el elvtársaink ellen. Még később is fordultak elő ilyen szörnyűségek: 1936-ban Dworcyben, a rendőriskolával szemben az OUN-banditák meggyilkolták Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártjának egyik aktív tagját, egy Bileckij nevű parasztot. Családja szeme láttára levágták a fejét, és keresztet vésték beléje. Ezek már a későbbi, borzalmas idők előjelei voltak.

Az elállatiasodott gazemberek akciói azonban, amelyeket messziről — Berlinből vagy talán Varsóból — jött parancsok alapján hajtottak végre, végeredményben igazolták, hogy a párt iránya helyes volt. A párt szava eljutott a tömegekhez, a tömegek szívéhez, és felébresztette bennük a küzdelem igényét. Programja érthetőbbé vált a tömegek előtt. Ezek tudták, hogy miről van szó. Harcolni kell a fasizmus ellen, bármilyen zászló alatt jelentkezik is; harcolni kell a nyomorgó parasztság nyakán ülő, éhséget hozó rendszer ellen, azok ellen, akik fel akarják számolni az ukránság maradék nemzeti jogait, ugyanakkor pedig megsemmisülésbe sodorják a lengyel nemzetet. Harcolni kell a háború ellen, amely — noha még nem mindenki hallja vésztjósló ordítását — már Lengyelország kapuján kopogtat.

1935 őszén a Sykstus utcában, Herschtal elvtárs — egy szociáldemokrata ügyvéd — régimódi szalonjában, amely rendes körülmények között a várószoba szerepét töltötte be, érdekes összejövetel folyt le.

Első ízben ültek közös asztalhoz a Lengyel Szocialista Párt, Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja, a Bund[1], a MOPR[2] és a kerületi Szakszervezeti Tanács képviselői. Rajtuk kívül párton kívüli professzorok, orvosok és tanítók voltak a vendégek.

Az egységfront testet öltött.

A párt jelszavát, amely amnesztiát követelt a fasizmus által bebörtönzötteknek, a tömegek is átvették. Nem volt olyan gyűlés, amelyen el ne hangzott volna.

A politikai foglyok amnesztiájának követelése első ízben Lwówban vezetett egységfrontos megbeszélésekhez, majd a mozgalom egész Lengyelországban elterjedt. A lwówi gyűlés természetesen csak a felülről szervezettek között volt az első, mert már sűrűn jelentkeztek megegyezési kísérletek. Az ösz-

[1] *Bund* — zsidó szociáldemokrata szervezet; 1897 októberében alakult Vilnában (Ma: Vilnius — *Szerk.*). 1918—1939 között a zsidók által lakott területeken a Lengyel Szocialista Párt keretében a zsidó munkásmozgalmat irányította.

[2] *MOPR* — a Lengyel Kommunista Párt irányítása alatt működő antifasiszta szervezet.

szejövetelnek ezúttal az volt a célja, hogy a vezetőség megbízást adjon a tárgyaláson részt vevő pártoknak. Az értekezlet eredményeként amnesztia-bizottság alakult. A jelenlevők elhatározták, hogy a jövőben együttműködnek.

Az ügynek olyan visszhangja támadt, annyira megfelelt a társadalom kívánságainak, hogy a polgári sajtó — sőt a kormánypárti „Wiek Nowy" (Újkor) című újság is — ajánlatosnak tartotta, hogy részletesen ismertesse a bizottság megalakulását. Természetesen Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártjának képviselője — aki nem volt más, mint e könyv szerzője — kifelé mint párton kívüli közéleti férfiú szerepelt.

Az amnesztia-bizottság nem a semmiből született. Megalakulását a kommunisták és a szociáldemokraták sok erőfeszítése, számos tárgyalása előzte meg.

Jóval a bizottság megszületése előtt egy Kagan nevű elvtárs — akinek mozgalmi neve Jerzyk (György) volt — és én a párt megbízásából felvettük a kapcsolatokat Jan Szczyrekkel, a lwówi kerület szociáldemokrata vezetőjével.

A reggeli órákban gyakran felkerestük lakásán, a tiszti lakótelepen. Olyan biztos volt legális helyzetében, hogy nem félt bennünket otthonában fogadni. Nem is akart velünk úgynevezett semleges területen összejönni. Szczyrek eleinte igen feszesen, elfogódottan, sőt mondhatnám nem szívélyesen viselkedett. Ép kezével (egyik karja béna volt) kopaszodó fejét vakarta, és makacs konoksággal igyekezett érveket találni ellenünk. Kipécézte korábbi szóhasználatunkat — a „szociálfasizmust" —, és úgy látszott, nem tudunk előre haladni.

Mi azonban nem tágítottunk. Gyakran órák hosszat vitáztunk. Lassan megtört a jég, s a beszélgetések légköre némiképpen enyhült.

Amikor végre leomlott a sokévi ellenségeskedések nyomán közöttünk húzódó fal, érveink lassan meggyőzték Szczyreket és többi elvtársát. Tárgyaló partnereinkre nagy hatással

volt, hogy minden kendőzés nélkül rámutattunk a háborús veszélyre, Hitler Lengyelország elleni támadásának lehetőségére, a hazai fasizmus előretörésére, a Lengyelországban még megmaradt nyomorúságos demokratikus jogok megsemmisítésének eshetőségére. Rámutattunk arra, hogy a kommunizmus elleni harc ürügyén a szanáció — ugyanúgy, mint a hitleristák — a szocialistákat és a parasztpártiakat is meg akarja semmisíteni. Arra törekszik, hogy a szakszervezeteket és az egész lengyel életet „gleichschaltolja".

A lengyel fasizmusról alkotott véleményünket először nehezen értették meg a szocialista vezetők. Fellelhető volt bennük a piłsudskisták iránti illúzió és barátság sok maradványa; ezek az érzések a légióban eltöltött idők közös harcaihoz fűződtek. A lengyel fasizmus tetteinek meztelen tényei azonban meggyőzően hatottak. Igyekeztünk megmagyarázni, hogy nem a forma a lényeg; a fasizmus különféle alakzatokban léphet fel. Kétségtelen, hogy a fasizmus lengyel változata különbözik a klasszikus — olasz vagy német — formától. Tartalma azonban ugyanaz: álradikális demagógia, féktelen nacionalizmus, a jogoknak — még a látszólagosaknak is — brutális lábbal tiprása, mindenfajta haladó mozgalom üldözése; mégpedig a veszélyeztetett burzsoázia hatalmának megvédése érdekében.

Csupán egy falat nem voltunk képesek áttörni. Szczyrek nem ismerte el Nyugat-Ukrajna önrendelkezési jogát. Már a Nyugat-Ukrajna elnevezés is dühítette, mert ez az országrész neki Kelet-Galícia volt, pontosabban: Kis-Lengyelország keleti része. Szemünkre vetette, hogy az ukrán irredentizmust támogatjuk.

Szczyrekkel való beszélgetésünk szinte hivatalos jellegű volt. Alkalmat adott arra, hogy félig baráti, félig pártkapcsolatokat építsünk ki a kerületi szociáldemokrata vezetőség többi, Szczyreknél baloldalibb elvtársával, többek között Herschtal elvtárssal, a kommunisták nemesszívű védőjével, a Markows-

kiakkal, Hiss és Józek Fell elvtársakkal, akik az OMTUR[3] tagjai voltak.

Az amnesztiáért folyó akció hatalmas politikai harccá fejlődött. Nem volt könnyű dolog az akkori Lengyelországban a forradalmárok ezreit kiragadni a fasiszták karmai közül. A kormány eleinte hallani sem akart semmiféle közkegyelemről.

Az akció fő célja azonban nem is ez volt.

Fel akartuk rázni a tömegeket, a fasizmus elleni harcra akartuk mozgósítani azokat az ezreket, amelyek eddig félrevonultak. Bemutatni a rendszer aljas és hazug voltát, brutális, haladást gátló eszközeit; felkelteni a gyűlöletet a hazai és a nürnbergi „parteitag"-okon egyre fenyegetőbben viselkedő német fasizmus ellen. Ezek voltak a kampány fő célkitűzései.

Az 1935—1936-os évek fordulópontján az amnesztia jelszava milliók szívében gyújtott szikrát. Ezek a szikrák 1936 tavaszára lángra lobbantak.

A kampány természetesen egész Lengyelországra kiterjedt. Én azonban, emlékeimen keresztül, csak lwówi vonatkozásait kívánom bemutatni.

Az országos akcióhoz csatlakozott az Emberi és Állampolgári Jogokat Védő Liga is. Olyan ismert nevek írták alá a felhívást, mint Andrzej Strug, Halina Krahelska, Zygmunt Szymanowski, Rzymowski, Wasilewska, Teodor Duracz, az ismert közéleti férfiú, a kommunista perek neves védője, Karol Winawer ügyvéd és sokan, sokan mások.

Az országban mindenütt nagygyűléseket tartottak. A városokból és a falvakból özönlöttek az aláírások... A kormány visszavonulóban volt. Koncot próbált odavetni a népnek; Kościałkowski miniszterelnök több álliberális gesztust tett.

A tömegek követelése azonban egyre erőteljesebben, egy-

[3] *OMTUR* — a Lengyel Szocialista Párt vezetése alatt működő ifjúsági szervezet.

re makacsabbul hangzott. Az amnesztia mellett újabb, széles körű politikai és gazdasági kívánságok merültek fel. Az amnesztiát követelő akció összefonódott a német és az olasz fasizmus ellen kialakult világmozgalommal, a Berlin—Róma—Tokió-tengely elítélésével. Felhangzottak a békejelszavak, a keleti paktum megkötésének igénye. A közhangulat a fasizmus valamennyi — nemcsak lengyelországi — bebörtönzöttje számára szabadságot követelt.

De térjünk vissza Lwówba.

A Kościelna utcában levő Iparkamara óriási terme színültig megtelt emberekkel. (A nemes kamara nem nézte, honnan jön a pénz, és hajlandó volt kiadni a termet még a kommunistáknak is.) Egyre újabbak jöttek. Lassan megtöltötték a folyosókat, a lépcsőházat, sőt az épület előtti térre is jutott belőlük.

A gyűlést Szczyrek elvtárs nyitotta meg. Láthatólag meg volt hatva, bár meghatottságát jellegzetes közönyével igyekezett leplezni. A hangulat magával ragadta.

Utána a különböző pártok szónokai beszéltek. A Bund képviselője, Szerer után én következtem.

Torkomon akadt a hang. Először beszéltem ilyen tömeg előtt, ilyen hangulatban. A szónokok minden erőteljesebb szava valósággal robbanást okozott a viharos levegőjű teremben. A tömegből helyeslő közbekiáltások hangzottak.

Érezhető volt, hogy hosszú időn keresztül halmozódott fel az emberekben az energia. A munkásosztályban hosszú idő óta felgyülemlett az elkeseredés és a gyűlölet. Ezek az érzések most utat találtak maguknak.

A párt helyesen ítélte meg a tömeghangulatot, amikor kiadta azt a nehezen megvalósítható, de reális jelszót, hogy a politikai foglyokat ki kell szabadítani a szanációs börtönkazamatákból. A párt célja az volt, hogy felébressze a tömegek öntudatát. Az éhség, a háború, a nemzeti elnyomás rendszere

elleni közös, egységfrontos politikai harcba akarta őket belevonni.

Érezni kellett, hogy a teremben egyszerre vert az ukránok, a lengyelek és a zsidók szíve. Milyen egyek voltak ők mindannyian, a dolgozókkal méltatlanul bánó, mindenkire sérelmes rendszer elleni gyűlöletben!

Látni kellett, hogy milyen büszkén, egy jobb élet után való vággyal eltelten mosolyogtak az arcok, amikor a szónokok a Szovjetunióról — s benne Szovjet-Ukrajnáról —, a világ első és akkoriban még egyetlen munkás-paraszt hatalmáról beszéltek.

A gyűlés vége felé tetőfokra hágott a tömeg izgalma. A szónoki emelvényre őszülő hajú, idősebb nő ment fel. Ruháján látszott, hogy nem tartozik a munkásosztályhoz. Azt hinnéd: nagysága. Ő azonban előbb félénken, majd egyre nagyobb erővel, égő szemekkel beszélni kezdett, és felemelt kezekkel vádolta a szanáció aljas pribékjeit, akik a fiát kínozták; lakonikusan, de korbácsként vágó szavakkal mondta el fiával való találkozását, aki megőszülve, sántán hagyta el a fogházat. A tiltakozás kiáltása túlharsogott a terem falain.

A sztaroszta spiclikkel körülvett képviselője érezte a maga kicsiségét. Szívesen elbújt volna az alá az asztal alá, amely mellett a gyűlés rendjére vigyázott.

Az asszonyt, aki olyan bátran kiállott a fasizmus bebörtönzöttjeinek szabadsága mellett, Lesz asszonynak nevezték. A hatóságok nagy bánatára nem volt azzal vádolható, hogy a „csőcselékhez" tartozik. Férje istenfélő kereszténydemokrata férfiú volt, Lwów, az egykori királyi főváros tisztelt polgára. Fia, Mietek Lesz azonban nem követte apja nyomdokait. Kommunista lett, és ezért töltötte büntetését a külvárosi börtön falai mögött.

Az édesanya a tiltakozás élő jelképévé vált. Nem félt semmiféle megtorlástól, sem fia sorsának rosszabbodásától. A kormány szemébe vágta a súlyos igazságokat.

Fellépése nagy visszhangot keltett az egész országban. Még a jobboldali lapok sem hallgathatták el az eseményt.

Ezen a gyűlésen hallottam először a proletariátus harci énekét három nyelven — lengyelül, ukránul és zsidóul — énekelni. Az „Internacionálé" után a „Vörös Zászló" című dalt játszotta a zenekar. Ez a dal a Lengyel Szocialista Párt himnuszának számított, de népszerű volt a nem szociáldemokrata munkások között is.

Késő éjszakáig írtam egy felhívást. Ez volt életem első felhívása. A nyugat-ukrajnai MOPR Központi Bizottsága, amelynek nemrégiben lettem a tagja, bízott meg a feladattal. Központi Bizottság — milyen ünnepélyesen hangzik! A valóságban akkoriban igen szerény testület volt, mindössze néhány taggal.

A felhívás két dologgal foglalkozott. Két egymással összekapcsolódó kérdésről szólt: Berezáról és a pacifikáció problémájáról.

Mindkét ügy rendkívül konkrét volt, s mindkettő az ember arcába kergette a vért. Ennek ellenére nem ment könnyen az írás. Egymás után szaggattam szét a papírlapokat. Hiszen kerülni kellett a sablonos közhelyeket, az olyan kifejezéseket, amelyek a bizalmatlan olvasó előtt „propagandisztikusan" hatnak, és mégis meg kellett mutatni a tényeket a maguk aljas meztelenségében. Úgy kellett írnom, hogy a szívekben felgyúljon a gyűlölet lángja, és ez a láng cselekvésre sarkalljon. Hiszen egy felhívás értelme lényegében ez.

A pacifikáció nem volt újság Lengyelországban. 1935-ben azonban hirtelen felújították, és a baloldal ellen fordították. A kormány az egyre izmosodó ukrán parasztmozgalmak elfojtására használta fel ezt az aljas eszközt.

A „nyalka" ulánusok váratlanul megrohantak egy falut, minden oldalról körülvették, és rendszeres „munkával" kunyhót kunyhó után leromboltak. Leszakították a viskók rozoga

födelét, az udvarra dobták a lakók összes vagyonkáját, szuronnyal felszakították a párnák huzatát. A parasztokat kiterelték a házakból, puskatussal verték őket... A terhes asszonyokat megrugdosták, a lányokon erőszakot követtek el...

Ma, a hitleri megszállás borzalmai után, ezeket az eseményeket hajlandók vagyunk enyhébben megítélni. Hiszen nem irtották ki az egész falut! De akkoriban még nem ismertük a hitleri embertelenségek kimeríthetetlenségét, az emberi méltóságról való tökéletes megfeledkezést. S amit nem szabad elfelejtenünk: a pacifikációt a katonaság *béke idején* és *saját* állampolgárai ellen hajtotta végre. Vert és pofozott.

Amikor a felhívást írtam, a hadsereg és a rendőrség Volhiniában pacifikált, méghozzá igen intenzíven. Volhiniában izzott legerősebben a lázadás szikrája. Egész falvak kommunisták voltak.

1935. május elsején Kolka faluban felvonultak a parasztok. Transzparenseket hordoztak, és énekeltek. Üdvözölték a határon túli, a kapitalista elnyomástól megszabadult Ukrajnában élő testvéreiket. Nyugodtan viselkedtek. Meg akarták ünnepelni a proletárünnepet. Senkit sem bántottak, és nem is szándékoztak támadni.

Őket támadta meg a rendőrség.

A rendőrök minden ok, sőt felszólítás nélkül belelőttek a tömegbe. A menetben asszonyok és gyermekek is voltak. Sűrűn hullottak az emberek. A sebesültekbe a rendőrség belefojtotta a szót. Hősiesen halt meg egy fiatal lány, aki nem akarta kiadni kezéből a bevérzett zászlót.

Az aljas vérfürdő felháborította a lengyel közvéleményt. A kormány azonban még erőteljesebb megtorlásokkal válaszolt.

A forradalmi mozgalom elleni legfélelmetesebb fegyver egy év óta Bereza volt. Állítólag az ukrán nacionalisták ellen hozták létre, miután az OUN meggyilkoltatta Pieracki belügyminisztert. Később néhány hangos nemzeti demokrata is

„meglátogatta" Berezát. Hamar kiengedték őket. Az egész koncentrációs tábor, felállítása óta, végeredményben a kommunisták kínzókamrája volt.

A „baráti" német fasizmus ily módon lengyel földön kísérletezhette ki módszereit.

Berezát sötét titokzatosság vette körül. A lapokban gyakran jelentek meg üres, fehér kockák, a Berezáról írt, elkobzott cikkek helyei. Aki átlépte ennek a pokolnak a küszöbét, arról többet nem esett szó. Különböző rémhírek nyugtalanították a közvéleményt és terjedtek el külföldön is.

Befejeztem az írást. Át kellett adnom a szöveget a kijelölt „technikusoknak". A pártzsargonban így nevezték a pártbizottságok azon osztályait, amelyek az illegális írások kinyomtatásával foglalkoztak. Az összekötőnek meghatározott időben kellett jelentkeznie.

Ő azonban nem jött.

Közeledett a 10 óra. A híres lwówi „sperrstunde", a kapuzárás ideje. Egy olyan lakásban dolgoztam, amely úgynevezett „nem kompromittált" lakás volt, és párthelyiségül is szolgált. Ha 10 óra után megyek el, felfigyel a házmester.

Ezért, a tilalom ellenére — aki „még félig legális, az nem hordozhat konspirációs iratokat" —, táskámban a felhívással besétáltam a városba. Nem gondoltam „lebukásra". Az ember, ha fiatal, erősen bízik szerencsecsillagában. Az újonc, akinek táskájában „delikát test" van — így fordította le tréfásan Władek Kozioł a „corpus delicti"-t —, furcsán érzi magát. Úgy tűnt, hogy minden rendőr, minden sarkon álló ténfergő különös érdeklődéssel néz rám.

Az ügy jól végződött. A nagy rémület után a MOPR Központi Bizottságának titkára elfogadta és nyomdába adta a felhívást.

A fülledt vihar előtti légkörben egyre jobban kiéleződtek a társadalom politikai ellentétei.

Az egyik oldalon: a hitlerista módszerek követői „radikálisabb" magatartást tanúsítottak. A nemzeti demokraták a kormányzat támogatásával zsidóellenes pogromokat rendeztek; mozgolódni kezdett az ONR, a lengyel fasizmus avantgarde-ja.

Másfelől: mindazok, akik érzékenyen reagáltak mindarra, ami emberi, a baloldalhoz közeledtek. Kruczkowski megírta második könyvét, a „Pávatollak"-at, Henryk Drzewiecki nyers realizmussal, bájos primitívséggel a varsói szegénységről szóló művét, a „Kwaśniakék"-et. Megjelentek a Przedmieście (Külváros) elnevezésű alkotóközösség művei, és Wanda Wasilewska lángoló munkái.

A lwówi főiskolákon számos neves tudós állt mellénk: Chwistek, Infeld, Ingarden... Egy lelkes fiatal kommunista vette fel velük a kapcsolatot: Adam Schaff, aki már akkor tehetséges filozófusnak számított.

A Piłsudski-irány addigi magasztalói is színt változtattak. Így, példának okáért, Marian Piechal költő radikálisabb hangot kezdett megütni.

Amikor 1935 nyarán Franciaországban meghalt Henri Barbusse, a „Tűz" szerzője, a kiváló író és törhetetlen antifasiszta, ravatalánál nemcsak a kommunisták, de a baloldaltól távol állók is leróták tiszteletüket.

Az értelmiségi dolgozók egyre gyakrabban folyamodtak számukra addig ismeretlen fegyverhez — a sztrájkhoz. Híresekké váltak a bankok, a biztosítóintézetek dolgozóinak, sőt a pedagógusoknak a sztrájkjai.

A Független Szocialista Ifjúsági Szövetség (Rövidítve: ZNMS.), kezdetben a szocialisták befolyása alatt álló egyetemi ifjúsági szervezet, egyre következetesebben baloldali álláspontot fogadott el. Lwówban Lutek Chmielewski, egy energikus, fiatal diák állott az élén. A ZNMS és a kommunista befolyás alatt álló „Zycie" (Élet) közösen harcolt a nemzeti demokraták által elfoglalt néhány egyetemi és műegyetemi pozíció megszerzéséért. A „Zycie" részéről a műegyetemen Fred

Topolski, Bochenek és mások, az orvosi fakultáson Marek Stauber, az „uniwerk"-en pedig Leon Grosfeld tevékenykedtek.

A Lengyel Demokratikus Ifjúsági Szövetség is közelebb került a baloldalhoz. A „Wici"[4] részben szintén radikálisabbá vált. Mindkét szervezettel szoros kapcsolataink voltak.

Később, 1936 telén az Ifjú Nemzedék Jogainak Kiáltványa alapot teremtett a fiatal szocialisták, kommunisták és a baloldali parasztpártiak együttműködése számára.

A Kommunista Ifjúsági Szövetség és a „Zycie" a Független Szocialista Ifjúsági Szövetséggel, a Lengyel Demokratikus Ifjúsági Szövetséggel, valamint a „Wici"-vel egyetértésben haladó egységfrontot alakított ki az egyetemeken. Ettől kezdve a verekedő tányérsapkás fiatalok hecceire a haladó ifjúság a főiskolákon rendezett röpgyűlésekkel válaszolt.

A centrifugális erők a burzsoázia táborában is érvényesültek. A „Naprawy" (Javulás) nevű szanációs csoport aktivizálódott és radikalizálódott. Az Ifjak Légiójának kebelén belül is folytatódott a bomlás. Ez világosan kiolvasható volt a „Płon" (Világosság) folyóirat cikkeiből.

Balratolódott az úgynevezett „zarzewiczei csoport" is, amely korábban a piłsudskistákhoz tartozott, majd elvált tőlük. Lwówban a csoport két tagjával, Mieniewski és Cwynar idegorvosokkal együttműködést létesítettünk. Mieniewski szolgálati lakásán nemegyszer tartottunk illegális találkozókat.

A nemzeti demokraták közül többen — különösen a régiek, azok, akik klasszikus nemzeti demokratáknak voltak nevezhetők, és egykor Dmowski mögött álltak — lázadozni kezdtek, főként a kormány külpolitikája ellen. A régi németellenes komplexum feléledt. Sokan közülük egyre hevesebben követelték a keleti paktum megkötését. Végre kezdték meg-

[4] *Wici* — A Lengyel Köztársaság Falusi Ifjúságának Szövetsége.

érteni, hogy pártjuk politikája, amely a társadalom figyelmét a zsidóellenes heccekre kívánta összpontosítani, végeredményben Hitler szekerét tolja, és Lengyelország kiárusítását segíti elő.

Az ONR elsősorban azért jött létre, mert a régi nemzeti demokrácia mint egész nem volt képes eléggé féken tartani a kebelében keletkezett új fasiszta szellemet.

Közben az amnesztiáért folyó harc egyre nagyobb méreteket öltött. Lwówban a Strzelecki téri gyűlések hangulata egyre forróbb lett. A kormány belátta, hogy a kérés további visszautasítása veszedelmes lehet számára.

1936 januárjában kihirdették az amnesztiát. Bár a közkegyelem csak részleges volt — nem mindenkire vonatkozott —, mégis óriási sikerként lehetett elkönyvelni.

A börtönök kapujánál munkások és a kegyelemben részesülők hozzátartozói várakoztak... Amikor a lesoványodott, kiéhezett rabok kijöttek a kazamatákból a verőfényes szabad levegőre, örömujjongás és üdvrivalgás fogadta őket.

A közkegyelmet nyertek részére sietve segélybizottságokat állítottak fel.

Az egyik ilyen lwówi bizottságban dolgozott Jadwiga Markowska, aki már nagyanya volt, de szemében a fiatalság tüze égett. Ott működött Halina Górska írónő, a „Błekity" (Világoskékek) mozgalmának megalapítója. Eredeti mozgalom volt ez; a filantrópia sajátságos formája jellemezte. Kétségtelenül haladó szerepet játszott a társadalom életében. A segélybizottságban az ismert szocialista Diamant-család egyik tagjával, a mamával is találkozhattunk. Két lánya, Halina és Irka még inkább balra ment, mint a szülők, és régimódi otthonukból kommunista „fészket" csinált. Két veterán szociáldemokrata, Salome és Anna Perlmutter, az elválaszthatatlan két testvér és mások egészítették ki a névsort.

Az amnesztiát kapott harcosokat felöltöztették, feltáplálták, és — ha mód volt rá — rövid pihenőre küldték.

Többségük azonban tüstént harcra jelentkezett.

Sokan közülük néhány hónap múlva újra börtönbe kerültek, súlyos ítélettel... Hiába, ilyenek a kommunisták; a párt nélkül, a pártmunka nélkül nem tudtak élni.

Lelkiismeretfurdalásaim voltak. Frynio Sznek bajba került „miattam".

Így történt:

Lwówban meghalt egyik elvtársunk, aki nemrég került ki a börtönből. Ítéletének letöltése előtt bocsájtották el, előrehaladott tüdőbajjal. Általában ez volt a szokás.

A párt, arra számítva, hogy a forradalmi hangulat ezzel még inkább növekedni fog, elhatározta, hogy demonstratív temetést rendez. Eléggé hosszú oszlop vonult a város utcáin a temető felé. A menet élén vörös szalagos koszorút vittek.

A járókelők meg-megálltak. Egyesek csodálkoztak, mások rosszallóan nézték a menetet. Ilyen „istentelen" gyászmenetet ritkán lehetett látni a polgári erkölcsű Lwówban, ahol naponta többször is végigvonultak a régimódi angyalos gyászkocsis temetési menetek, és a halottaskocsi mögött az elhunyt anyagi helyzetéhez képest egy vagy több pap lépkedett. Mindamellett az utcán járók közül sokan levették kalapjukat, néhányan az antifasiszta üdvözléssel — felemelt ökölle l — köszöntötték a halottat. ...De azt akartam elmondani, hogy miért volt lelkiismeretfurdalásom.

Wilek Strasser, a kerületi titkár, eredetileg engem bízott meg a gyászbeszéd megtartásával. Lelkileg már fel is készültem a szónoklatra, amikor Sznek az édesapja irodájában — ahol találkozónk volt — a következőt közölte velem: az elvtársak újra megtárgyalták a kérdést, és úgy döntöttek, hogy az én kompromittált, a rendőrség előtt ismert személyem nem lenne kívánatos egy legális akcióban. Ezért a beszédet ő fogja megtartani. Kissé megdöbbentem és elszomorodtam, de hiába; a parancs az parancs.

Eközben a gyászmenet a temetőhöz közeledett. Az egyenruhás és polgári ruhába öltözött rendőrök, akik az utca két oldalán követték, nem provokáltak, nem zavarták meg a felvonulást. A nyílt utcán, sok ember jelenlétében óvakodtak az erőszaktól.

Mihelyt azonban átléptük a temető kapuját, a rendőrök összeverődtek, és körülvettek bennünket. Akkor már csak halottak voltak körülöttünk, előttük nem kellett szégyenkezniük.

A tüntetők a nyitott sír mellé gyűltek; Sznek az elvtársak gyűrűjében rövid búcsúbeszédet mondott. A rendőrök szótlanul állottak. Nem értettük, mi az oka hallgatásuknak.

Amikor betemették a sírt, elénekeltük az „Internacionálé"-t. Ez volt úgy látszik a jeladás. A sötétkék egyenruhás rendőrök ránk rontottak, és vad kiáltozással csépeltek bennünket. Puskatussal és gumibottal verték a tömeget.

Nagy tumultus támadt. A gondosabb elvtársak védeni akarták a nőket, és előre engedték őket. Ez nem mindenkor sikerült. A váratlanul megtámadott, fegyvertelen tömeg szanaszét futott. Sokan elbuktak, sokakat a hátulról szaladó elvtársak löktek el, és amikor már a földön voltak, a rendőrök felrugdosták őket.

Már alkonyodott. A letaposott sírok között vége volt a nyugalomnak.

Elvtársaimat kézen fogva futásnak eredtem én is. Amikor épp egy sírhalmon ugrottam át, éreztem, hogy egyik lábamról leesik a cipőm.

Végre elértük a temetőkaput. A rendőrök a kapun túl nem folytatták az üldözést. Mindössze arra kaptak parancsot, hogy a temetőn belül verjék szét a tüntetést, és „fegyelmezzék" meg a tüntetőket. A kapott feladatot végrehajtották, és sorakozni kezdtek. Amikor végre kifújtam magam, két dolog foglalkoztatott: hol van Sznek, és hogyan megyek haza cipő nélkül a megvilágított utcákon?

Ami Szneket illeti, kiderült, hogy a rendőrök „kezelésbe vették". Megragadták, benyomták egy kriptába, és összeláncolták a kezét. Mint később elmesélte, gyönyörű hurkákat kapott a hátára.

Hát ezért volt lelkiismeretfurdalásom.

És a cipő... Ez a kérdés kevésbé volt fájdalmas, de azért elég sok gondot okozott. Akkoriban már régen nem éltem otthon. Korrepetálással kerestem meg a kenyeremet. Annyit összekapartam, amennyi a hónapos szobára és a diákmenzára kellett, de a cipővásárlás nagy problémát jelentett volna. Sötét mellékutcákon keresztül egy barátom közeli lakására surrantam. Ehatároztuk, hogy kora reggel kimegyünk a temetőbe, és megkeressük a cipőt.

Reggel a torkomban dobogott a szívem — hiszen a cipő corpus delicti volt —, amikor kölcsönkért lábbeliben megindultam a temető felé.

Már benn voltunk a temetőkertben, és éppen arrafelé indultam, ahol a tegnapi ütközet lezajlott, amikor az egyik kis házból egy ember jött felém. Valószínűleg sírásó. Gyanakodva végigmért:

— Mit keres? — kérdezte.

Haboztam egy pillanatig, majd bevallottam, hogy a cipőm veszett el. Nem találta meg véletlenül?

A sírásó furcsán végignézett. Tekintetéből érdeklődés és bizonyos együttérzés sugárzott. Nem szólt semmit, bement a bódéjába, és egy pillanat múlva kezembe nyomta fáradságos utam eredményét.

— Ők is kaptak, nemcsak maguk! — mondta, és hunyorított hozzá.

A kaland tehát ezúttal egészen jól végződött.

Nemsokára azonban én is átéltem azt, amit a párttagok többségének át kellett élnie. Az első letartóztatást.

Szép, verőfényes augusztus elsejére ébredtem. Ezt a na-

pot, az első világháború kitörésének évfordulóját, mozgalmunk mint háborúellenes napot ünnepelte meg.

A kerület tömeggyűlést rendezett az egyetem új épületének közelében.

A tüntetés formája egyre kevésbé felelt meg a mozgalom érdekeinek. A helyzet nagy néptömegek megmozdítását követelte, azt, hogy a tőlünk távol álló rétegeket is mozgósítsuk. Hogy mindazokat magunk mellé állítsuk, akik egy európai háború és a fasiszta előnyomulás megakadályozását követelték. Az illegális gyűlések szűk avantgarde-ista formája, amely a mozgalom első éveiben úttörő szerepet játszott, ma már nem tűnt megfelelőnek. A húszas években pártunk nagy tömegeket vitt az utcára. Emlékezetes marad az a varsói május elseje, amelyen a Warski vezette kommunista tüntetők számban felülmúlták a szocialistákat. A helyzet azonban megváltozott. Növekedett a terror, és a mi „balos" hibáink is megtették a magukét.

Tömeggyűlésekre volt tehát szükség, de a gyárakban kellett volna megrendezni, azokat, hogy a gyárak forradalmi gerincét alkotó kommunisták mellé állítsuk a párton kívüli dolgozókat. Az utcán, a járókelők előtt tartott gyűléseknél az eredmény nem állott arányban a veszteségekkel.

Az egyetem melletti gyűlés sem sikerült. Igen kevesen hallgatták végig, és a „Def" — ügynökei révén értesülve az akcióról — is megzavarta.

Vállamon egy csontos kéz szorítását éreztem. Kitéptem magam, és megfordultam. Olejniczak állott mögöttem, az az alak, akivel annak idején a kőműves-szakszervezetben találkoztam.

— A filozófia magiszterének ez bizony nem áll jól! — mondotta, miközben rámtette a bilincset.

Mintegy tízünket fogtak le.

Az éjszakát a Jachowicz utcai politikai fogdában töltöttem. Ez kedvezőbb folytatást sejtetett. Ha komoly ügyet akartak

volna csinálni a dologból, akkor a Sapieha utcai kihallgatóba vezettek volna, a politikai rendőrség székhelyére.

Részegek és tolvajok társaságában találtam magamat. Volt még egy elvtárs is velem. A többieket más cellákban helyezték el.

A zárka iszonyatosan piszkos volt. A falakon számos légynemzedék és poloskageneráció nyoma tarkállott. A padlón mindenfajta szörnyűségek mozogtak: a svábbogártól a patkányig egész állatsereglet. A berendezés egy széles priccs, amely a helyiség háromnegyed részét elfoglalta. A foglyok azon aludtak, azon ültek, azon tetvézték fehérneműiket — szóval azon zajlott le az élet. A cellában volt még egy förtelmes szagú edényféle is: a kibli.

Leküzdöttem undoromat, és letelepedtem a priccsre. Az őrizetesek — mint általában szokás — körülvettek bennünket, és puhatolózni igyekeztek. Ki kicsoda, és miért került be? Miután megtudták, hogy politikaiak vagyunk, elhúzódtak mellőlünk, de bizonyos tisztelettel vegyes félelemmel méregettek bennünket.

Éjjel, ami ott este 8 órakor kezdődött, valami keserű lötty és egy darab komiszkenyér feltálalása után, mégis szóba álltak velünk. Főleg azért, mert mindkettőnknek volt cigarettánk, amit — akaratlanul kijátszva az ellenőrzést — sikerült megőriznünk.

A cellatársak között egy elhanyagolt öltözetű, piszkos csokornyakkendőjű alak volt a leghangosabb. Mint ahogy szóáradatából kiderült, hivatalnok volt. Előző szombat este — „hiszen, uraim, ez megtörténik mindenkivel" — elment a rosszlányokhoz. Azután nem emlékszik rá, mi történt. Ivott valami keveset — „Isten mentsen, nem sokat" —, és rács mögött találta magát. Ha holnap reggel a városházán észreveszik, hogy nem jött be, és kiderül az egész ügy, akkor elveszett ember.

— Uram, Ön megért engem! Feleségem van és három gyermekem. Ez nem tréfadolog! — panaszkodott síró hangon.

Ide-oda szaladgált a zárkában, mint madár a kalitkában. Minden percben kopogott a megvasalt ajtón. Az őrtálló rendőr eleinte kényszeredetten felnyitotta az ajtót, és megkérdezte:

— Na mi van? Mi kellene? Megy a hasa?

A hivatalnok hozzáfutott, és komikusan könyörgő hangon esdve kérte, hogy engedje haza még éjszaka előtt. Ő ártatlan, és otthon a felesége már biztosan nyugtalan.

A rendőr gúnyosan végigmérte. Már hivatásánál fogva is bizalmatlan volt a foglyok meséjével szemben. Azután szó nélkül becsukta az ajtót a szerencsétlen orra előtt. Többé már nem is nyitotta ki, csak bekiabált valamit a kémlelőlyukon keresztül.

A történtek annyira megzavartak, hogy nem is figyeltem a tisztviselő szóáradatára. Amikor egy kicsit magamhoz tértem, jobban szemügyre vettem a fogda lakóit és a cella rendjét. Érezhető volt, hogy ott bizonyos régóta kialakult jogrend uralkodik, és ennek az őrizetesek és az őrök egyaránt alávetik magukat. Az őrszemélyzet nem sokat törődött az őrizetesekkel.

Elvégre ez csak rendőrségi őrizetes zárka volt, az „igazi" börtön vagy fogház előszobája. Az átmenetnek megfelelő törvény uralkodott benne.

Az első éjszaka végtelenül hosszúnak tetszett. Fájt minden csontom. Az élősdiek rendkívül lelkesedéssel és mohósággal estek neki az új áldozatoknak.

Reggel éreztem első ízben úgy igazán, hogy börtönben vagyok. Amikor megkínzott testtel felkeltem a priccsről, szinte ösztönösen ki akartam menni.

Akkor éreztem, milyen fájdalmat okozhat egy ajtó. Egy ajtó, amely kívülről van bezárva.

Különös, valósággal nevetséges érzés. Az ember nem ura

önmagának, nem tudja a legkézenfekvőbb dolgokat véghezvinni, nem tud szabadon mozogni, szabadon rendelkezni a testével és a végtagjaival. Inkább nevetséges és furcsa, mintsem fájdalmas.

A nappal gyorsabban telt el. A városi tisztviselő szabadlábra került. A zárka tüstént csendesebb lett. A hivatásos betörők cinikusan számítgatták egymás között, hogy ki mennyit fog ülni.

Elvtársam és én felhúzott lábakkal kuporogtunk a priccsen. Tucatszor ismételgettük érveinket és ellenérveinket. Eljárást indítanak ellenünk vagy kiengednek? Végre magunk is meguntuk a dolgot, és egyéb témákról tereferéltünk.

Kiderült, hogy tettünk jelentéktelen cselekménynek számított ahhoz képest, ami miatt más elvtársainkat leültették. Átmeneti „lebukás" volt az egész. Az első fogdát azonban az ember akkor sem felejti el, ha az jelentéktelen volt, és rövid ideig tartott is.

Néhány nap múlva egy rendőr jött a zárkába. Nem szólt semmit, csak a kezével intett, hogy mehetünk. Félóra múlva szabadok voltunk.

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa — már megemlékeztem róla — 1935 júliusában zajlott le. Kétségtelen, hogy a kongresszus fordulópontot jelentett a nemzetközi munkásmozgalom történetében, és megszabta annak jövendő sorsát. Sajnos, a fordulat eléggé későn jött. Túl későn szakítottunk a szűk avantgardizmus módszerével. Nem értékeltük eléggé a nagy demokratikus mozgalmakat, és leegyszerűsítettük a szociáldemokráciával való viszonyunkat. A fordulat túl későn következett be ahhoz, hogy — legalábbis néhány fontosabb országban — megteremtsük a népfront kialakulásának lehetőségét. Pedig a népfront befolyást gyakorolhatott volna az uralkodó osztályok politikájára, és hatásos — vagy talán egyedül hatásos — védelmet nyújtott volna a fasiszta invázióval szemben.

Túl későn történt a fordulat Lengyelország számára is. Már nem befolyásolhatta sorsának alakulását.

Pártunk hősies küzdelmet vívott azért, hogy a VII. kongresszus platformján, a kongresszus határozatait a lengyelországi viszonyokra alkalmazva, az antifasiszta népfront zászlaja alatt egyesítsük a társadalom többségét. A célt csak részben tudtuk megvalósítani, anélkül, hogy az események fejlődését döntő módon befolyásolhattuk volna.

Jól emlékszem, milyen kitűnő szellem uralkodott akkoriban sorainkban. A régóta fájó és gyakran kételkedést keltő prob-

lémák kielégítő magyarázata, a becsontosodott dogmák felszámolása — különösen a nemzeti kérdés és a szocialistákhoz való kapcsolat megnyugtató tisztázása — új távlatokat nyitott előttünk. Mindez harcra biztatott. Főként a következő megállapítások voltak nagy hatással a tagságra: a kommunistáknak kell az első sorokban állniuk a nemzeti szabadság védelmében; szoros összefüggés áll fenn a hazafiság és az internacionalizmus között; végül: a dolgozóknak, függetlenül attól, hogy milyen szervezetben működnek, vagy hogy egyáltalában szervezettek-e, meg kell találniuk a közös nyelvet.

Általánosan elfogadták azt a tézist, hogy figyelembe kell venni minden ország különleges helyzetét, s az Internacionálénak kerülnie kell az egyes országok pártjainak belügyeibe való beavatkozást. Sajnos, ez utóbbi határozat nagyrészt papíron maradt.

A Lengyel Kommunista Párt Központi Bizottsága 1935 novemberében határozatot hozott a párt feladatairól az adott helyzetben. Ez a határozat a Komintern döntésének alkotó továbbfejlesztése volt a lengyel viszonyokra vonatkoztatva.

A kormány az 1935. évi szeptemberi választások kudarca után átcsoportosította erőit. Feloszlatta a már korábban lejáratott Pártonkívüliek Blokkját; Sławek „pofákra mászó" kormányát Kościałkowski „szabadelvű" kabinetje váltotta fel. Az uralmon levők hizelegni kezdtek az ellenzéknek.

A Lengyel Kommunista Párt leleplezte a rendszer manővereit, rámutatott forrásukra, s arra, hogy azok az uralkodó klikk kétségbeejtő helyzetének következményei.

A párt hangsúlyozta, hogy a kormány — az álliberális gesztusok ellenére — továbbra is reakciós, és mélyen nemzetellenes bel- és külpolitikát folytat.

A szanációsok egyre szorosabbra fűzték kötelékeiket Lengyelország legelkeseredettebb ellenségeivel, a hitleristákkal. A nemzet erejének utolsó cseppjeit is kifacsarva fegyverkeztek. Az ellen az ország ellen készültek háborúra; amely nem-

csak hogy nem fenyegette a lengyelséget, de éppen barátságot ajánlott neki: a Szovjetunió ellen.

Belpolitikai téren a kormány — miután kierőszakolta a nyíltan antidemokratikus új alkotmányt, és véghezvitte a képviselőházi és szenátusi választások komédiáját, amelynek eredményeképp az országgyűlés mindkét házát kinevezettek testületévé alacsonyította le — lépésről lépésre haladt a politikai élet fasizálásának útján. Megbénította a szakszervezetek működését, megszigorította a cenzúrát, kímélet nélkül üldözte a haladó erők mozgalmait. Főként a kommunisták földalatti pártját igyekezett megsemmisíteni.

A Lengyel Kommunista Párt kiadta a jelszót: feloszlatni a szejmet és a szenátust, életre hívni az alkotmányozó nemzetgyűlést. A demokratikus módon megválasztandó alkotmányozó nemzetgyűlésnek az lesz a feladata, hogy kidolgozza a demokratikus alkotmányt, és olyan demokratikus antifasiszta kormányt nevezzen ki, amelyet a Lengyel Kommunista Párt is támogathat.

A párt által kiadott jelszó az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáról a népfront-platform része lett.

Nyugat-Ukrajnára vonatkozóan a párt autonómiát és Lwów székhellyel ukrán tartományi szejmet követelt. A „Nowy Przegląd" (Új figyelő) című elméleti pártfolyóiratban Rwal elvtárs megmagyarázta, hogy mi a különbség az autonómia kérdésében az UNDO, a jobboldali szociáldemokraták, valamint a mi álláspontunk között. Az UNDO felfogása szerint az önkormányzat kompromisszum, amelyet a szanációsoktól kell kialkudni. A kapott konc kielégítette volna az ukrán burzsoázia helyi ambícióit.

Az igazi demokratikus autonómia — írta Rwal — valódi jogokat ad a nemzetnek, a tömegeknek, biztosítja a szabad nyelvhasználatot és a többi szabadságjogot. Az ilyen autonómiát nem lehet kialkudni azzal, hogy kompromisszumra lépünk egy olyan kétarcú kormánnyal, mint amilyen a szaná-

ciós kormányzat; az autonómiát ki kell harcolni. Nyugat-Ukrajnában az antifasiszta nemzeti front feladata, hogy a nemzeti és osztályelnyomás ellen irányuló harcos nemzeti arcvonallá váljék.

Gazdasági síkon a Lengyel Kommunista Párt Központi Bizottságának határozatai nagyarányú közmunkákat követeltek a munkanélküliség rémének leküzdésére. A határozatok moratóriumot követeltek a parasztok adósságára, a földadó csökkentését, a végrehajtások felfüggesztését stb. hangoztatták.

A Lengyel Kommunista Párt, általános támadást indítva a szanáció ellen, rámutatott a nemzeti demokraták reakciós eljárására, arra, hogy ellenzékiségük csupán a kormánnyal való konkurrenciaharcukat leplezi.

A párt elítélte a szanáció azon mesterkedéseit, hogy diverzánsok segítségével a népi mozgalmak megosztására törekszik. Élesen bírálta a Parasztpárt vezetői egy részének megalkuvó, a kormányzattal cinkos politikáját.

A Lengyel Kommunista Párt határozata idézte Dimitrovnak a VII. kongresszus szószékén elmondott gyönyörű szavait:

„Közel áll hozzánk minden olyan ügy, amely nemzetünknek nemcsak jelenét és jövőjét, hanem múltját is érinti." A párt ezzel nagy lépést tett előre a nemzeti kérdéssel kapcsolatos luxemburgista hibák maradványainak felszámolása terén.

A párt hangoztatta, hogy a kommunisták a nemzet haladó hagyományainak, szabadságharcainak letéteményesei. Mégpedig nemcsak a plebejus jellegű szabadságmozgalmaknak, hanem mindazon haladó áramlatoknak, amelyek a századok folyamán más és más formában jelentkeztek. A párt ezzel a magatartással olyan hiányosságot pótolt, amely mind ez ideig gátolta politikai harcának kiszélesítését.

Ezek rendkívül fontos kérdések voltak azokban a nehéz időkben — a második világháborút megelőző években —.

amikor a függetlenségért és a szabadságért folyó harcban a munkásosztály vezető szerepének problémája az egész társadalom számára az élet és halál kérdését jelentette.

A békéért folyó harc — amely a fasiszta tengelyállamok politikája ellen irányult — egyre nagyobb hullámokat vert.

Nyugaton felmerült a békekongresszus összehívásának gondolata.

Sajnos, ez nem volt olyan átfogó mozgalom, mint manapság a békeharcosok mozgalma. Kisebb volt a társadalmi bázisa. Elsősorban a munkásosztály alkotta az alapját, a dolgozó parasztságnak és az értelmiségnek csak egy vékony, öntudatos rétege csatlakozott hozzá. A polgári köröket, amelyek akkoriban még nem kapták meg a totális háború leckéjét, nem vonzotta a mozgalom.

Pártunk régi szektás hibái — az osztály-kritérium merev elbírálása, a közvetítő rétegek megnyerésének elhanyagolása — terhelték az akciót.

A Komintern VII. kongresszusa után azonban hozzáláttunk a bázis kiszélesítéséhez, és el is értünk bizonyos eredményeket.

1935 végén kellett összeülnie a brüsszeli béke-világkongresszusnak. Pártunk széles körű akcióval támogatta az ügyet. Kiadtuk a jelszót: „Válasszunk küldötteket a brüsszeli kongresszusra!" A jelszó népszerűvé vált.

Számos szakszervezeti gyűlésen és igen sok kulturális összejövetelen választottak küldötteket. Én is küldött lettem. Ennélfogva több nyugat-ukrajnai delegátussal együtt Varsóba utaztam. A varsói megbeszélések előtt még találkoztunk a „kerület gazdáival", a Lengyel Kommunista Párt képviselőivel: Julek Burginnal és Stefan Rudniańskival, a kiváló marxista pedagógussal, a Szabadegyetem professzorával.

Ezután felkerestük a „Robotnik" szerkesztőségében Mie-

czysław Niedziałkowskit. Akciónkat össze akartuk hangolni a szociáldemokratákkal.

Akkoriban az egységfront hívei már erősen dolgoztak a lwówi szociáldemokraták között (Szczyrek, a Markowskiak, Herschtal és a többiek). A párton belül dúlt a harc: a Skalak vezetése alatt álló jobbszárny és az elkeseredetten kommunistaellenes Haduch erőszakkal megadásra akarták kényszeríteni az egységfront híveit, vagy legalábbis igyekeztek leváltani őket vezető tisztségeikről.

Szczyrek szárnyát azonban támogatták a tömegek, a szakszervezetek, és támogattuk mi is. Az ő kezükben volt a „Trybuna Robotnicza" (Munkásszószék), a Lengyel Szocialista Párt lwówi orgánuma, amely jelentős fegyvernek bizonyult az egységfrontért folytatott harcban.

A másik oldalt, Skalakékat és Haduchékat, a „felső vezetés" — Pużak, Kwapiński, Ciołkosz és mindenekelőtt Zaremba — támogatta.

Ami igaz, az igaz. A vajdasági szocialista Központi Bizottság tagjainak nem volt könnyű életük. A kommunistákkal való együttműködést szabotáló politikájuk egyre nagyobb ellenállásba ütközött a Lengyel Szocialista Párt alsó rétegei között. Még a vezető szervekben is akadtak „megbízhatatlanok": Norbert Barlicki és Stanisław Dubois, az egykori brześci rabok, egyre határozottabban támogatták az egységfrontot. Az erjedés magával ragadta a szociáldemokrata értelmiségieket is. Amikor például a „Lewar" felvetette a baloldali írók csoportosulásának gondolatát, azt Jan Nepomucen Miller a „Lewy Tor"-ban erőteljesen támogatta. Edward Szymański, a szocialistákhoz közel álló költő is baloldali húrokat pengetett. Lwówban Szczyrekkel, Krakkóban a korábban jobboldali Bolesław Drobnerrel az élén alakult egységbizottság. Przemyślben Ludwik Grosfeld működött az egységfront szellemében. Egyre baloldalibb álláspontot foglalt el Adam Próchnik.

Elsősorban tehát azért utaztunk Varsóba, hogy fokozott támogatást szerezzünk a lwówi szocialisták balszárnya számára. Nem is annyira a brüsszeli kongresszus kérdésében, mint inkább általában, egyéb közös akciókat illetően. Együttműködésre késztetni a jobboldali vezetőket, és meggyőzni az ingadozókat.

Ilyen ingadozónak számított akkoriban Niedziałkowski. Mindamellett felkerestük; hidegen és tartózkodóan fogadott bennünket. Szótlan maradt, amikor javasoltuk, hogy a „Robotnik" erőteljesebben támogassa a brüsszeli kongresszus kérdését.

Egészen másképp viselkedett Andrzej Strug. Kedves emlékként őrzöm azt a látogatást, amelyet napos, virággal elborított lakásában tettem.

Felesége — akkoriban még fiatal és rendkívül bájos asszony — nyitott ajtót. A „Sárga kereszt" (Żołty Krzyż) szerzője, sajnos, már komoly beteg volt akkoriban. Mégis rendkívül élénken viselkedett. Ősz hajjal koronázott homloka alatt fiatal szemek csillogtak.

Strug életének utolsó éveiben jelentős fejlődésen ment keresztül. Az egykori piłsudskista, majd harcos szociáldemokrata, később reformista — a fasizmus lelkes ellenfelévé, bátor békeharcossá lett. Magatartása igen sok ingadozó, a terrortól félő intellektuelre hatott.

Strug rendkívül örült, hogy beszélhetett valakivel, aki Lwówból — ahogyan ő mondta: „a harcban égő városból" — jött. Látszott rajta, hogy figyelemmel kíséri az eseményeket. Szomorúan beszélt pártja vezetőségének álláspontjáról. Természetesen megígérte, hogy támogatja a brüsszeli kongresszust, amelyben ő is érdekelve volt.

A búcsúzásnál hosszan rázta kezünket. Sok sikert kívánt munkánkhoz.

Sajnos, nem sokkal ezután Andrzej Strug meghalt. Éppen akkor némult el a hangja, amikor a legnagyobb szükség lett

volna rá. Amikor az író neve sokat jelentett a XX. század szégyenének, a fasizmusnak elítélésében.

Voltunk még Karol Winawernél és Zygmunt Szymanowskinál, a már idős professzornál. Nagy megértést tanúsítottak az ügy iránt, amelyhez már le is kötötték magukat.

Kapcsolataink és megbeszéléseink — amelyekről barátilag tájékoztattuk a Szczyrek-csoporthoz tartozó elvtársakat — megerősítették az ő helyzetüket. Most már nem érezték olyan magányosaknak magukat, és könnyebben elháríthatták Skalak brutális támadásait, főként pedig Haduch kakaskodását.

Közben a szanációs kormányzatnak „zseniális" ötlete támadt. Rájött, hogy a békemozgalmat nem tanácsos erővel letörni, hiszen ő is kénytelen volt agitációjában a békét hangoztatni. Elhatározta tehát, hogy saját maga is akcióbizottságokat létesít, és saját békeküldötteket „választat". Ily módon a tömegek által választott küldötteket ki lehet ütni a nyeregből.

Az akciót a szanációsok igen ügyetlenül hajtották végre. A „békeharcosok", akik megbízásukból eljártak, igazi báránybőrbe bújt farkasok voltak. A külföldiek, különösen a brüsszeli kongresszus szervezői, megvetéssel nézték az ügyetlen misztifikációt. Céljukat azonban elérték. Nekünk, megválasztott delegátusoknak, nem adtak útlevelet. A kinevezettek pedig később az egész kormánybizottsággal együtt visszavonultak valamilyen ürüggyel.

A kudarc ellenére — bár valljuk meg, nem számoltunk komolyan annak lehetőségével, hogy küldötteket utaztathatunk külföldre — a brüsszeli kongresszussal kapcsolatos akció újabb tízezrekben tudatosította a háború veszélyét és a háború, valamint a fasizmus közötti szerves összefüggést.

1935 őszén Zausmer elvtársnak, egy lwówi orvosnak a lakásán összegyűlt egy kis csoport.

A következők voltak jelen: Aleksander Dan, a tüzes

szemű, gyengéd mosolyú kommunista író, aki látszólag olyan merev volt, mintha botot nyelt volna, és szavaival is fukarul bánt; de az ember, ha megismerte, rájött, hogy valójában „beleval ó" gyerek. Jerzy Siedlecki, aki nemrégen szabadult a drohobyczi börtönből. Jelen volt még — rajtam kívül — Jarosław Gałan, a rokonszenves és sziporkázóan szellemes ukrán költő, valamint az örökké nyugtalan Roman Werfel is.

Werfel „a felsőbb vezetés" megbízásából tartotta meg beszámolóját. (A „felső vezetés"-nek nagy volt a tekintélye, noha az egész elég mitikusan hangzott, hiszen nem ismertük összetételét.)

A haladó értelmiségiek körében mutatkozó hangulat hatására a párt felvetette egy értelmiségi kongresszus megszervezésének gondolatát. A kongresszus a párizsi mintát követi, de természetesen más körülmények között. A mi körülményeinket a növekvő terror határozta meg. Az áprilisi alkotmány felszámolta a demokratikus szabadságjogok maradványát is. Az irodalomban, a művészetben és a publicisztika területén a cenzúra önkénye dühöngött, és az alkotás szabadságának csak a rendszer olyan apologétái örvendezhettek, mint Kaden Bandrowski vagy Ferdynand Goetel.[1]

S méghozzá hol kellett dolgoznunk? Lwówban, a kettős elnyomás: az osztály- és nemzetiségi elnyomás városában.

A döntés rendkívül bátor volt, és azonnal felismertük, milyen fontos az ügy. Szemeinkben kigyulladt a láng, és egymás után felszólaltunk. Láttuk az előttünk tornyosuló nehézségeket, de mindannyian elismertük a kezdeményezés helyességét, sőt szükségességét. Hiszen már régen kellett volna hasonló akciót indítani.

A párt első feladatként azt tűzte elénk, hogy Lwówban

[1] *Kaden Bandrowski* (1885—1944) és *Ferdynand Goetel* — a két háború közti időszak neves lengyel prózaírói. Bandrowski Piłsudskiról írt regényét („Barcz tábornok". Varsó 1923.) kitűnő társadalomrajza miatt a népi Lengyelországban is megjelentették.

széles alapokon nyugvó előkészítő bizottságot szervezzünk. A bizottság feladata lesz majd a kongresszus platformjának kidolgozása és az összejövetel megszervezése. Ehhez a munkához más területekről is erősítést kért a párt. Mindenekelőtt Varsóból.

Felosztottuk egymás között a feladatokat, és támadásba indultunk. Amennyire illegális helyzete megengedte, csatlakozott akciónkhoz Luna Brystygier elvtársnő is. Lelkes, temperamentumos, vidám nő volt, szép nagy szemekkel.

Elhatároztuk, hogy először a „könnyen" megnyerhetőkkel tárgyalunk, vagyis azokkal, akiktől rögtön segítséget remélhettünk.

Mindenekelőtt tehát a „Sygnały" című lappal.

A „Sygnały" független folyóirat volt, a liberális, haladó gondolkozású fiatalokat tömörítette maga körül. Legalábbis ilyen volt, amikor létrehozták. Félt akkor minden „politikától", teli volt az értelmiség gátlásaival. Az élet azonban megtette a magáét. A lap és munkatársai, a politikai helyzet őket fenyegető alakulása nyomán, fejlődésen mentek keresztül. A „Sygnały" határozottabban tört lándzsát az antifasiszta tábor mellett. A szerkesztőség gárdája igen változatos volt. Írt abban Promiński, Jan Karol Wende és időnként Irzykowski, Hulka-Laskowski, Ksawery Pruszyński is.[2]

A szerkesztőség élén kezdetben Tadeusz Hollender költő állott. Szárnyaló lelkű, belsőleg kissé zilált ember. Rendkívül érzékeny és intelligens. Szép, forró verset írt az 1934. évi bécsi munkásfelkelés tiszteletére. Gyakran folytattunk vele szeszélyes vitákat az ő rendetlen, tipikusan bohém szobácskájában. Sok dologban igazat adott nekünk, de szélsőséges individualizmusa, dacos makacssága megakadályozta, hogy vala-

[2] Különböző irányzatú és tehetségű írók. Közülük *Karol Irzykowski* és *Ksawery Pruszyński* emelkedett a lengyel irodalom élvonalába.

milyen rendszer kategóriájában gondolkozzék. Attól tartott, hogy a marxizmus valami zárt, megváltoztathatatlan katekizmus, amelyben nincs helye a magafajta individualistának.

Abban a mértékben, ahogy a „Sygnały" leszállt a költői absztrakciók szférájából, s a való élet krónikásává vált, Hollender egyre inkább távolodott a laptól. Nem lelkileg, mert hiszen világéletében a barikád antifasiszta oldalán küzdött, hanem szervezetileg. A szervezkedés nem illett spontán anarchista természetéhez.

1936-ban változás történt a lap vezetőségében. Kiváltak belőle a liberálisok.

Amikor hozzáláttunk a Kultúra Dolgozói kongresszusának megszervezéséhez, a főszerkesztő már Karol Kuryluk volt. (Hollender azonban, azt hiszem, még továbbra is tagja volt a szerkesztő bizottságnak.)

A flegmatikus és kiegyensúlyozott Kurylukkal gyorsan megállapodtunk. A lap kötelezte magát a kongresszus támogatására.

Hamar megegyezésre jutottunk Halina Górskával és Világoskékek elnevezésű csoportjával. Ez a csoport is alaposan megváltozott az élet küzdelmei során. Filantrópiája — amely az elveszett, lezüllött, elrontott ifjúságot igyekezett visszaadni az életnek — elvezette oda, hogy keresni kezdte a dolgok gyökerét, a rossznak az okát, a fiatalság helytelen útra siklásának indítékait.

Halina Górska nagyszerű ember volt. Tehetséges írónő, szerény és önfeláldozó. Az embernek az volt az érzése, hogy ez a csendes, gondolkozó, mindig szomorú szemű asszony bármikor kész arra, hogy a szenvedőkért áldozatul máglyán égettesse el magát. A legnagyobb boldogság az volt számára, ha kezét nyújthatta az elesetteknek.

Nem volt könnyű élete. Férje — régi szociáldemokrata harcos — szibériai száműzetése idején gyógyíthatatlan betegséget szerzett. Az asszony szamaritánus türelemmel és gyengédség-

gel vette körül. A férj és a feleség egyaránt féltették egyetlen, csinos és igen okos lányukat. A fiatal, tehetséges bakfis, akinek ugyanolyan szomorúak voltak a szemei, mint az anyának, állandóan betegeskedett. A család kicsiny, vadszőlővel beültetett kertjében azonban sohasem éreztük a gondokat. Mindig derűs volt ott az ég, és Górska asszony, barátaitól körülvéve, szünet nélkül társadalmi kérdésekről vitázott.

Az asszony bizonyos ellenállás után — viszolygott a nyílt politikai koncepcióktól — biztosított bennünket támogatásáról.

Jerzy Kowalski görögszakos tanár és felesége, Anna, az írónő azonban rögtön mellénk állt, amikor felkerestem őket.

Még sok beszélgetést folytattunk a „könnyebb szövetségesekkel", többek között Zofią Lissąval, az akkor még kezdő zeneesztétával, Franciszek Gillel, a fiatal poétával, a parasztfiúval, Kubą Bikelesszel, a tehetséges karikaturistával stb.

Miután ily módon sikerült hátvédeket szereznünk, hozzáláttunk, hogy megdolgozzuk a „nehezebbeket".

Be akartuk venni a legerősebben ellenálló erődöt, az Írószövetséget. Ott az öreg Ortwin volt az úr. Zárkózott ember, aki úgy félt minden politikától, mint az ördög a szenteltvíztől. Nem is gondolhattunk rá, hogy meggyőzzük.

Kapcsolatot létesítettünk Wlodzimierz Jampolskival is. Jampolski kávéházi ember volt, szörnyű kispolgár. Nem volt szándékában, hogy részt vegyen a kommunisták fasizmus elleni harcában.

— Ha már egyszer kongresszust csinálunk — mondotta —, akkor igazi, „tiszta", irodalmi kongresszust hívunk össze, mindenfajta politikai elképzelés nélkül.

Jampolskival azonban a Róma kávéházban egy csésze fekete mellett legalább beszélni lehetett.

Ugyanott, Jampolski társaságában, többek között egy B. nevű hölgy is volt, a gazdagok világából való. Egy lwówi kapitalistának volt a felesége. A kongresszus híre rendkívül fel-

lelkesítette; biztosan valami sajátos sznobizmus is közrejátszott ebben. Mindegy. Az ő javára kell elkönyvelnünk, hogy Jampolski magatartása megváltozott, s végül megkaptuk beleegyezését. Neve pedig hozzásegített sok kispolgár megnyeréséhez.

Tisztában voltunk azonban azzal, hogy a politikai megegyezést kell az akció tengelyébe helyeznünk, tehát mindenekelőtt a szocialistákkal kell szót értenünk.

Szczyrek elvtárs csoportja rokonszenvvel és megértéssel fogadta a tervet. Ők azonban már nem voltak teljesen a helyzet urai. A Skalak—Haduch-csoport egyre brutálisabban lépett fel. Pużak és Zaremba Varsóban tajtékzottak. Az egységfront híveit az a veszély fenyegette, hogy kizárják őket a vezetésből, sőt talán a pártból is. Számolnunk kellett ezekkel a tényekkel.

A Szczyrekkel, Herschtallal és a Markowskiakkal folytatott számos bizalmas, a választandó taktikát illető megbeszélés után sikerült eljutni odáig, hogy egy széles alapon nyugvó összejövetelt rendezhettünk. Erre természetesen Skalakot és Haduchot is meghívtuk, hogy ilyen módon őket is lekössük, illetve semlegesítsük.

Az összejövetel nem zajlott le túlságosan simán.

Ismét összeütközött a kétfajta törekvés: a miénk, valamint az az állítólagos „politikamentes", biztonságot kereső törekvés, amely a kongresszust meg akarta fosztani minden konkrét tartalomtól. Ez utóbbi álláspontot elsősorban Skalak képviselte. Minthogy belátta, hogy a rendezvény mindenképpen megvalósul, legalább a meddő tervezgetések irányába akarta terelni azt. Jampolski csatlakozott hozzá.

Harcuk eredményeként az összejövetelen részt vevő értelmiségiek közül néhányan meginogtak. Megrémítette őket a dolog.

Ma már nem tudom, milyen — csodával határos — módon sikerült elérnünk, hogy ne fosszák meg a kongresszust minden

értelmétől. Bizonyára felébredt az írókban az egészséges ösztön. Megérezték a jövő fenyegető veszélyét.

Mi, az összejövetel forradalmi magja — kommunisták és baloldali szocialisták —, óvatosan jártunk el, csak az elkerülhetetlen kompromisszumokra voltunk hajlandóak. A Halina Górska-féle „semlegesek" támogatásával határozatot harcoltunk ki a szervező bizottság megalakításáról és a kongresszus megfelelő platformjának kidolgozásáról.

A szervező bizottságba többek között három kommunistát is beválasztottak: Jarosław Gałant, Aleksander Dant és engem. A bizottságban elég széles politikai kört felölelő nevek szerepeltek, ami abban az időben nagy sikernek számított. Ez azonban még csak a munka kezdete volt.

Nemsokára megindult a harc a platformért. Az ország különböző vidékein lakó, sokszor a társadalmi élet peremén élő írók is jelentkeztek. Egyre hevesebben követelték a kongresszus összehívását az írás jogának, az emberi szabadságnak a védelmében, egy közelgő háború veszélyével szemben.

A kongresszus megtartása mellett tört lándzsát a Przedmieście (Külváros) írói munkaközösség is. Támogatta a gondolatot Andrzej Strug, a szocialista irányzatú „Lewy Tor", Halina Krahelska, a független írónő, Olcha, a parasztköltő, Karol Baraniecki, Eryk Lipiński, Franciszek Parecki képzőművészek, Lech Piwowar, Lucjan Szenwald, Tadeusz Peiper és Adam Polewka költők. Jelentkezett Rzymowski is a „Kurier Poranny"-val

Nagy energiával vettek részt a munkában az ukrán elvtársak is. A felejthetetlen emlékű Jaroslaw Gałan, ez a látszólag flegmatikus, halk szavú, kellemes csevegő, aki munka közben lángoló néptribunná vált. Két erényt egyesített magában. Lelkes forradalmár és egyben forrószívű ukrán hazafi volt. Szerette népét, irodalmát, szokásait, de mint kommunista mentes volt minden nacionalizmustól. Tisztelte a lengyel népet, közel álltak a szívéhez a lengyel forradalmi hagyományok.

Gałan összeköttetést létesített Aleksander Tudorral, a baloldali ukrán íróval. Tudor távol a nagyváros zajától, Volhiniában írt és dolgozott. Azonnal tevékenyen bekapcsolódott a munkánkba.

Magában Lwówban rokonszenvvel figyelte akciónkat Leon Schiller, a nemrégen bemutatott „Üvölts, Kína!" című világhírű darab rendezője. A darabot a hatóságok néhány előadás után betiltották azzal az ürüggyel, hogy a díszletek között valamilyen huzal elszakadással fenyeget... Rajta kívül Andrzej Pronaszko, a Horzyc Színház igazgatója is szimpatizált velünk.

Természetesen nem említem a *mi íróinkat*, Kruczkowskit, Wasilewskát, Broniewskit, Leon Pasternakot. Nem említem irodalmi lapjainkat sem, hiszen íróink és irodalmi folyóirataink az első perctől kezdve az antifasiszta írókongresszus sikeréért harcoltak.

Amikor Lwówban számos bizottsági ülés után kidolgoztuk a kongresszus programját, az egész ország visszhangzott hírétől. Ez a hírverés sokat segített nekünk, azoknak, akik a bizottságon belül tisztában voltunk a kongresszus politikai tartalmának jelentőségével. Ebben a tekintetben már nem voltunk elhagyatottak; ellenkezőleg: Skalak és társai kerültek kisebbségbe. A hangulat egyik napról a másikra megváltozott. Ez a változás segített hozzá bennünket, hogy nem olyan programot dolgoztunk ki, amilyent a széplelkek akartak. Nem semmitmondót, hanem olyant, amilyent a kulturális dolgozók seregei egyre erélyesebben követeltek.

Ugyanakkor, bár a programot mértéktartóan fogalmaztuk meg — részint, hogy ne ijesszük el az ingadozókat, részint a cenzúrára való tekintettel —, mégis konkrét harci célokat tűztünk ki az élet és a kultúra területén, a további fasizálódás megakadályozása, a nem lengyel kisebbségek anyanyelvének szabadsága érdekében. A program olyan politikáért állt ki,

amely békét akart hozni Lengyelországnak, és le akarta zárni az utat az egyre dühödtebben támadó fasizmus előtt.

1936 januárjában Vilnában, azzal a váddal, hogy Nyugat-Belorusszia Kommunista Pártjához tartoznak, bíróság elé került három egyetemi hallgató. Tanúként egy állítólagos kommunista — a valóságban provokatőr — jelentkezett.

Ebben a pillanatban a közönség számára fenntartott helyről felemelkedett egy fiatalember. Revolvert rántott, lelőtte a tanút, majd a nagy zűrzavarban eltűnt a teremből.

A rendőrök, első zavarukból felocsúdva, üldözőbe vették. A lépcsőn lövöldözés kezdődött, és a bátor merénylőt elfogták. Kiderült, hogy Szergiusz Pritickijnek hívják, s Nyugat-Belorusszia Kommunista Pártjának tagja.

Amikor néhány hónappal később bíróság elé állították, a bírákat és a közönséget egyaránt meglepte határozottsága, halált megvető bátorsága. Arra a kérdésre, hogy mi volt tettének oka, így felelt:

— Nem tudtam nyugodtan nézni, hogy a párt és legjobb fiai aljas provokációk áldozatai legyenek.

A törvényszék halálra ítélte.

Az ügy miatt azonban vihar tört ki az egész országban. Pritickij nevét minden gyűlésen kórusban kiáltották. Mościcki köztársasági elnökhöz táviratok és levelek ezrei érkeztek. Voltak, amelyeket egyetemi tanárok írtak, voltak, amelyeket nehéz munkáskezek fogalmaztak.

A defenzív osztály aljas, provokációs módszereit, amelyeket a politikai ellenfelekkel szemben használt, az egész ország elítélte; az emberek nem tartották „fair" dolognak az ilyen mesterkedéseket. Az idősebbek még emlékeztek a cári provokációk idejére. A fiatal, félelmet nem ismerő kommunista magatartása még a kommunizmustól távol állóknak is imponált.

Mindenki tisztán látta, hogy a gyilkosságért hozott ítélet

csak ürügy, hiszen nem személyes bosszú szándéka vezette a vádlottat. Mindenki tudta, hogy valójában a rendszer bosszújáról volt szó.

Közben az elítélt nyugodtan várta sorsát a siralomházban. Ezer és ezer levelet kapott. A börtön-adminisztráció azonban minden bizonnyal betiltotta kézbesítésüket.

És akkor szokatlan dolog történt. Szergiusz Pritickijt nem érte az a sors, mint elődeit: Engelt, Hibnert, Kniewskit, Rutkowskit, Botwint, akik fiatal életükkel fizettek azért, mert végrehajtották a párt ítéletét, amelyet a provokátorok ellen hozott.

Ebben megmutatkozott az a különbség, amely a korábbi évek és az 1935—1937-es esztendők között fennállt. A harmincas évek végén a tömegek mozgásba lendültek, s egyidejűleg kiéleződtek az uralkodó osztályok között dúló ellentétek.

A kormány nem merte végrehajtani a halálos ítéletet. A másodfokú bíróság Pritickij büntetését életfogytiglani fegyházra változtatta.

Pritickij ma is él, a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság érdemes közéleti személyisége.

Eljött 1936 felejthetetlen, forró tavasza. A látszatra patriarchális nyugalmú Krakkó utcáin fenyegető tömegek vonultak fel. Vége szakadt a munkások türelmének. A nagytőkések politikája — a munkások nadrágszíjának összébbhúzása a csökkentett munkabérek által — visszatükröződött a kormány tevékenységében is. A rendőrség üldözte a szakszervezeteket, amiért harcot folytattak a munkások jogaiért. A sztaroszták a berezai internálótáborba küldték a legaktívabb munkásvezetőket. Egyre inkább korlátozták a sztrájkjogot. Ki akarták ütni a munkások kezéből a tőkés rendszerben használható legélesebb fegyvert. Egyre gyakrabban küldték a rendőrséget a gyárakba, hogy megvédje a sztrájktörőket vagy megtörje a sztrájkot, főként pedig, hogy véget vessen az úgy-

nevezett „olasz sztrájknak", azaz az üzem megszállásának. A munkabeszüntetés ezen módszere ragályszerű gyorsasággal terjedt, s rövidesen már „lengyel sztrájk" néven ismerték. Mindez azonban nem folyhatott le nagyobb megrázkódások nélkül.

A munkásmozgalom megerősödéséhez nagymértékben hozzájárult, hogy nem sokkal korábban visszaállították az osztályharc alapján álló szakszervezetek egységét. A szakszervezetek kommunista vezetés alatt álló balszárnya másfél évi harccal érte el ezt az eredményt. A baloldal ezután felbomlott.

A megegyezés igen nagy jelentőségű volt. Véget vetett annak a tízéves korszaknak, amelyben a szakszervezeti mozgalom két részre szakadt: a kommunista baloldali és a Szocialista Párt vezette szakszervezetekre. A kettészakadás a Lengyel Szocialista Párt jobboldalának nyomására következett be a Szakszervezetek III. kongresszusán, 1925-ben.

A munkások körében nagy örömet keltett, hogy sikerült legyőzni a munkásosztály gyengeségének egyik alapvető okát, a gazdasági szervezet két egymással küzdő szárnyra való szakadását... Ez a tény hatással volt az úgynevezett nem osztályharcos szakszervezetekre is, tehát azokra, amelyek a szanációs kormány, illetve a nemzeti demokraták befolyása alatt állottak. A munkásosztály ezen töredékeinél egyre erősebben jelentkezett az egység gondolata.

De térjünk vissza Krakkóra. A krakkói Semperit-gyár munkásai sztrájkba léptek. S bár nyilván nem gondoltak rá, tettük jeladás volt az egész ország számára.

Nyugodt, de egyben határozott fellépésükre a rendőrség golyóval válaszolt. A krakkói utcák kövezetén, amely már 1923-ban is munkásvértől piroslott, 1936 márciusában ismét nyolc megölt ember holtteste feküdt.

Az ország forrongott.

Az eset szikra volt a puskaporos hordóban.

A krakkói temetés napján, amikor a város lakói meghajtot-

ták fejüket a Wawel alatt elvonuló gyászmenet nyolc koporsója előtt, Lwówban, Sobieski emlékművénél, óriási tömeg verődött össze. Sobieski bronzalakja sok mindent látott már, de ilyet aligha.

Amikor tízet ütött az óra, a tömegben hirtelen mintha villamos szikrák pattogtak volna. A térre négyfelől érkező, csikorgó villamosok nagy zajjal megálltak. A kocsivezetők kikapcsolták a motort, és elhagyták kocsijukat.

Az utasok sietve leszálltak. Egyesek azért, hogy csatlakozzanak a tüntetőkhöz, mások, hogy elbújjanak a házak kapuiban.

A kapuk alja rendőröktől sötétlett. Szorosan álltak egymás mellett, sisakjuk alól nézték a népet, de egyetlen provokációs mozdulatra sem került sor.

Az embertömeg részint spontán verődött össze, részint a párt és a szakszervezeti szövetség felhívására jött el. Sokféle ember, de most mindet áthatotta a baráti együttérzés. Födetlen fővel állott mind.

Az egyébként mozgalmas városban ötperces némaság állt be. A meghatottság csendje uralkodott.

Ugyanazon a napon este Henryk Dembińskinek kellett felolvasást tartania. Még a krakkói események előtt meghirdették az előadást, amely most a krakkói mészárlások elleni tiltakozás új aktusává válhatott.

Dembiński a vilnai „Poprostu" folyóirat körül kialakult csoportot képviselte. Fiatal, mély gondolkozású diákokat, akik a társadalmi harcokban hosszú fejlődési szakaszon mentek át. Zavaros értelmiségi útvesztőből indultak el, s többé-kevésbé kaotikus gondolatokon keresztül jutottak el a marxizmusig. Ez nagy megbecsülést és érdeklődést keltett. Népszerű volt közülük Jędrychowski, Putrament, Sztachelski és a többiek neve. Az ellenük indított erőszakos per csak fokozta népszerűségüket.

Elhatároztam — talán könnyelműen, sőt nagyon könnyelműen —, hogy elmegyek az előadásra.

Ismertem még Lublinból Dembińskit — az „Újjászületés" 1930. évi kongresszusáról —, amikor a kereszténység haladó magvát kereste.

Akkoriban még legalitásban éltem, nem rejtőztem, és — kivéve a forradalmi ünnepek előtti napokat — ott aludtam, ahol be voltam jelentve.

De ez a nap rendkívülinek igérkezett. A kormány vihart szimatolt a levegőben, és nem nézte ölbe tett kezekkel az eseményeket.

Egyszóval, ahogy beléptem a kapun, a lépcsőkön észrevettem a már korábban megismert spicliket. A rendőrség sötétkék egyenruhás tömegei között bujkáltak.

A felolvasást nem tiltották be, de „szelektálni" akartak. Már nem tudtam visszavonulni.

Pár pillanat múlva, ahelyett, hogy az előadást hallgattam volna, egy elég népes csoport közepette, rendőrségi autóban találtam magam. Közöttük volt húgom is, Zosia, a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagja. Megértően hunyorítottam rá; erőt merítettünk egymástól.

Ezúttal nem a Jachowicz utcába vittek, a betörők közé, hanem egy osztállyal feljebb: a Sapieha térre, a vizsgálati fogdába.

Keresztülvezettek néhány szobán, ahol szemmel láthatóan titkosrendőrök tartottak ügyeletet és készültséget. Tábori ágyakon ültek és kártyáztak. A letartóztatottak minden csoportját gúnyos mosollyal üdvözölték.

Az éjszakát egyedül töltöttem egy sötét, nedves lyukban. Magasan fent miniatűr ablakocska nyílt a falon.

Még szédültem az élményektől, különösen a reggeli demonstráció hangulatától, úgyhogy nem sokat törődtem a fogdával. Tudtam, hogy „tiszta" vagyok, semmit sem találnak nálam, a lakásomon sincs semmiféle „kompromittáló" anyag.

Kivéve talán Lenin és Sztálin képét. Ezeket ifjonti lelkesedéssel, a konspirációs szabályok ellenére, szobám falára akasztottam.

Reggel kihallgatásra vezettek. Útközben ismét felvillant előttem Zosia arca. Nem engedték meg, hogy köszöntsük egymást.

Először egy Izydorczak nevű pribék — alacsony, zömök. szélesarcú, izmos fickó — „vizsgált ki". Jól ismertem őt a különféle tüntetésekről és gyűlésekről. Sajnos, ő is ismert engem.

Sztereotíp kihallgatás volt. Megfelelő jelzőkkel, de verés nélkül. Még a Lengyel Nyelvészek Körében tartott előadásomat szegezte szembe velem, és a Fiatal Értelmiségiek Klubjában az amnesztiával kapcsolatban végzett tevékenységemet firtatta.

Kitűnő alkalom volt ez számomra, hogy megtudjam: mit tud rólam a „Def"? Hát bizony nem sokat. Csupa legális dolgot. Nem volt bizonyítékuk párttagságomra, és nem tudtak a MOPR Központi Bizottságáról. Izydorczak nem beszélt semmiféle kapcsolatról, és nem tett említést a helyiségekről sem.

Természetesen azért, a rend kedvéért, feltette a kérdést:

— Ön párttag?

— Nem vagyok! — válaszoltam, ugyancsak a „rend kedvéért", és könnyed iróniával néztem végig. Örömteljes megelégedés fogott el. Továbbra is konspirálhattam. Szinte megszerettem volna köszönni annak a sintérnek, hogy ezt akaratlanul közölte velem.

Azután bevezettek a lwówi politikai defenzív osztály főnökének színe elé. Kłaczyński volt a neve. A hekus-foglalkozáshoz egyáltalában nem illő módon, tudományos címe volt: magiszter. Később hallottam, hogy 1939-ben — amikor a szovjet hadsereg bejött Lwówba, az ő hivatali helyiségébe — felakasztotta magát a nadrágtartójára.

A főnök nem volt túlságosan beszédes ember. Próbált ugyan megingatni, felhozva képzettségemet, „rendes" családomat,

hogy „szégyen, amit csinálok" stb. Azonban, látva megvető hallgatásomat, ingerülten azt parancsolta, hogy vezessenek el.

Még aznap bilincsbe verve, rendőri kísérettel parádéztam a város utcáin a Brygidki felé.[3]

Átmentünk a Jezsuita-kerten, az egyetem mellett.

Még egyetemi hallgató koromból ismertem ott minden bokrot, minden padot. Sok kellemes sétát tettem közöttük az óraközi szünetekben.

Gyönyörű, napfényes tavaszi délelőtt volt. A parkban nyoma sem volt a tegnapi zavargásnak. Idős urak, mintha semmi sem történt volna, szokásos módon etették a mókusokat. Anyák és nevelőnők kisgyerekeket szólongattak. A megbilincselt bűnöző, aki nem süti le a szemét, megdöbbentette az embereket. Egyesek dühösen néztek, mások mintha árnyalati együttérzést tanúsítottak volna.

Rövidesen kinyílott előttem egy nehéz vaskapu, és átléptem a híres Brygidki börtön vendégszerető küszöbét.

Az „átmenő" — azaz a zárka, amelyben átmenetileg helyezték el a foglyokat — nem volt különösen érdekes. Rendőrségi fogdára emlékeztetett.

„Beosztásomat" csak később kaptam meg. A börtönlakók által „zongorásnak" nevezett úr egy elsőemeleti nagy, közös zárkába vezetett. Itt kezdődött meg tulajdonképpeni börtönéletem.

A cella zsúfolt volt. A húsz személyre méretezett zárkában több mint negyvenen szorongtak. Ebben is lemérhető volt a márciusi események jelentősége. Mint ahogy a zárka régebbi lakói elmondották, néhány nappal azelőtt kezdődött meg a cella gyors feltöltése.

A zárkában félhomály honolt. Csak mikor szemem megszokta a sötétséget, tudtam megkülönböztetni az embereket és a tár-

[3] Brygidki hírhedt börtön Lwówban a két háború között.

gyakat. Az ablak nem volt valami nagy, és kevés fényt bocsátott be. Északra nyílott, és a rácson kívül még drótháló is borította. Ez új találmány volt a foglyok ablakon át történő levelezésének megakadályozására. A cella háromnegyedét pokróccal letakart szalmazsákos vaságyak töltötték be. Az ablak alatt egy X-lábú faasztal állott két paddal. Az ajtó melletti sarokban spanyolfal takarta el a kiblit.

Mint ilyenkor szokás, a foglyok körülvettek, igyekeztek kipuhatolni, hogy ki fia-borja az új jövevény.

Kiderült, hogy a zárka, ez a kis világ, rendkívül sokrétű.

Voltak tolvajok és rablók. Ezek között az elkövetett bűncselekmények fajtái szerint különböző kasztokat és kategóriákat lehetett megkülönböztetni. A bűnözők hierarchiáját rendkívül merev szokások szabályozták. A fiatal, kezdő tolvajok csaknem vigyázzban állottak Wronek és más börtönjárt öreg „szakemberek" előtt. Ha a bűnöző idős korán kívül még bizonyos különleges szakmai tudással is rendelkezett (például kasszafúró volt), akkor a többi fogoly neki adta ételmaradékát, kiszolgálta, takarított helyette stb.

A társaság többsége bűnözőkből állott.

Utánuk következtek az ukrán nacionalisták, akik zárt csoportot alkottak. Egymás között pusmogtak, másokkal jóformán szóba sem álltak. A börtönvezetés nem vette észre, de a börtöntársak annál inkább, hogy katonai fegyelem állott fenn közöttük.

A harmadik csoportot a csalók és egyéb szabad foglalkozásúak képezték. Ezek voltak a börtönélet elkényeztetett kedvencei.

Végezetül ott voltak az elvtársak. Amikor megtudták, ki vagyok, szeretettel átöleltek, és meghívtak két ágy közötti kuckójukba. Valóban megható látvány volt. Milyen jó dolog a proletárcsalád tagjának lenni — gondoltam.

Az elvtársak társaságában újjáéledtem. Néhány nap múlva a piszkos ágyak, a kellemetlen cella már csaknem egy laká-

lyos szoba benyomását keltették. Az elvtársak segítettek a mosdásban. A lavór fölött valaki mindig öntötte a vizet. Mások elővették elemózsiatartalékukat és megetettek. A kommunista rabok kommunát alkottak, amelyen belül közös élet folyt. Felosztották egymás között a kintről kapott élelmet. A kommunában belső törvények uralkodtak.

Abban az időben a kommunista rabok elkeseredett harcot vívtak a börtönigazgatósággal, amely meg akarta fosztani őket a politikai foglyoknak kijáró, még a cári időkből származó jogoktól. A börtön adminisztrációja rabruhába kívánta öltöztetni a kommunistákat, korlátozni akarta a hozzájuk beküldött könyvek számát — a börtönélet a kommunisták számára korábban valóságos egyetemmel ért fel —, és meg akarta nehezíteni a politikai foglyok egymás közötti szabad mozgását. Még azt a jogukat is el akarta venni, hogy saját maguk által választott „sztaroszta" képviselje őket minden ügyükben. A kommunisták elszántan védekeztek; bojkottálták az intézkedéseket, éhségsztrájkokhoz folyamodtak. A börtönvezetőség sok esetben hátrálni kényszerült.

Amilyen mértékben növekedett a kommunistaellenes terror, olyan mértékben követtek a kommunisták — számolva a lehetőségekkel — rugalmasabb politikát. Annak érdekében, hogy ne hozzák bajba embereiket, minden olyan esetben lemondtak a konok, kimerítő harcról, amikor nem alapvető kérdésekről volt szó, és úgy látszott, hogy kevés remény van a sikerre. Példának okáért a Brygidkiben az esti sorakozónál mi is felsorakoztunk egyéb cellatársaink oldalán. Nem álltunk vigyázzban, csak „pihenj"-ben, hogy megkülönböztethetők legyünk a többiektől, de ez is nagy engedmény volt azzal a régi gyakorlattal szemben, hogy a kommunisták egyáltalában nem voltak hajlandók részt venni a sorakozón.

A kommunán kívül — ide tartozott az összes antifasiszta fogoly, a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a MOPR tagjai, a tömegakciókon lefogott szimpatizánsok vagy akár más pártok-

nak, például a ZNMS-nek, a Szocialista Párt baloldalának vagy a „Wici"-nek a tagjai — kommunista frakció, azaz pártszervezet is működött a börtönben. Ez volt a kommunisták vezető szerve, amely az egyes cellák sejtjei számára gyűléseket szervezett.

A kommunán belül imponáló volt a szervezeti élet gazdagsága. Ezt el sem képzelheti az, aki szabadon van. Kitöltötte az időt, nem éreztük a hosszú, végtelenül hosszú órák súlyát. A feladatokat felosztották. Mindenki kapott valamilyen pártfeladatot. Kis darab cigarettapapírra egész referátumokat írtunk, sűrű sorokban, nyomtatott betűkkel.

Rendszeres „összeköttetést" tartottunk: óránként kopogtunk egymásnak. Volt „vízszintes", „függőleges" vonal, sőt „átlós" is; kis „levéllovasokat" küldözgettünk. A háló ellenére madzagon eresztettük azokat lefelé az esti órákban.

Beszámolókat, megbeszéléseket rendeztünk különböző témákról. Egész hétre előzetes programot állítottunk össze. Voltak órák, amelyeket a szórakozásnak szenteltünk. Kenyérből készült figurákkal sakkoztunk, karban énekeltünk. Félhangon, mert tilos volt a hangos nóta.

Az ukrán nacionalistákkal ellentétben nem szigeteltük el magunkat a többi bebörtönzöttől. Sőt: igyekeztünk hatni rájuk, nevelni őket. Ezért, de egész magatartásunk miatt is, nagy tekintélyt élveztünk a közönséges bűnökkel vádoltak körében. Tanácsot kértek tőlünk, hallgattak a szavunkra. Ha valamelyik bűnöző engedett az őrök kérésének, és vállalta, hogy „köp" a kommunistákról, azaz besúgó lett, akkor rosszra fordult a sorsa. Biztos lehetett benne, hogy nem kerüli el a verést. Nem kerüli el azt a büntetést, amelyet a többi bűnöző rótt rá a klan becsületének megsértése miatt. A smasszerek nem törődtek ezzel. Hallgatólagosan elismerték a rabok saját büntető törvénykönyvét.

A legnagyobb boldogságot a séta jelentette.

A börtön túlzsúfoltsága miatt az őrök a legnagyobb erőfe-

szítéssel sem voltak képesek elszigetelni egymástól a zárkákat. Vagy a lépcsőn, vagy az ablakhoz való hirtelen felugrással — ami egyébként szigorúan tiltva volt — érintkeztünk a más cellákban lakó elvtársainkkal. Egy ilyen érintkezés többet ért a kopogásnál vagy a céduláknál. Néha még arra is volt idő, hogy kezet szorítsunk egymással. Egyébként is, az őrök fenyegető pillantásai ellenére, a találkozásoknál mindig felemelt öklöllel üdvözöltük egymást.

Az első napon, amikor társaim segítségével felmásztam az ablakhoz, a hálón keresztül foglyokat láttam párosával sétálni az udvaron. Körülöttük legyekként rajzottak az őrök. A foglyok közül két ősz hajú rab valakit üdvözölt egy szomszédos ablakban. Mindketten felemelték öklüket.

— „Harazd" — kiáltott hangosan az egyik, egy hatalmas, szakállas férfi. Ez ukránul annyit jelent, mint „üdvözlet".

Megismertem. Pelehatij volt, a „Szelrob" nevű baloldali ukrán parasztszervezet tagja. Mellette sétált a szabadságától ugyancsak megfosztott Holinatij. Szerettem volna odakiáltani: Domejko és Dowejko![4]

A legrosszabbak az éjszakák voltak, bár azoknak is megvolt a maguk varázsa. Minthogy olyan zsúfoltan feküdtünk az összetolt ágyakban, akár a heringek a dobozukban, megfordulni csak vezényszóra lehetett... Az elvtársak természetesen egymás mellett feküdtek, és „kommunista autonóm területet" alkottak. Mellettem a kis Stark feküdt, egy örökké fázó, örökké éhes elvtárs. Színes fantáziával és — mint később kiderült — nagy írói tehetséggel rendelkezett.

Természetesen a tetvek és a poloskák kielégíthették mohóságukat. Nem egykönnyen aludtunk el. Hosszan folytak a halk éjszakai priccsbeszélgetések. Néha dalokat is dúdoltunk, amíg csak a folyosón járó smasszer be nem kopogott az ajtón.

[4] *Adam Mickiewicz* „Pan Tadeusz" című elbeszélő költeményének két humoros alakja.

Akkor ugyanis elhallgatott a beszéd, a dal. Amint az őr továbbhaladt, újra kezdtük.

Időnként valamelyik közönséges bűnnel terhelt fogoly egy érzelgős dalba fogott, amelyet jól ismertek a Brygidkiben:

„Éjfélt ütött már a toronyóra,
Mélyen alszanak a rabok,
Kivéve egyet, ki álmodozva
Látja a jövőt, a napot . . .”

A nóta, sántikáló rímei ellenére, kedves volt, mert változatosságot hozott. Az ablakon keresztül látszott a fekete, néha csillagos ég egy darabkája.

Nem hiányzott a börtönből a humor sem. Igaz, hogy durva akasztófahumor volt. Régi szokás szerint például a közönséges bűnök miatt bekerült újoncot sajátos próbáknak vetették alá . . .

Néhány nappal bebörtönzésem után egy megszeppent fiút vezettek zárkánkba. Este, akkor már mindnyájan egymáshoz szorulva feküdtünk, hirtelen — mintha a zárka ajtaja felől jött volna — egy síri hang a fiú nevét kiáltotta.

A gyerek, aki megilletődött volt a börtön hangulatától, nem tudta, hogy honnan jön a hang, és lábait összecsapva hangosan kiáltott:

— Jelen!

A titokzatos hang hosszan és szigorúan faggatni kezdte. Sok mindent kérdezett, majd megenyhülten, barátságosabb hangon felszólította, hogy szedje össze minden holmiját, és álljon az ajtó elé. Az újonc — a „jószívű” rabtársak segítségével — lázas sietséggel felöltözött, majd odaállt az ajtó elé, várva, hogy kinyissák. Minthogy ez nem következett be, a többiek biztatására verni kezdte a kémlelőlyukat.

A felriasztott őrnek azután elmondotta, hogy éppen most beszélt az „ügyész úrral”, aki megígérte, hogy szabadon bocsát-

ja. Az őr ismerte az ördögi viccet, kissé maga is részese volt. Előbb a fenébe küldte a fiút, majd barátságosan megnyugtatta:

— Most csak aludjon! Holnap majd kiengedjük!

A tréfának az volt a titka, hogy az egyik rab a takaró alatt a cipőjébe beszélt, és így hangja felismerhetetlenné vált. Valósággal égi szózatnak hatott. A viccet „bakancsügyész"-nek nevezték.

Mély éjszaka borult a börtönre. Már csaknem mindenki aludt. Hirtelen valami zajra ébredtem; felültem a priccsen. A cellában nagy volt a mozgás. Több kézilámpás porkoláb ébresztgette a foglyokat. A rabok nagy része már ébren ült szalmazsákján.

Éjszakai revízió?

A főporkoláb névsort tartott a kezében.

Az egyik elvtársunkat szólította. Nevét ma már nem tudom; elfelejtettem. Vézna fiú volt, szabósegéd. Feliratot vitt valamilyen röpgyűlésre, és ezért került be. Korábban már többször ült.

— Vegye a holmiját! — hangzott a rövid utasítás.

Egymásra néztünk. Mit jelenthet ez?

A delikvens gyorsan, idegesen kapta magára a ruháját. Szomszédai segítettek. Néhány perc alatt készen is volt.

— A viszontlátásra, elvtársak! — mondotta halkan, bizonytalanul.

A porkolábok hada azonnal körülvette. Szinte eltűnt a sok egyenruha között. Az ajtó becsapódott mögöttük.

— A fene egye meg! Öten jöttek egy ilyen girhesért! — szólalt meg az egyik bűnügyis, és az ajtó felé köpött.

Reggelig nemigen aludtunk. A folyosón nagy volt a mozgás. Az ajtókat nyitogatták, csukogatták, csizmák topogtak. Gondolataink ide-oda száguldottak.

A titokra csak reggelre derült fény. A „szemetes" — azaz

az egyik közbűntényes, aki a kiblit hordta ki, egyikünknek a fülébe súgta:

— Bereza!

Ez volt a felelet a krakkói eseményekre és azok lwówi visszhangjára. A hatóságok elhatározták, hogy a lefogott kommunisták egy részét Berezába küldik. A Brygidki börtönből több tucatot kiválasztottak, majd kettesével összebéklyózva a híres vesztőhely felé, keletre hajtották őket. A többi börtönben is hasonlóképpen folytak a dolgok.

Néhány nappal később akcióba kezdtünk. Már nem tudom, hogy mi volt a közvetlen ok. Valószínűleg valami új próbálkozás történt, a már amúgy is megnyirbált jogaink további korlátozására.

Az ukrán nacionalistákhoz fordultunk, és kértük őket, járjanak el velünk közösen. Ők azonban visszautasították javaslatunkat.

Oly módon tüntettünk, hogy a sorakozó idején minden cellából egy elvtárs a többiek nevében is hangos szóval előadta követeléseinket, és hozzátette, hogy beszélni kíván a börtön vezetőjével vagy annak helyettesével.

A porkolábok nem szerettek összekoccanni velünk. Amúgy is istenverésnek tartották az egészet. A többség jó viszonyban akart maradni a politikai foglyokkal. Ezért eleinte megkísérelték, hogy megnyugtassanak bennünket, vagy úgy tettek, mintha nem vennék észre a tüntetést.

Most azonban a börtönvezetőség ideges volt. A belpolitikai nyugtalanság a börtön életére is hatott. Az appelek ügye tehát botránnyá fajult.

Pár nap múlva, az esti sorakozó idején, Koneczny zászlós rontott a cellába néhány kísérőjével. Nemrégiben tért vissza Berlinből, átképzésről.

Elmondtuk a szokásosat.

A zászlós dühbe gurult. Egy pillanatig hallgatott, majd felordított:

— Akció kell nektek? Vigyétek őket!

Az őrök ránkrohantak, és minden tiltakozásunk ellenére kulcsaikkal ütlegelni kezdtek, majd kituszkoltak bennünket a folyosóra. Ott már több elvtárs állott a falnak fordulva, a többi cellából. Más emeletekről is kiabálás hallatszott.

Legtöbbünket csapzottan, erőszakkal megnyírtan a büntetőosztályra cipeltek át. Ez nem karcer volt, nem egy vizes, embertelen, sötét lyuk, hanem egy osztály, nem messze a börtönkórháztól, ahol sokkal keményebb volt a fegyelem. A foglyok a csupasz szalmán aludtak, ágynemű nélkül, nem kaphattak otthonról csomagot, és megrövidítették a sétájukat.

A kommuna engem jelölt ki, hogy az elvtársak nevében beszéljek a börtön igazgatójával. A börtönigazgatóság akkoriban még elismerte ezt a formát, noha nem oly általánosan, mint korábban. Egykor ugyanis a kommuna egyszerűen közölte a vezetőséggel, hogy ez és ez az elvtárs a kommuna „sztarosztája", aki az egész társaságot képviseli. Most azonban, minthogy nem akartunk senkit sem kitenni újabb megtorlásoknak, ad hoc választottunk egy-egy elvtársat bizonyos ügyek elintézésére.

A börtönigazgató több napon keresztül nem vett tudomást arról, hogy a sorakozón meghallgatásomat követelem.

Végre az egyik délután kihívtak a zárkámból, és a börtönigazgató színe elé vezették.

Hosszú, sovány, agárra emlékeztető ember volt a főnök. Kis halszemeivel rámnézett. Egy hatalmas eb, egy jól fejlett dög volt még a szobában. A kutya nem volt megkötve. Az állat rosszindulatúan fordította felém a fejét, és úgy állt, mintha támadni készülne. Ottléte bizonyára a lelki előkészítést szolgálta. Visszaemlékeztem Julek Brystygier elvtárssal folytatott beszélgetésemre. Akkor még szabadlábon voltam, és a Brygidkiben lezajlott, véresen elfojtott akcióról beszélgettünk. Mostani beszélgetőpartnerem irányította akkor a vérengzéseket.

Nem néztem sem az igazgatóra, sem a kutyájára, hanem beszélni kezdtem. Igyekeztem, hogy ne remegjen a hangom, nehogy ellenfelem túl könnyen érezhesse fölényét. Végül is nem én vesztettem el a türelmemet, hanem ő. Ordítozni kezdett. Mindig akkor kiabáltak, ha el akarták kendőzni bizonytalanságukat.

Végighallgattam ordítozásait — ezalatt a kutya nyugtalanul sétált, mintha gazdája parancsát várta volna, hogy rámugorjon —, majd körülbelül a következőket mondottam:

— Igazgató úr, ön semmit sem ér el fenyegetésekkel. A politikai foglyokat nem lehet megfélemlíteni. Emberi bánásmódot követelünk önöktől, emberi jogaink tiszteletben tartását. Nem vagyunk bűnözők, csupán az önök politikai ellenfelei.

Biztos voltam abban, hogy ilyen beszéd után máris bedobnak a büntető-karcerbe.

De íme, csoda történt! Beszédem mintha megnyugtatta volna. Csak éppen csodálkozott rajta.

Tárgyilagos kérdés következett: Mit akarnak?

Előadtam követeléseinket.

Föntről jött utasításokra és parancsokra kezdett hivatkozni.

A beszélgetés nyugodt hangon végződött. A kutya unottan, láthatólag csalódottan visszabújt az asztal alá, és onnan pislogott felém.

Nemsokára mindannyiunkat visszavezettek a régi cellákba, és hosszú idő után csomagot is kaptunk.

Ez volt ám az igazi ünnep! Otthoni csomagok! Minden falatnál, a papír minden hajlatánál érzed anyád, feleséged, nővéred kezét. Érzed, hogy mennyi gyöngédséggel, mennyi gonddal állították össze a küldeményt.

Miután beteltünk az otthon üzenetének látványával, a csomagot a gazdasági bizottság gondjaira bíztuk. Ez a bizottság gazdálkodott a közösségünk részére érkezett küldeményekkel.

Ünnepi szertartásossággal főztek teát egy bádog edényben. Az illatos ital sohasem ízlett annyira nekem — se azelőtt, se azután...

Közönséges délelőtt volt. A zárkában minden a szokásos módon folyt. A szalmazsákon ültünk, és kenyérből készült figurákkal sakkoztunk. Csend volt, lassan múlt az idő. Az ablakon távoli madárcsicsergés hangja szűrődött be. Tavaszi hangulat. Április.

Hirtelen valami zaj hallatszott, morajlott a börtönfalak között.

Abbahagytuk a játékot, szinte megmerevedtünk.

Mi ez? Káprázat?

A morajlás azonban, mintha csak a tenger morajlana, újból megreszkettette a Brygidki falait.

Sápadtan, mintha áramütés ért volna bennünket, az ajtóhoz tapasztottuk fülünket.

Senki sem mondta ki ezt a szót, de mi, kommunisták, megrendült szívvel kérdezgettük magunkban: *forradalom?*

A hangok, kiáltások, dalok zúgó tengere a falakat ostromolta. Követni tudtuk, hogy melyik utcán közeledik egészen a börtönig, majd visszavonul, elhalkul.

Amikor már semmi sem hallatszott, egymásra néztünk. Mindannyiunk szemében olvasható volt a kérdés: képzelődés volt talán az egész?

De nemsokára ismét hallatszott valami. Hangosabban, mint addig. Valami zúgott, forrt, dörömbölt. Az általános hangzavarból, amely olyan erős volt, mintha százezrek indultak volna meg a börtön ellen, egyes lengyel és ukrán felkiáltásokat is megkülönböztethettünk:

— Szégyelljétek magatokat, fasiszták!

— Bocsássátok ki a politikai foglyokat!

— Rohamozzuk meg a kaput!

Ezt már nem lehetett kibírni! Szinte eksztázisban, anélkül, hogy előzőleg megbeszéltük volna, verni kezdtük az ajtót. Néhány perc múlva az egész Brygidki reszketett ökölcsapásaink alatt.

Senki sem válaszolt. Az őrök elvesztették a fejüket.

Hallottuk, hogy a folyosón mászkálnak ide-oda, valamit eltolnak, valamit visznek.

Az embertenger morajlása egyre erősödött. Tompa hangokat hallottunk, mintha a börtönkaput döngették volna.

Itt a szabadság?

Ekkor dörrent az első lövés.

Közel hozzánk, a folyosó ablakából lőttek. Ez biztos volt. Szinte süvített.

— Lőnek a kutyák — morogta a fogai között egyik elvtársunk. Egy parasztgyerek volt, a távoli Volhinia szülöttje.

Most sortűz hallatszott, majd egyes lövések.

Azután géppuska kattogott.

Dobogó szívvel hallgattuk, hogy lentről fájdalmas kiáltozás, jajgatás tört az ég felé. Kivehettük az asszonyok sikolyát.

És milyen csodálatos! A tömeg nem tágít. Sőt, ellenkezőleg. Mintha kétszeres erővel vinné előre a gyűlölet és a harag. Az összevissza kiáltozások, lábdobogások, a sebesültek jajgatása, az állandó lövöldözés zaja közepette először elszórtan, majd mindig egységesebben felhangzott a lázadás dacos dala:

„Fel, fel, ti rabjai a földnek,
Fel, fel, te éhes proletár . . .”

Szemünkből patakzott a könny. Nem titkoltuk. Csendben énekeltünk együtt, a börtönünket ostromló, sortüzekkel szembeszálló ismeretlen testvéreink ezreivel. S mi, bezárva, mint állat a ketrecben, nem tudtunk segíteni, nem tudtunk velük harcolni.

Azután hallottuk, hogy egy férfihang túlkiabálja a tömeget:

— Szakítsátok fel a kövezetet! Építsünk barikádokat, elvtársak!

Ismét meleg hullám érte a szívünket. Forradalom? Fegyveres felkelés a fasiszta kormány ellen?

Értelmünk ellentmondott ennek. Ahogyan még szabadlábon értékeltük a helyzetet — valamint a később lefogott elvtársak elbeszéléseit —, nem juthattunk ilyen messzemenő következtetésekre.

Tehát tüntetés?

De hiszen több ezer ember hangját hallottuk! Sőt, több tízezerét! Ilyen tüntetésre nem emlékeztünk. Meg akarják ostromolni a börtönkapukat! Harcok a barikádokon! Mi az, ami felébresztette a tömegek energiáját?

Közben mintha megtört volna a támadó hullám. Még morajlott a tömeg, de már távolabbról. A harcok súlypontja eltávolodott. Messziről szabályos lövöldözés hallatszott.

A börtön mellől félelmes jajgatás ért el fülünkig. Nyilván még nem vitték el a sebesülteket, azok még a kövezeten, a harcmezőn feküdtek.

Mindez alig egy óra alatt zajlott le, de ez az óra számunkra egy évszázadot jelentett. Vegyes érzések fogtak el bennünket. Büszkék voltunk és örültünk, viszont szomorúsággal töltött el a sok áldozat, a fegyvertelenek lemészárlása.

Sötétedett. A cellákba senki sem jött. Nem osztottak vacsorát.

Egymás mellé bújtunk „területünkön", és hallgattunk. Gondolataink a börtön falain túl kalandoztak. Szerettük volna megfejteni a dráma okát és ismeretlen végét.

A többi fogoly is izgatott volt. Tőlünk szerették volna megtudni, hogy mi történt.

De mit is mondhattunk nekik?

Csak a nacionalisták érezték magukat különösen. Tudták, hogy nem az ő „tengerük" ostromolta a falakat.

Este a börtön körüli mellékutcákról páncélgépkocsik vonulásának zaját hallottuk.

Ostromállapot?

Egészen távolról lövések hallatszottak.

A börtön csakhamar újabb foglyokat kapott. A már amúgy is zsúfolt zárkák még jobban megteltek, de nem sokat törődtünk a zsúfoltsággal. Hiszen híreket kaptunk a külvilágról.

Az újaktól tudtunk meg mindent. Azt, hogy a rendőrök néhány nappal korábban lelőtték a munkanélküli Kozakot. Bár a gyászfelvonulást betiltották, a munkások mégis megtartották. Tüntető tömegek kísérték a holttestet az egész városon át, a ravatalozó helytől a temetőig. A város több részén, így a mi börtönünk mellett is, a Janowska utcában, valóságos ütközet fejlődött ki a tömeg és a rendőrök között.

Beszéltek a barikádokról, a golyóval lyuggatott koporsóról, amelyet az elesettek helyett új elvtársak vettek vállukra, hogy zászlóként vigyék el a proletárok temetőjébe.

Beszéltek a megöltek és a sebesültek tucatjairól, többek között arról, hogy az általunk oly jól ismert Maryjka Kich is megsebesült. Elmondták, hogy új fogolytábort létesítettek a Janowska utcában, ahová 2000 személyt zártak.

Legjobban Maryjka sebesülése hatott meg. Jól ismertem ezt a fiatal, karcsú ukrán lányt. Huncut, világos tekintete volt. Emlékszem, milyen lelkesen beszélt a szakszervezeti összejöveteleken, mennyire magával ragadta az idős, bajuszos munkásokat. Minden röpgyűlésen és összejövetelen ott lehetett látni...

Este feketével borított vörös kokárdával jelentünk meg a sorakozón. (Isten tudja, honnan került a börtönbe annyi fekete és vörös anyag.)

Az őr letépte a kokárdákat. Akkor belekiáltottuk az arcába:

— Tiltakozunk az ártatlan munkások meggyilkolása ellen!

A büntetőzárkák ismét megteltek.

Eljött május elseje. Első ízben kellett börtönben töltenem. Hosszú estéken keresztül tárgyaltunk erről a napról. Éreztük, hogy ez nem lesz olyan, mint máskor, hogy méreteiben felülmúl minden eddigit.

A lapokból nem sokat tudtunk meg. Hiszen a híreket kétszeresen is megcsonkították. Kinyomás előtt a cenzúra, majd átadás előtt a börtönigazgatóság.

Kommunánk azonban hírt kapott a párttól. Az üzenetet tésztába sütve küldték be valamelyikünknek. Miután megkaptuk, cigarettapapírra másoltuk, és eljuttattuk többi elvtársunknak (körülbelül 200 embernek); így ismerték meg a helyzetet.

Az események lavinaszerűen követték egymást.

A krakkóiakat a lwówiak követték. Ezután Częstochovában vívtak valóságos ütközetet a munkások és a rendőrök. Ugyanez volt a helyzet Torunban és Lengyelország több más városában. A munkanélkülieknek elegük volt a „téli segély" elnevezésű rossz tréfából, a dolgozók pedig megelégelték az éhbéreket.

Egyre nagyobb méretű forradalmi eseményekre került sor. A tömegek egyre hangosabban követelték a közös erőfeszítéseket, a munkásosztály egységfrontjának megteremtését.

A Lengyel Szocialista Párt Vajdasági Központi Bizottsága minden erejével fékezni akarta a sztrájkmozgalmat és az egységtörekvéseket.

A szocialista munkások azonban, akiket fűtött a krakkói és a lwówi események forró hangulata, immár nem hagyták magukat engedelmes bárányokként orruknál fogva vezetni.

A tömegekben — függetlenül az emberek szakszervezeti vagy pártállásától — egyre hatalmasabban bontakozott ki az *általános sztrájk* követelése.

A kormány páni félelemmel nézett a sztrájk elé. Joggal. Ha a Lengyel Szocialista Párt, a Lengyel Kommunista Párt, a Szakszervezetek Központi Bizottsága és a Parasztpárt kiad-

ják az általános sztrájk jelszavát, a szanáció napjai meg vannak számlálva.

Amikor közvetlenül a lwówi események után az Emberi Jogok Ligájának nevében Szymkiewicz professzor, Jadwigy Markowska és más elvtársak Varsóba utaztak, hogy a belügyminisztériumban tiltakozzanak a rendőri terror ellen, a minisztérium politikai osztályának vezetője, Kawecki, a forradalmi mozgalom elleni harc szellemi mozgatója, brutálisan, de ugyanakkor alig leplezett félelemmel fogadta a küldöttséget.

— Hiszen ez forradalom! — kiáltott fel idegesen.

Sajnos, a jobboldali szocialisták és a parasztpártiak jobbszárnya ismét megakadályozta a népi mozgalom továbbfejlődését.

A kormány ennek ellenére nem mert provokálni május elsején. Lengyelországban sosem látott sokaság lepte el az utcákat. A tömeg érezte saját erejét.

A lwówi menet méltóságteljesen, hatalmasan hömpölygött, duzzadva az egyesült tömegek hatalmas erejétől. A rendőrség ezellen nem talált orvosságot. A rendőrök éber készültségben rejtőztek a kapualjakban és a mellékutcákban. Április 16-a sok tanulságot hozott számukra. Az utcán még láthatók voltak az akkor betört kirakatablakok, a felszakított kövezet és széttört lámpavasak maradványai.

A menet útvonalán, két oldalt nagy tömeg sorakozott fel. Egész Lwów az utcán volt. Az áprilisi események magukkal ragadták az értelmiséget, a diákságot és igen sok, korábban habozó embert. Ezek tiszteletet kezdtek érezni a munkások határozott fellépése iránt, és felébredt bennük a remény, hogy ki lehet harcolni a jobb jövőt, a kenyeret és a munkalehetőséget.

A május elsejei tüntetés teljes mértékben az egységfront zászlaja alatt zajlott le. A Skalak-féle jobboldali szociáldemokraták nem mertek szembeszállni a munkások akaratával.

Mindezekről azonban csak később értesültem.

Számunkra ez a nap sokkal szerényebb volt, de nem kevésbé ünnepélyes.

Már hajnalban felébredtünk. Mindegyikünk az előző nap kapott vörös szalagot szorongatta.

Amikor a folyosókon felhangzott a csajkák csörgése, és a „szemetesek" a zárkaajtók elé készítették a reggelit, mellünkre tűztük a vörös kokárdát. Azután börtöndalokat énekeltünk. Ezek a dalok sokszor primitívek voltak, de erő és a győzelembe vetett hit csendült ki belőlük. Emlékszem egyre; a munkanélküliről szólt, Broniewski írta. Íme egy részlet belőle:

„Mit csináljak, hová menjek?
Éhségemben követ egyek?
A sorsom legyen örökön
Munka helyett éhség, börtön?
Testvér, mit tegyek?

Elvtárs, van itt munka, dolog,
A kalapács vígan forog.
Köztünk lesz a helyed!
S ha jön a leszámolás,
Kivered a börtön falát,
Ott harcolunk Veled!"

Május tizedike körül hívattak az irodába, „holmimmal együtt". Ez a meghatározás mindig valami változást jelentett a fogoly életében. Vagy valami jót, vagy valami rosszat...

Bereza lesz, vagy a szabadság?

Kiderült, hogy az utóbbi.

Letartóztatásom csak megelőző intézkedés volt. Nem volt indokuk, hogy vádat emeljenek ellenem.

A szabadságtól megrészegülten, szinte imbolyogva mentem az utcákon, motyómmal a hónom alatt.

Szemem mohón itta be a forgalmas utcának, a villamosok-

nak, az üzletek előtti tömegnek, a lányok tarka ruhájának, a zöld fáknak és a csodálatosan nyíló virágoknak a látványát. Mindez oly közeli és oly furcsa volt azután, hogy mindentől elszigeteltek, ami az embernek kedves.

Hatalmas örömet, szinte fizikai gyönyörűséget okozott, hogy ott állhattam meg, ahol akartam, befordulhattam akármelyik utcába, sőt fel is ugorhattam a villamosra. Nagy boldogság, ha az ember rendelkezhetik önmagával, testével, mozdulataival.

Mennyire átérzi mindezt az ember, még egy rövid — mindössze kéthónapos — megszakítás után is! Az ember szereti az életet, az élet viszont — a szabadság.

De még friss börtönemlékeim azt is tudatosították bennem, hogy egy nagy eszme, annak áldozatos szolgálata, az emberi öntudat és akarat a rabságban is tartalommal és céllal töltheti meg az életet.

Néhány napi pihenés után, amelyet hegyek és erdők között, Skolében töltöttem, ismét bekapcsolódtam a Kultúra Dolgozói kongresszusának immáron igen előrehaladott előkészületi munkálataiba.

Amikor az előző év őszén az első lépéseket tettük a kongresszus előkészítése érdekében, álmodni sem mertünk olyan kedvező légkörről, mint amilyen most megelőzte az összejövetelt.

A munkásoknak a fasiszta rendszer elleni harca és az a tény, hogy a kormány kénytelen volt a küzdelem során megmutatni igazi arcát — azt, hogy csendőreivel a kartellek érdekeit képviseli, és ellensége mindennek, ami haladó —, erősen forradalmasította a középrétegeket, különösen az alkotó értelmiséget. A légionistáktól kivált Zarzewieiek (Elnevezésüket egy lengyel helységnévről kapták. — *Szerk.*) gyűlésén Eugeniusz Romer, az ismert földrajzprofesszor azt mondotta, hogy az áprilisi lwówi események a lengyelországi

rendszer gyökereiig hatoltak, s egyben az egész ország számára tragédiát jelentettek.

A lwówi légkör, amely villamossággal volt telítve már a Kozak temetése körüli harcok és a hatalmas május elsejei tüntetések előtt is, kedvezett a közelgő kongresszusnak.

Rá kell mutatnom még egy igen fontos tényezőre: a kormány még nem heverte ki az elszenvedett csapásokat, és pillanatnyilag inkább védekezésben volt. Ilyen körülmények között érthető, hogy a hatóságok minden szakszervezeti rendezvényt engedélyeztek.

Amikor a kongresszus megkezdődött, az építőipariak éppen sztrájkoltak. A sztrájkolók a Kuszewicz utcában, a szakszervezetek nagytermében ugyanakkor rendeztek gyűléseket.

A kongresszus legnagyobb szenzációját kétségtelenül Emil Zegadłowicz szereplése jelentette.

Ez az ismert, polgári körökben tisztelt katolikus író mintha újjászületett volna. Egészen más szemmel látta már a világot. Politikailag még naiv volt, mint egy gyermek; bizonyára nagyon kevéssé értette meg a marxizmust és az osztályharc elméletét. Érzékeny alkotóösztönével azonban mélyen átérezte a történelem útmutatását, afelé fordította arcát, bár haja már megfehéredett, és életének is bealkonyult. (Sajnos, nem is élt sokáig.)

Zegadłowicz képzelőereje végtelenül friss volt. Úgy szívta magába az új élményeket, mint a szomjas vándor a vizet, ha hirtelen forrásra bukkan.

Wanda Wasilewska nem érkezett meg a kongresszus megnyitására. Repülőgépe késett. Amikor megjött, senki sem várta a repülőtéren. Az építőmunkások és a villamosvezetők közül valaki felfedezte.

— Jöjjön a mi kongresszusunkra, elvtársnő!

Így hát a sztrájkolók gyűlésére ment.

Władysław Broniewski — mint mindig — teli volt temperamentummal, fiatalos hévvel.

Leon Kruczkowski komolynak, szinte flegmatikusnak látszott.

Ott volt még Górska, Kowalska, Brzoza, Dan, Kuryluk, Olcha és mások. Nehéz lenne felsorolni az egész névsort.

Az ukrán írókat Tudor és Jarosław Gałan képviselték. A felejthetetlen emlékű katonaköltő-forradalmár, Aleksander Hawryluk már akkor Berezában volt fogságban. Aschendorf és Rachel Korn zsidó írók és költők is megjelentek a kongresszuson.

A vitákban két áramlat küzdött egymással. Jampolski, akit megijesztettek a lwówi események, és akit a jobboldali szocialisták is támogattak, egy teljesen homályos, politikailag színtelen határozat meghozatalát szorgalmazta. Határozati javaslatát fel is olvasta.

Nagy vita kezdődött. A küldöttek többségének nem tetszett ez a semmitmondó javaslat.

A kongresszust megelőző napon Dannal és Gałannal mi is kidolgoztunk egy tervezetet. A kongresszus szünetében megbeszéltük néhány varsói íróval. Bizonyos módosításokkal elfogadták szövegezésünket. Wanda Wasilewska vállalta, hogy előterjeszti.

Wasilewska a szünetben szót kért, és Skalak, valamint Jampolski tiltakozása ellenére Varsó és Lwów értelmiségi köreinek nevében beterjesztette a határozattervezetet.

Javaslatát viharos lelkesedés fogadta. A tervezetet csaknem egyhangúan elfogadták.

Ezzel meghiúsult a meghunyászkodók utolsó kísérlete is, nem sikerült a kongresszust üres csevegéssé változtatni!

Hiszen nem is azért utaztak Lwówba az irodalmárok, hogy ott irodalmi vitákat folytassanak. Természetesen sok minden elválasztotta őket egymástól. Mindannyiukat áthatotta azonban a törhetetlen alkotókedv, az az akarat, hogy — ha nem is tudta mindenki helyesen megfogalmazni magában — gátat szabjanak a nemzetvesztő szanációs politikának.

Másnap ugyanabban a teremben, ahol annak idején, márciusban nem sikerült meghallgatnom Dembiński előadását, a kongresszus több résztvevője szerzői estet tartott.

Ezúttal — más hasonló rendezvényekkel ellentétben — nem a sznobok töltötték meg a helyiséget.

Munkások, diákok és értelmiségiek jöttek nagy tömegben az estére. Nemcsak azért, hogy az alkotók előadásában szép verseket hallgassanak, hanem főként azért, mert mindnyájukban élt a remény: erőteljes szavak, harcra indító mondatok hangzanak majd el. A verset és a politikát ugyanis nem lehet különválasztani. Sok esztéta állításával ellentétben a munkások nagy érzékenységet tanúsítanak a szavak szépsége iránt. Főként akkor, amikor a versekben saját gondolataik és érzéseik költői kifejezésre találnak. A teremben szinte tapintható volt, hogy a költészet — és általában minden művészet — szolgálhatja a népet, és a népnek szüksége is van erre.

„Kész... Tüzelj!" ... fejezte be a dabrowai szénmedencei sztrájkról szóló híres versét Broniewski.

— Kész! — kiáltotta a hallgatóság.

A terem csendjében, ahol a költők egymás után előadták látomásaikat, s szinte a szívek dobogása is hallható volt, váratlanul egy disszonáns aktus zavarta meg a harmóniát. Mindenki izgatottan felugrott.

Néhány pillanat múlva érthetővé vált a helyzet.

A nemzeti demokrata bajtársi szervezet tányérsapkás tőrlovagjai, akik érezték tehetetlenségüket az eseményekkel szemben, kifejezést adtak elégedetlenségüknek. Követ és egy maró folyadékot fröcskölő petárdát dobtak be az ablakon.

Az összegyűltek felhívás nélkül rákezdtek az „Internacionálé"-ra. Felemelt ökéllel, égő szemmel énekeltek.

A szerzői est folytatódott.

A kongresszus fénypontja a Nagyszínházban tartott tüntetés volt a harmadik napon.

A tisztes lwówi színház, ez az egész szecessziós intézmény,

még soha nem látott hasonló összejövetelt. Arról nem is beszélve, hogy talán sohasem jött össze a színház falai között ennyi ember. A páholyok a szó szoros értelmében roskadoztak az embertömeg alatt.

A nézőtéren hallatlan lelkesedés lett úrrá. A színpadon álló szónokok hangja nehezen hatolt át a tapsok és az éljenzések orkánján.

A tömeget magával ragadta a jövő csodálatos látomása, amely egy pillanatra jelennek tűnt. Egy nem túl magas férfi, akinek arca olyan nemes volt, mintha bronzból metszették volna, megrázta fehér fürtös fejét, és hangosan felkiáltott:

— Viszontlátásra nemsokára! A vörös Varsóban!

Emil Zegadłowicz volt.

Henryk Dembińskit ugyancsak magával ragadta a teremben uralkodó hangulat. Megfeledkezett a kötelező óvatosságról — a rendőrség később felelősségre is vonta —, és kipirult arccal, magasba emelt karokkal így kiáltott:

— Nyugat-Belorusszia nevében Vilna üdvözli Nyugat-Ukrajna fővárosát, Lwówot!...

A teremben tetőfokára hágott a lelkesedés. A munka és a harc veteránjai összeölelkeztek. Öreg kommunisták, szocialisták, fiatalok, a KZM, az ZNMS, az OMTUR tagjai és egyszerű, sehová sem tartozó emberek. Többen sírtak.

A színház oszlopai között felhangzott a kiáltás:

— Éljen Lengyelország és Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja!

— Éljen a szocialistákkal való egységfront!

— Le Beckkel! Le Hitlerrel!

— Éljen a béke bástyája, a Szovjetunió!

— Előre! Harcoljunk a dolgozó nép Lengyelországáért!

Mindazért, ami a Nagyszínház csillárai alatt elhangzott, rendes körülmények között sokévi börtönbüntetés járt.

Most azonban semmiért sem járt büntetés. A rendőrök és a spiclik elbújtak valami egérlyukban, és pisszenni sem mertek.

A kormány megindította az ellentámadást. Kościalkowski álliberális kormánya már nem bizonyult megfelelő mankónak a rendszer számára. A kormány rúdját Sławoj-Składkowski tábornok, az ismert „poféramászó" vette át.

Az igazságügyi tárcát Michałowski után Grabowski, a brześci per egykori ügyésze, az ONR és Hitler csodálója kapta. Grabowski „erőskezű" politikát ígért. Berlinbe utazott, látogatást tett Franknál, a német igazságügy-miniszternél. Nyomást gyakorolt a bíróságokra, hogy fokozzák a kommunistaellenes megtorlást. Saját maga kereste fel a börtönöket, felszámolta a politikai foglyok maradék jogait, és új, drákói börtönszabályokat léptetett életbe.

Berezát nem számolták fel, sőt, ellenkezőleg: egyre több üldözöttet zártak oda. A kommunistákon kívül néhány esetben a parasztpártiakat is odaszállították.

Sławoj tábornok katonai fegyelmet akart bevezetni Lengyelországban. „A rendőrség lő, és lőni is fog!" — jelentette ki bárgyú képpel a szejmben.

Később a hírhedt „jelentésfoszlányok"[1] kapcsán is bemutatta, mennyire tyúkeszű, mennyire jellemtelen.

[1] Sławoj-Składkowskinak a Piłsudski-rendszert szépítő és mentegető emlékiratai „Jelentésfoszlányok" címen jelentek meg.

A társadalom azonban hamar átlátott Sławojon. Nem lehetett bekötni az emberek szemét, nem lehetett elvonni a figyelmüket a legfájdalmasabb kérdésekről, az ország tartós betegségéről. A parasztok „kordában tartását" ettől az időtől kezdve „sławojizmusnak" nevezték.

Az ország nem ilyen rendet akart.

Hogy az elkeseredés kitörését megakadályozza, a kormány a terroron és saját demagóg propagandáján kívül szívesen vette az ONR szélsőséges fasiszta szervezet kapóra jövő segítségét. Egyre jobban támogatta a nyílt fasizmust.

Sławoj-Składkowskinak a szejmben a zsidó kereskedelem bojkottjával kapcsolatban elhangzott „persze, hogy igen"-je nemcsak a gazdasági harc támogatását célozta. A miniszterelnök azért mégsem mondhatta ki nyíltan, hogy támogatja a programot. De az ő „persze, hogy igen"-je végeredményben ezt jelentette. Egyébként semmiféle bojkott-felhívásban nem volt szó a zsidó nagyiparosokról vagy kereskedőkről. A szegények ellen folyt a pogrom, a nyomorúságos zsidó elárusítóbódékat verték széjjel. De nem is annyira a kis boltok szétrombolása volt a cél, mint inkább az, hogy ily módon vezessék le az elmaradottabb elemek indulatait, s ha sikerül, a munkásokéit is. Prystorowa szanációs szenátornő szörnyűségeket mesélt állítólagos lengyelországi rituális gyilkosságokról.

Ha manapság elolvassuk a nemzeti demokraták és az ONR kiadványait, szinte el sem hisszük, hogy a XX. században ilyen szennyes arcátlanságokat lehetett papírra vetni, kiadni és terjeszteni. A cári Oroszország pogromlovagjainak középkori jelszavai elhomályosodnak a „Falanga" förmedvényei mellett.

Meglepőnek tűnik ma az a próbálkozásuk is, hogy demagóg jelszavakkal csökkentsék a nemzet véderejét. A „Falanga" tagjainak szemében a hitlerizmus fiatal, rugalmas mozgalom volt, amely elvetette a gyöngébb iránti szentimentalizmust, és

harcosan előretört a világban. Nemsokára így nyomult be lengyel földre is. Az ONR-hivőket azonban ez nem zavarta.

A közelebbről meg nem határozott nemzeti erőre felépített program imponált a földbirtokosok és kereskedők blazírt csemetéinek. Főleg azért, mert elhúzták orruk előtt a mézesmadzagot: ők kapják majd meg a zsidó üzleteket.

A lengyel fasizmus azonban a munkásság szívét is meg akarta nyerni. A legújabb változatú fasizmus, az ONR, ezért szociális kortesdemagógiába kezdett. Íme, néhány példa a sántító propagandajelszavakból:

„Amikor a nemzet nyomorban van, a zsidók és a kormány urai nagyúri életet élnek Juratában! A lengyel halászok Hel félszigetén és Jastarnban robotolnak."

„A kapitalizmus és a zsidóság a nyomor forrása!"

„Varsó zsidó kenyeret eszik!"

„Gyarmatokat követelünk a Lengyelországban fölösleges zsidók letelepítésére!"

„Nagy-Lengyelországot akarunk nemzeti forradalommal!"

Íme a „nemzetiek" néhány jelszava. Az ONR jelvénye kissé stilizált horogkeresztre emlékeztetett.

A fasizmus két szárnya azonban — a kormánypárti és az ellenzéki szárny — képtelen volt ezekkel a jelszavakkal lecsillapítani azt az elégedetlenséget, amelyet az ország gazdasági állapota, a politikai jogok rendszeres felszámolása és a Hitlerrel létesített szövetség megszilárdítása keltett az országban.

A lengyel társadalomban egyre növekedett a nyugtalanság. Hitler tervszerűen, lépésről lépésre haladt előre. A szerződéseket jelentéktelen papírdaraboknak tekintette. Kilépett a Népszövetségből, és remilitarizálta a Rajna-vidéket... 1936 szeptemberében, a nürnbergi hitlerista pártnapon, a führer nyíltan kijelentette:

— Ha miénk lenne az Urál gazdag nyersanyagkincse és

Ukrajna gabonája, nekünk, németeknek, jól menne a sorunk...

Ez már a keleti hadjárat nyílt bejelentése volt.

A lengyel társadalom egyre jobban megértette, hogy az ukrán gabonához Lengyelországon és Csehszlovákián át vezet az út.

A szanációs kormány viszont éppen ezektől az országoktól, a Szovjetuniótól és Csehszlovákiától igyekezett elzárni Lengyelországot. Egyre jobban elszigetelte Franciaországtól is. Beck elsápadt a haragtól, ha olyan szövetség tervét emlegették előtte, amelyben — ha kis mértékben is — haladó gondolat és haladó politika nyilvánult meg.

Barthou francia külügyminiszter — a francia burzsoázia józan és hazafias részének képviselője — még Piłsudski életében többször javasolta a diktátornak egy keleti paktum megkötését. De minden erőfeszítése hiábavaló volt. Beck azt válaszolta, hogy a többoldalú megállapodásnál többet érnek a kétoldalú szerződések... S végül a hírhedt „agresszióellenes" paktum megkötésével Hitler karjaiba vetette magát.

Igaz ugyan, hogy ez az „ügyes" politikus a Hitlerrel megkötött egyezmény után Moszkvába is ellátogatott, és tíz évre meghosszabbította az 1932-ben kötött lengyel—szovjet megnemtámadási szerződést. De az akkori és későbbi politika alapos vizsgálata után kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy ez semmitmondó gesztus volt. A lengyel politika teljes mértékben a német szövetségre épült.

Spanyolország. Hispánia különösen drámai, de egyben rendkívül szép fejezet volt a harmincas évek nemzetközi munkásmozgalmának történetében.

A nemes, tiszta, lángoló harc során bámulatba ejtette a világot a nemzetközi proletárszolidaritás. Megijesztette a nyárspolgárokat, és dühbe gurította a fasisztákat. A jelszó, amelyet

a különféle hatalmasságok hiába akartak elfojtani, Spanyolföldön testet öltött: „Világ proletárjai, egyesüljetek!"

Jól emlékszem arra, amikor a munkások a munka szünetében, a gépek mellett egymás kezéből kapkodták ki a lapokat. A parasztok gyertyafény mellett silabizálták a sorokat. A diákok elsápadtak a haragtól, amikor értesültek a francóisták embertelenségeiről, Hitler és Mussolini „segítségéről" és a francia szociáldemokrata Leon Blum kormányának be nem avatkozási cirkuszáról.

Milyen gyermeki örömujjongást váltott ki minden átmeneti republikánus győzelem!

Ha nem értjük meg a proletár internacionalizmus mágikus erejét, akkor nem érthetjük meg, hogy a saját százféle gondjai közepette nyögő ukrán és lengyel paraszt, aki ráadásul „természetétől fogva önző és harácsoló", miért állt habozás nélkül a távoli, ismeretlen Spanyolország ügye mellé? Miért nyitotta ki pénztárcáját, és adta oda vére verejtékével szerzett garasát? Igen, a paraszt magatartása elgondolkoztatott. A munkás az proletár, de a paraszt az „birtokos" — gondoltam.

S az önkéntesek jelentkezni kezdtek a spanyolországi nemzetközi brigádokba. Jelentkeztek a párttagok, a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjai és a párton kívüli munkások, parasztifjak, diákok ...

Spanyolországban megalakult Jarosław Dąbrowski[2] nevét viselő lengyel brigád. A lengyelek oldalán ott harcolt a nyugat-ukrajnai munkásokból és parasztokból alakult Tarasz Sevcsenko[3] század.

Annyian jelentkeztek, hogy lehetetlenség volt mindenkit elküldeni a frontra.

[2] *Jarosław Dąbrowski* (1836—1871) — lengyel forradalmi demokrata, a párizsi kommün hadseregfőparancsnoka.

[3] *Tarasz Grigorjevics Sevcsenko* (1814—1861) — nagy ukrán költő és szabadságharcos.

Az utazás megszervezése sok nehézségbe ütközött. Több ország határán útlevél nélkül kellett átjutni. A testvérpártok természetesen segítettek, de így is előfordultak letartóztatások. Az elfogott önkénteseket a lengyel rendőrség kezére adták. Helyükre azonnal újak jelentkeztek.

Lwówban Jurak Wełykanowicz és Halpern elsőként jelentkezett. Mindketten elestek. Zyga Kanner és a három Kirchner fivér, Jerzy, Jan és Juliusz is velük tartott. Jerzy és Jan Spanyolországban esett el. Különösen Wełykanowicz, a bátor, egyszerű és elvhű forradalmár emléke maradt meg bennem. Apja behódoló ukrán politikus volt. Fia azonban még saját apjával sem volt hajlandó semmiféle kompromisszumra.

A szanációs kormány hű maradt fasiszta szövetségeseihez. A spanyol köztársasági hadseregbe való belépést hazaárulásnak minősítette. A burzsoá lapok a törvényes köztársasági kormányt mocskolták, és dicsőítették Francót. Élenjárt ebben a hivatalos „Gazeta Polska" és a krakkói „Ilustrowany Kurier Codzienny" (Képes Napi Kurir).

Íme a szomorú példa, hogy mire vezet az osztályelfogultság. Hiszen Spanyolország a második világháború előcsatározásainak színhelye volt. Az Ebrónál, Madridnál és Barcelonánál próbálta ki Hitler azokat az erőket, amelyekkel alig három évvel később Lengyelországra támadt.

A munkásosztály és más haladó csoportok felismerték ezt az igazságot. Pártunk illegális lapjai — a „Czerwony Sztandar" (Vörös Zászló), a „Nowy Przegląd" és a „Czerwona Pomoc" (Vörös Segély) —, valamint legális kiadványaink óvták a nemzetet a következményektől. Rámutattak a spanyolországi nemzetközi háború és Lengyelország biztonsága közötti összefüggésre.

A demokratikus pártok sajtója is többé-kevésbé előre látta a veszedelmet. A baloldali szocialista újságok — így a lwówi „Trybuna Robotnicza", illetve a „Lewy Tor" — hatá-

rozott álláspontot foglaltak el a spanyol köztársaság védelmének kérdésében.

A spanyol eseményekkel kapcsolatos állásfoglalás általában a csoportok és egyének haladó voltának mértéke lett.

Elmondhatjuk, hogy mozgalmunk Spanyolországban írta meg a lengyel nemzeti harcok történetének egyik legszebb fejezetét.

Az uralkodó körök, amelyek akkoriban megpróbálták kisajátítani a lengyelség gondolatát, és maguknak vindikálták a nemzeti hagyományok ápolásának kizárólagos jogát, a valóságban áruba bocsátották a nemzet érdekeit, és a targowicai[4] hagyományokat ápolták... A megvetett, föld alá kényszerített kommunista mozgalom pedig — a baloldali szociáldemokraták és más pártok demokratikus rétegeinek segítségével — magasra emelte a spanyol harctereken a fasiszták által meggyalázott lengyel függetlenségi lobogót. A mozgalom bebizonyította, hogy a haza igazi érdekeinek védelme nem az egész Európát behálózó sovinizmus, hanem az internacionalizmus útján vezet.

Mintegy híd keletkezett a régi és az új idők között. Visszatértünk a lengyel nemzet legnemesebb hagyományaihoz: a népek tavaszához, azokhoz a XIX. századi időkhöz, amikor „a Ti szabadságotokért és a mienkért" harcoltunk a nemzetközi harcmezőkön, és szereztünk tiszteletet a lengyel névnek.

A XIX. század hagyományaihoz nyúlt vissza a lengyel brigád, amikor felvette Jarosław Dąbrowski nevét. Erről beszélt Rwal elvtárs is, aki egy csata után a Lengyel Kommunista Párt Központi Bizottsága nevében zászlót ajándékozott a brigádnak.

Valóban büszkék lehetünk történelmünk e fejezetére. A spa-

[4] A XVIII. század végén alakult úgynevezett *targowicai konföderáció* a lengyel főnemesek hazaáruló csoportja volt, amely elősegítette az országnak Oroszország, Ausztria és Poroszország közötti felosztását.

nyolországi háború és Európa fokozódó fasizálódása hatalmas befolyást gyakorolt a lengyel társadalom hangulatára; az értelmiségiek gondolkodásmódjában újabb változás történt.

A polgári liberális „Wiadomości Literackie" (Irodalmi Hírek) radikálisabb hangot ütött meg.

Megjelent Melchior Wańkowicz regénye a Szovjetunióról: „A felcseperedett forradalom". A cím is elárulja, hogy a szerző nem volt az első proletárállam barátja. Könyvében ennek ellenére igen sok egészséges megállapítást tett az új rendszerről és a Kreml békepolitikájáról.

Jerzy Zawieyski katolikus író „Hol vagy barátom?" címen írt regényt. Zawieyski, bár antimarxista író volt, kifejezte a messzebbre látó emberek félelmét a közeledő vihartól.

A nevelők és a hivatalnokok új harcot indítottak. A varsói Lengyel Pedagógus Szövetség tiltakozott azellen, hogy kormánybiztost állítsanak a szervezet élére. Ülősztrájkot hirdetett. A lengyel közvélemény napokon át valósággal falta a híreket. Wanda Wasilewska, Janina Broniewska, Kuroczko és mások eltávolították a szanációs kormánymegbízottat a szövetség vezetőségéből.

Galíciában és Nyugat-Ukrajnában ismét forrongtak a parasztok. A mezőgazdasági sztrájkhullám átvonult a rudeki, rszeszówi vajdaságokon, és elérte a krzeczowicei birtokokat, ahol véres összeütközésekre került sor. Sztrájkoltak a vörös Volhinia pacifikált területei is: tiltakoztak az ukrán lakosság kiüldözése ellen. Hrubieszowban a rendőrség tüzet nyitott a tömegre, amely meg akarta akadályozni a parasztmozgalom egyik tagjának letartóztatását.

A demokratikus pártokban elkeseredett küzdelem folyt a jobb- és a baloldal között. A lwówi szociáldemokrata szervezetben nehéz idő járt a baloldaliakra. Skalak, demagóg módon kihasználva egyeseknek, különösen Dembińskinek a kulturális kongresszuson betöltött szerepét, azzal vádolta a bal-

oldali csoportot, hogy behódolt a kommunistáknak. Íme — magyarázta — ide vezet az egységfront, máshova nem is vezethet...

A Szocialista Párt vezetősége feloszlatta a lwówi kerületi vezetőséget. Kierőszakolta, hogy Skalak vezetésével új elnökség üljön össze. Herschtal és Szczyrek, a Markowskiak és még néhányan, akiket elkedvetlenítettek a támadások és a terror, helytelen lépéseket tettek. Visszaadták tagkönyvüket. Igyekeztünk lebeszélni őket erről a meggondolatlanságról, amely csak a jobboldalnak kedvezhet. Bizonyos idő múltán visszavonták kilépésüket, de már a vezetőségbe nem kerülhettek vissza.

A jobboldali szociáldemokratáknak e közben — kihasználva a kormány nyomását és a gyengébb jellemű tagok ijedtségét — sikerült lemondatniuk a Lengyel Szocialista Párt lwówi baloldali vezetőségét. Ezzel megszegték az egységfrontra vonatkozó megállapodást. Az *egységes* fellépést azonban — különösen a gazdasági harcok területén — már nem tudták meghiúsítani. Ezt e szakasz *tartós* sikereként könyvelhetjük el.

Varsóban megjelent a „Dziennik Popularny" (Népszerű Napilap). A lap a Lengyel Kommunista Párt, valamint a Lengyel Szocialista Párt baloldalának közös erőfeszítése eredményeként született meg. Különösen Norbert Barlicki és Stanisław Dubois tevékenységét kell kiemelnünk.

Rendkívüli újság volt. Kishitű emberek soha ilyen lapot nem tudtak volna alapítani. Gondoljuk csak el: az országban fokozódott a terror, még az enyhén liberális lapokat is üldözték. S íme, Varsóban, Sławoj orra előtt, a kommunisták és a baloldali szocialisták legális napilapot adnak ki.

A „Dziennik" azonnal elnyerte a tömegek rokonszenvét. Valóban „népszerű" újság volt. Érdekesen, szellemesen szerkesztették. Wiktor Grosznak, a szerkesztőség titkárának rö-

vid tárcái éles fénybe állították az aktuális problémákat. A cikkek a szellemi sötétség ellen, a *valódi* lengyel *államérdekekért* harcoltak. Kiváló publicisták hada írt a lapba.

Az ellenséges ideológiákkal való polémiák során új szellem érvényesült az újságban. A lap reális alapon, őszintén vitázott a jobboldali szocialista vezetőkkel, a „Robotnik"-kal és a Parasztpárt vezetőivel. Ily módon lehetetlenné vált, hogy e pártok reakciós elemei, azon a címen, hogy a „Dziennik" a kommunisták szolgálatában áll, megfojtsák a lapot.

Más pártok emberei, akik olvasták, csatlakoztak a lap táborához és elfogadták jelszavait. A „Dziennik" olvasótábora korántsem korlátozódott a Kommunista Párt tagjaira és szimpatizánsaira.

Ismét megmutatkozott tehát, hogy mennyit ér a reakció és a szanációs kormányzat szócséplése „a maroknyi moszkvai ügynökről". Így jellemezte ugyanis Regula támadó irata a Lengyel Kommunista Pártot, megállapítván, hogy „a baloldal társadalmi programját a hagyományosan konzervatív lengyel nemzet nem fogadja el".

Elég volt egyetlenegy legális orgánumot létrehozni, olyant, mint amilyent a „Dziennik Popularny" jelentett, és a szanációs—nemzeti demokrata mítosz máris szertefoszlott.

Noha a „Dziennik" legális lap volt, azért magán viselte a kommunista jelleget. Megvásárlása — még inkább előfizetése —, különösen a kisebb városokban, kellő bátorságot igényelt.

Mindez azt bizonyította, hogy a haladó demokratikus hagyományok mélyen meggyökereztek a lengyel társadalomban, s csak az erőszak tudta elnyomni azokat. A lengyel társadalom többségének vágyával megegyezett az a hazafias, de ugyanakkor sovinizmustól mentes, más nemzetek jogát tiszteletben tartó külpolitika, valamint az a demokratikus politikai és gazdasági reformokat követelő belpolitikai program, amelyet a lap hirdetett. A nehéz és bonyolult lengyelországi

helyzetben a tömegek ilyen irányú törekvése nem mindenkor nyilatkozhatott meg.

A reakció hosszú éveken át mindent elkövetett, hogy a haladó mozgalmakat a hit ellenségeként, a család és a társadalom bomlasztójaként tüntesse fel.

Ez a beállítás, ez a propaganda bizonyos rétegeket — amelyek féltek az esetleges megtorlástól — távoltartott mozgalmunktól és féllegális vagy legális sajtónk olvasásától. A „Dziennik" elősegítette az ellenszenv leküzdését. Megkönnyítette a tájékozatlanok és megtévesztettek számára, hogy egy sor jelentős kérdésben tisztán lássanak.

Különösen értékes volt a lap külpolitikai rovata. Rámutatott az imperialisták békeellenes összeesküvésére, Beck külügyminiszter és Rydz-Śmigły tábornagy elszigetelődési politikájának veszélyére. Megvilágította a hitlerizmus és a fasizmus igazi arculatát. Hangsúlyozta a Spanyolországban folyó háború jelentőségét Európa békéje és Lengyelország sorsa szempontjából.

A lap kiemelte a Szovjetunió, az egyetlen szocialista ország szerepének jelentőségét, és rámutatott: a Szovjetunió és Lengyelország közötti szövetség megkötése a lengyelség létérdeke. Csak ez mentheti meg az országot a hitlerista elözönléstől. A „Dziennik" még inkább elmélyítette a tömegeknek a Szovjetunió iránt érzett rokonszenvét. Kifejtette, hogy a Szovjetunió, bár a kapitalista országok tengere veszi körül, él és fejlődik. Védelme pedig a nemzetközi munkásmozgalom legszentebb kötelessége.

A lap értékelte a francia Népfront erőit, s ugyanakkor leleplezte Blum hintapolitikáját. Bebizonyította, hogy a francia miniszterelnök letért a Népfront platformjáról, amikor Angliával együtt a be nem avatkozás hazug jelszavát hangoztatta annak ellenére, hogy Hitler és Mussolini világosan és minden kétség nélkül beavatkozott már a spanyol polgárháborúba.

A „Dziennik Popularny" elítélte és támadta a lengyel obskurantizmust, a lengyel elmaradottság szószólóit. Támadta azokat, akik milliós példányszámban adták az emberek kezébe a mérget: a „Mały Dziennik"-et (Kis Napilap), a „Rycerz Niepokalanej"-t („A feddhetetlen lovag") vagy Pyrożyński atya „Mit olvassunk" című hírhedt könyvét. Elítélte az OZN és ONR fasiszta huligánjait, a nemzetközi reakcióval, a hitleristákkal, a duce „feketeingeseivel", a francia de La Roque-ezredes „tűzkereszteseivel", a belga Degrelle, a norvég Quisling, az angol Mosley embereivel lelkirokon lengyel fasisztákat.

S milyen előrelátónak mutatkozott a „Dziennik Popularny", amikor pártunkkal együtt megjósolta, hogy ezek a fasiszta tőrlovagok az árulás mocsarába süllyedve saját hazájukhoz is hűtlenek lesznek! A quislingek, degrellek sorsa beszédesen bizonyítja ezt az igazságot.

A munkások körében is tevékenykedtem: az építőipari munkások pártszervezetében, amely Krzywczyca külváros Łyczakowska utcájában tanyázott.

Együtt dolgoztam Herbst, Sarą Bryn, Julian Sawicki elvtársakkal, Zawadką szakszervezeti vezetővel, Kiszko és Wosi villamos-alkalmazottakkal, Bronek, Rot építőipari munkásokkal és a fiatal Zofią Okręttel. Úgyszintén Peretiatkával is, ezzel a fiatal, vidám, sovány fiatalemberrel, aki mindig munka nélkül volt, és állandóan új foglalkozást választott. Emlékszem, hogy egyszer úgy jött el a találkozóra, hogy tálca volt a nyakába akasztva. Akkor éppen utcai tésztaárus volt. Konspirációs szempontból ez igen jól jött.

Az őszinte elvtársi kapcsolatok lehetővé tették, hogy közelebbről és közvetlenebbül megismerhessem a proletariátus gondolkodását, életét, kívánságait és fájdalmát. Sok mindent tanultam.

Akkoriban pártunk igen sok ukrán aktivistájával is megis-

merkedtem. Főként Mariscsuk elvtárs nyugodt arca maradt emlékezetemben. A nagy önuralommal rendelkező Mariscsukot a tömegek igen megbecsülték. Nekem, fiatalembernek, imponált életismerete és az a közvetlenség, ahogy a munkásokkal tudott bánni. Rendkívüli érzéke volt az emberek egyéni problémái iránt. Annak idején találkoztam Dudikievics, Voloscsakova és Tisik elvtársakkal is.

Sajnos, nem sokkal később betegség vert le a lábamról. Egyszerű influenzám tüdőgyulladássá fajult. Rövidesen szövődmények is keletkeztek.

Hosszú hónapokon keresztül feküdtem, részben a lakásomon, részben a kórházban. Elszakadtam a pártmunkától. Csak a sajtó és a barátaim, akik időnként felkerestek, adtak hírt a világ eseményeiről.

A kórházban további bajok járultak betegségemhez. A kegyes ápolónők, akik uralkodni igyekeztek a betegek lelke fölött, megpróbáltak az én rovásomra is tevékenykedni. Nekem viszont nem volt tanácsos arra hivatkoznom, hogy felekezeten kívüli vagyok.

Az ápolónők sohasem hagytak békét a betegeknek. Esténként, az orvosi vizit után, a kórház zajos kántálástól és imádkozástól volt hangos. Ez állítólag kedvező hatással volt a betegek kedélyére. Ha a beteg haldoklott, az ápolónőknek csak arra volt gondjuk, hogy halála előtt megcsókolja a keresztet. A kórházak a hit és a vallás fellegvárai voltak.

Szinte felszabadultam, amikor végre kikerülhettem ebből az áporodott légkörből. De új szomorúság ért. Az orvosok megállapították, hogy tüdőbeteg vagyok. Ez a kór, amely a mi nemzedékünk betegsége volt, engem sem került el.

Megbeszéltem a dolgot az elvtársakkal. Mindenekelőtt Władek Koziollal, majd felmentést kértem a pártmunka alól, és Zakopanéba utaztam.

Władek, aki — mint már említettem — emberekkel és röpcédulákkal gyakran közlekedett Lengyelország és Cseh-

szlovákia között, könnyen talált számomra helyet Zakopanéban. Hiszen ez az ő birodalmához tartozott.

Olyan helyre volt szükségem, amely aránylag olcsó és nem feltűnő. Ez biztonsági okokból volt fontos. S ami a leglényegesebb: Władek a zakopanei elvtársak révén elérte, hogy megvizsgáljon az akkori idők egyik legjobb tüdőspecialistája, az Újjászületés Szanatórium orvosa, dr. Sokołowski.

Az orvos — mint kiderült — szimpatizált a párttal. Tagsági díjat fizetett a MOPR-nak, és ingyen kezelte az elvtársakat.

A Krokwa felé vezető út mentén fekvő villájában fogadott. Gondosan megkopogtatott, átvilágított, majd tárgyilagosan megállapította:

— Babszem nagyságú kaverna a baltüdőben. Nem könnyű eset.

Ezzel az ítélettel a zsebemben sétáltam végig a csillagos zakopanei estén a városkán, és gondolkoztam. Először éreztem a sír közelségét. A hó ropogott a lábam alatt. Az utcákon senki sem járt.

Rövidesen azonban visszatért huszonnégy évem derűlátása. „Elhatároztam", hogy életben maradok. Hittem, hogy élni fogok. Az antibiotikumokat akkoriban még nem ismerték. Tejjel, amit nagy mennyiségben ittam, jó levegővel és élni akarással kezeltem magam.

Az önkormányzati alkalmazottak házában laktam a Gubałówka utcában. Volt egy szobám és egy verandám. Azon feküdtem órákon keresztül. Nyugágyban, takarók és párnák között.

Gyönyörködtem a Tátra fenséges látványában. A hegyek lenyűgöző képet nyújtottak estefelé, amikor a nap utolsó sugarai a fagyos, ködös levegőn át felkeresték és végigsimogatták a Giewont, Kasprowy és Orla Perc hófödte csúcsait.

A hegyek elnyúló panorámáját kiegészítette a lent elterülő vidék, a gránátszínű, feketés, szomorú fenyőerdő. A hegyek és az erdők békét teremtettek szívemben ...

Szabad időmet olvasással töltöttem.

Éppen az „Anti-Dühring"-et olvastam. Élveztem az engelsi gondolkodás kristálytisztaságát. Ekkor a szomszéd verandáról átszólt hozzám egy elhájasodott, idős ember:

— Tisztelt Úr! Kommunistáskodunk?

Meghökkentem. Az öreg nyilván észrevette, hogy könyvemnek ki a szerzője, és hogy a „Dziennik Popularny"-t is olvasom.

— Miből méltóztatik erre következtetni? — kérdeztem angyali naivitással.

Miután láttam ravasz mosolyát, még hozzátettem:

— Kulturált embernek minden irányt ismernie kell, hogy megalapozott nézete legyen a világ folyásáról.

A tekintetes úr bizonyos érdeklődéssel nézett végig. Úgy látszik, az ő szája íze szerint beszélhettem. Rögtön szívélyes és érdeklődő lett.

A łódźi városházán volt tisztviselő. Miután jobban megismertem, kiderült, hogy korántsem szenilis. Csupán az előítéletek és maradiság vastag rétege borította az agyát.

Együtt sétáltunk a számára ismeretlen erdőkben. Éles vitákat folytattunk. Szomszédom vonzódni kezdett hozzám. A közélet számos olyan jelenségéről beszéltem neki, amelyet ő nem vett észre. Vakon és gyermeki naivitással ment el mellettük.

Hihetetlen volt kispolgári naivitása. Ezt a városházi hivatalnokot a nyárspolgárok gondolkozása jellemezte. Állandóan azt hajtogatta — igaz, egyre ritkábban —, hogy a kommunizmus veszélyt jelent a lengyel nemzetre és a társadalmi erkölcsre...

Pedig nem volt tőkés. Szegényesen élt kis fizetéséből. Be kellett osztania minden fillért. Társadalmi érdekei kétségtelenül egyeztek a munkásokéival. Ő azonban azt hitte, hogy távol áll a szegényektől, és minden baja ellenére a „jobb emberek" közé tartozik. Hiszen nyakkendőt hord, kalapot visel,

azonkívül iskolázott is! Sőt: nagyanyja a főnemességből származott. Amikor azonban a „felső szféra" előítéleteinek mázа egy kissé lepattogzott róla, együtt érzett a dolgozó rétegekkel.

Az öreg szívesen beszélgetett velem, de csak akkor, ha nem látta a tanácsnokné asszony... Tanácsnok urunk ugyanis rettenetesen félt a feleségétől. A nagyasszonynak óriási hangja volt. Csak úgy okádta a bolsevikokra szórt átkokat. Egyetlen kislányukat is ebben a szellemben nevelte. Amikor a kicsi egyszer egy könyvben felfedezte az ördög vasvillás, szőröskezű képét, s megkérdezte, hogy mi az, az anya a következő magyarázatot fűzte a gonosz alakjához:

— Ez egy bolsevik, gyermekem! Ha rossz leszel, a „bolsik" elvisznek.

Szegény asszonyka nem is gondolta, hogy szobája mögött éppen egy ilyen „gonosz lélek" lakik, és méghozzá naponta vitatkozik becsületes férjurával...

Részben az unalomtól űzve, részben belső erőktől hajtva, próbára szerettem volna tenni tollamat. Levelet írtam a „Dziennik Popularny" szerkesztőségének. Megkérdeztem, nincs-e szükségük zakopanei alkalmi tudósítóra. Az „Olvasókhoz" című rovatban, álnevemre címezve, igenlő választ találtam.

Nekiláttam a munkának. Első cikkem fő motívuma annak az ellentétnek a bemutatása volt, amelyet Zakopanéban tapasztaltam a „Morskie Oko"-ban és más lokálokban tobzódó elit és a nyomorúságos, primitív, rossz körülmények között élő gurálok között. Felhívtam a figyelmet az ott üdülő gazdagok és a gyógyulást kereső munkások, diákok élete közötti különbségre is.

Gyertyával sem találhatott volna valaki munkást vagy parasztot a zakopanei penziókban, szanatóriumokban. Cikkemben magam elé idéztem a jövő Zakopane képét...

Elküldtem a cikket — természetesen nem az én nevem

alatt —, és türelmetlenül vártam megjelenését. Minden számot megnéztem.

Így ment ez egy hétig. Egy hét múlva, amikor az újságárushoz mentem, az a fiatal lány, aki már jól ismert a „Dziennik Popularny" állandó vevőjeként, jelentőségteljesen odasúgta:

— Nem jött!

Meghökkentem. Megvettem az „Ilustrowany Kurier Codzienny"-t. Semmit sem írt a lapról.

De másnap már nemcsak az „Ilustrowany Kurier Codzienny" — a „Dziennik Popularny" elleni áruló rágalomhadjárat előcsahosa —, hanem az egész polgári sajtó teli volt a lap kiadóhivatalában tartott házkutatással, a szerkesztőségi tagok őrizetbevételével és a reakció által gyűlölt „Dziennik Popularny" betiltásával. Végre! — sóhajtott fel a „Kurier".

Így tehát a ma és a jövő Zakopanéját ismertető cikkem soha nem láthatott napvilágot.

Nemsokára ellenőrző vizsgálatra jelentkeztem a pályaudvar melletti Vörös Kereszt-rendelőben. Az eredmény: negatív vagyok. Ez volt a betegség fölött szerzett első győzelmem.

Újra erőre kaptam. Csökkent a lázam is.

Eljött a tavasz, az április. Ez a hónap veszélyes a tüdőbetegek számára, főleg Zakopanéban. A Tátra csodálatos panorámáján piszkos olvadási foltok jelezték az enyhülést, és az alacsonyan szálló fellegek eltakarták a hegyek ormát.

Éjszaka a kárpáti vihar, a halina rohant végig Zakopanén. Vadul szaggatta a tetőket, feszegette a kerítéseket.

A penzió tulajdonosa — egy végtelenül kedves és udvarias hölgy — pedig ferde pillantásokat vetett rám. Félelem és szemrehányás volt a tekintetében. Amikor firtatni kezdtem magatartásának okát, sokáig nem válaszolt. Kitért a felelet elől. Azután bevallotta, hogy bizonyos vendégek felhívták a

figyelmét személyemre és arra, hogy különös érdeklődési köröm van.

— Uram, ön megértheti, hogy a mai időkben óvatosaknak kell lennünk — siránkozott.

Megértettem.

Szerencsére találkoztam Wiktor Nagórskival, Julek Trzcińskivel és az utóbbi feleségével. Lwówból ismertem őket.

Trzcińskiék érdekes emberek voltak.

A férfi édesapja nagybirtokos volt a Szan melletti Gdyczynában. A fiú örökségként átvette apjától az egyik majorságot, az úgynevezett Wólkát, és önállóan gazdálkodott. Felvett néhány munkást. Kommunista tanokat hirdetett előttük. Hogy mennyi volt ebben a sznobizmus, és mennyi az ifjúi kíváncsiság vagy a baloldali eszmék iránti lelkesedés, azt ma már nehéz lenne megmondani. Kétségtelen viszont, hogy feleségével együtt sokat segített nekünk. Pénzadományokkal támogatta a MOPR-t, haladó könyveket kölcsönzött a környéken lakó parasztoknak.

A férj és a feleség hevesen rábeszéltek, hogy lábadozásom idejére menjek velük a birtokra. Kicsit szabódtam; féltem az apától, de a végén kötélnek álltam.

Összecsomagoltam holmimat. Elbúcsúztam városházi hivatalnok-barátomtól, aki nagyon elszomorodott, hogy elveszíti vitapartnerét. Trzcińskiékkel együtt Przemyślbe utaztam. Odáig vonaton mentünk, majd autóbuszra ültünk. Így kerültem Dynowba, ebbe a tipikus galíciai kisvárosba.

A főtéren nyüzsgő parasztok és szegény zsidók között kocsik állottak, kövér kocsisokkal. Mintha csak Rodzieviczówna[5] könyvéből léptek volna ki.

Kecskebőr takarókba burkolózva szánba vetettük magunkat. Festői tájakon repítettek a lovak.

A Szan folyón már nem volt jég. Komppal keltünk át. A

[5] *Maria Rodzieviczówna* (1863—1944) — népszerű lengyel írónő, szentimentális és hazafias ifjúsági elbeszélések szerzője.

folyó túlsó partján volt Gdyczyna, az öreg Trzciński rezidenciája. Elkerültük a kúriát, és a park sűrű bokrai között, majd az erdőn át haladtunk. Csak az erdőn túl pihentettük meg a lovakat.

Julek gazdasága, a Wólka-major, sűrű erdő közepén állott. Már messziről erős kutyaugatás hallatszott. Rövidesen mintegy nyolc tagból álló kutyafalka vette körül a szánunkat. Julekék rákiabáltak az ebekre. Tudomásukra hozták, hogy ez az új jövevény szeretettel látott vendég, akivel szemben szeretetreméltóan illik viselkedni.

Félórával később már a szobában ültünk egy félig kastélyszerű, félig parasztházhoz hasonló épületben. Illatos tejet ittunk. Éppen akkor fejték.

Csakhamar falusi fiatalok látogattak Wólka-majorba. Könyveket cseréltek. Látszott rajtuk, hogy örömmel veszik igénybe a „fiatalúr" szívességét, de bizalmatlanságuk nem oszlott el. Ez Julek kétségtelen jószándéka ellenére is érthető volt.

Beszédbe elegyedtem a fiatalokkal. Az egyik közülük politikailag különösen jólértesültnek mutatkozott. Néhány beszélgetés után megértettük egymást.

A fiú a Lengyel Kommunista Párt falusi szervezetének tagja volt.

— A faluban ordít a szegénység! — mondotta. — Az ember csak az uraságnál kereshet néhány garast.

Nem messze Wólkától, Krzeczowicén, a mezőgazdasági munkások sztrájkba léptek. A sztrájkot véresen elfojtották. A pártmunka nagy akadályokba ütközött ezen a vidéken. Az egyház befolyása igen erős volt, a falu pedig távol esett az utaktól. Csaknem az erdő közepén terült el. Nemrégiben a rendőrség felfedezte a szervezkedést, és több embert letartóztatott. A felsőbb szervvel való kapcsolat megszakadt, néha hónapokig senkivel sem beszélhettek.

Megegyeztünk, hogy egy este találkozunk. Természetesen csak úgy, nem hivatalosan. Hiszen nem volt megbízatásom.

Késő éjszakáig üldögéltünk a verandán, petróleumlámpa mellett. Házigazdám diszkréten visszavonult. Sétát tett az erdőben. A fiúk minden hírre szomjasak voltak. Érdeklődtek a világhelyzetről, a spanyol háborúról és a Szovjetunió életéről.

Azután falujukról beszélgettünk. Arról, hogyan lehetne harcba vinni a falusi szegénységet a plébánia által támogatott, a csendőrség által védett uraság kizsákmányolása, az adóterhek és a végrehajtások ellen. Mindent megadóztattak, még a kutyatartást is.

Akkor láttam először közelről a falu sajátos problémáit. Ezeket eddig csak távolról ismertem. Nagymértékben különböztek a városi osztályharc problémáitól.

Wólkában gyakran vendégül látták a helyi tanítót. Fiatal ember volt még, a falusi szegénységből került ki. Nehéz, rögös gyermekkora után sokat kellett küzdenie az élettel. Rendkívül radikális elveket hangoztatott, de narodnyik szemüvegen át nézte a világot. A gaci Népegyetem alapítójának, Solarznak a hatása alá került.

Gyorsan megbarátkoztunk. Elmondta bajait. Azon töprengett, hogyan is lehetne megoldani az ő egytantermes falusi iskolájában az általános iskolai oktatást. A közös tanteremben a különböző korú gyerekek közül egyesek az előadást figyelik, mások feladatukat készítik.

— Igazi zsidó elemi iskola! — mondta haraggal.

Ráadásul a szülők nem is szívesen engedik iskolába gyermeküket. Jobban szeretik, ha tehenet őriznek vagy otthon segítenek. A szegényparasztok számára nagy problémát jelent a füzetek és tankönyvek megvásárlása.

A fiatal tanító a városból érkezett tanfelügyelő előtt is elsírta bánatát. Ettől kezdve a kuratórium nem jó szemmel nézte működését. Nem is léptették elő. A rendőrség is figyelte, hiszen a narodnyikokkal szimpatizált, sőt a szakszervezetnek is tagja volt. A tanító lelkesedése elszállt. Elveszettnek érezte magát a pusztaságban, nem hitt már a szebb jövőben.

Amikor távolabbi tervekről és arról beszéltem neki, hogy tenni kellene valamit, már csak hitetlenkedve rázta a fejét.

Vasárnap befogattunk, és elindultunk lefelé, az apa birtokára, Gdyczynába. A rendszeres heti vasárnapi látogatás volt az egyetlen engedmény, amelyet Julek az atyjával folytatott háború során tett.

A megérkezésem utáni két vasárnapon Juleknek sikerült kitérnie a látogatások elől. De közeledett a húsvét, és ha most is távolmarad, az az öreg számára durva sértéssel lett volna egyenlő. Azonkívül Julek apja már tudta, hogy fiának vendége van, és a vendég elrejtése felkeltette volna gyanúját.

Én is kíváncsi voltam a „gdyczynai földesúrra"; szerettem volna látni egy igazi urasági kastélyt, minden tartozékával.

Útnak indultunk tehát.

Minden olyan volt, mint a régi regényekben. Hatalmas kapu, omladozó, futószőlővel befutott falak, egy nagy virágágy, amelyet meg kellett kerülni, oszlopos folyosók, amelyeket már kikezdett az idő foga; az öreg, részben bozóttal benőtt park a Szan felé lejtett...

A földesúr — egy vállas, erős öreg — figyelmesen végigmért vérrel átfutott szemeivel. A wólkai parasztok beszélgetéseink során elmondották, hogy igen erős ember. Hirtelen kezű. Olyan pofont ad a parasztnak, hogy még a fal is véres lesz tőle. Bizonygatták: a falon most is látszanak a vérnyomok.

Önkéntelenül is a kezére pillantottam, amikor felém nyújtotta, majd a szoba tölgyfa bevonatú magas falára. A falon nem láttam vérnyomokat. A kéz és az egész ember azonban valóban tekintélyt parancsolt.

A ház idős úrnőjét ápolónő tolta be kocsin. Évek óta béna volt. Valamikor szép lehetett. Kézcsókra nyújtotta kiszáradt, kesztyűs kezét, és kedvesen rámnevetett.

Azután megjelent a házikisasszony, Julek húga. A fiatal

földbirtokoslány a megfelelő partit várta. Egyébként elég csinos volt.

Megéreztem a család Julekhez fűződő viszonyát. A nyájtól messze elbarangolt juhot látták benne. Az apja már keresztet vetett rá, s csak azért fogadta, hogy ne derüljön ki a család szégyene.

Az öreg engem olyan városi csavargófélének tartott, akit a fia most feltáplál. Számomra mégsem volt ellenszenves. Érdeklődve nézegettem körül: szemügyre vettem a nagy szolgahadat, a kesztyűs lakájokat, a szobalányokat. Végül — nem hagyva magam zavartatni — bekebeleztem az ízletes pulykát.

A feketénél az idős úr többször is a politikára terelte a szót. Megkérdezte, hogy mikor lesz végre rend Lengyelországban, mikor szűnik meg a szabadkőművesek és a zsidók uralkodása? A téma rendkívül ingoványos volt, és könnyen összetűzésre vezethetett volna. Julek kétségbeesetten hunyorgatott felém. Megértettem őt, és általánosságokat feleltem.

Amikor az öreg látta, hogy nem tud bennünket beugratni a politikai vitába, a gazdaság nehézségeiről kezdett beszélni. Panaszkodott a parasztokra, a béresek lustaságára, a zsidók csalafintaságára, a rossz gabonaárakra. Nem látta, vagy nem is akarta látni a szerencsétlen, hogy panaszkodással semmit sem lehet elérni. A történelem már ítélkezett fölötte és egész osztálya fölött. Nem lehet fenntartani tovább az önmagukat túlélt termelési formákat.

Hamarosan elbúcsúztunk. A megkönnyebbülés érzésével mentünk vissza Wólkára, amely az urasági udvar után elbájolt egyszerűségével.

Már nagyon untam ezt a munka, elvtársak és szervezkedés nélküli életet. Jól ismertem már Wólkát és lakóit. Előre tudtam, ki mit fog mondani. Nem is szólva arról, hogy az egész itteni élet üteme nem felelt meg nekem.

A betegségem is láthatólag javult. Bombázni kezdtem leveleimmel Lwówot. Írtam a megadott címre, és munkát kértem.

Hosszú ideig nem kaptam választ. Nyilván más gondjuk van — vigasztaltam magamat. Azonkívül tudtam, hogy várnom kell, amíg az üggyel az illetékes szerv foglalkozni tud.

Végre megjött a válasz. A sorok közül kiolvastam, hogy Jaremeczbe kell mennem, ott nyaralóként megszállnom és várnom, ameddig valaki jelentkezik.

Bár én nem ezt, hanem a munkába való közvetlen bekapcsolódást vártam, végtelenül örültem. Házigazdáim kevésbé. Úgy látszik, nagyon összeszoktunk. Egész idő alatt késő éjszakáig beszélgettünk, barátilag össze is vesztünk, és egy régimódi, akkumulátorral működő rádiókészuléken Moszkvát hallgattuk.

Éppen akkor indultam útnak, amikor a helyi rendőrségen már emlegetni kezdték, hogy nem vagyok bejelentve. Ez pedig nem volt kellemes a háziaknak.

Egy szép júniusi reggelen tehát, enyhe napsütésben, homokfutón az állomásra hajtattam.

Kitűnően éreztem magam. Tüdőm szomjasan itta az üde levegőt. A nap még nem égette a vidéket. Bájos zöld levelek között rózsák illatoztak.

Elmúlt a betegség csúnya korszaka; új, ismeretlen, de — erről biztos voltam — érdekes szakasz következik majd az életemben!

Gyors iramban haladtunk el Gdyczyna, a „keménykezű földesúr" ködben úszó, szomorú rezidenciája mellett. A lovak vágtatva vittek előre...

Este megérkeztem a hucul vidékre, a Prut melletti Jaremeczbe.

Még gyermekkoromban, egy nyaralás alkalmával ismertem meg a kedves városkát. Az öreg, szakállas fiakkeresnek meghagytam, hogy a völgybe vigyen. Arrafelé csendes volt a vi-

dék, a völgy már kívül esett a városon. A kocsis felajánlotta, hogy elvisz egy penzióba; százalékot kapott az új vendég után.

A penzió azonban nem volt megfelelő. Kiszálltam a kocsiból, és egy jó órai keresés után megfelelő szobácskát találtam egy kis villában. A házban egy öregasszony lakott, két felnőtt lányával. Más senki.

Hosszú, magányos sétákat tettem a Zonka folyó mellett. Elbájolt a vidék buja növényzete. Esténként vigyázni kellett, hogy az ember rá ne lépjen a komikusan ugráló zöldesfekete szalamandrákra.

Minden csendes és költői volt. Engem azonban majd szétvetett a tennivágyás. Idegesített a kényszerpihenő és a semmittevés. Senki sem jelentkezett. Csak nem feledkeztek meg rólam?

A háziasszony leányai a közös étkezések alkalmával beszámoltak a nap apró eseményeiről. Többek között arról is, hogy a szomszéd házban egy egyedülálló fiatal diák tüdőbajban haldoklik.

Önkéntelenül is arra gondoltam, milyen közel voltam a hasonló véghez. Eltöltött az életöröm. Nagyon csúnya, önző érzés volt ez, amikor a szomszédban, a közvetlen közelben tragédia zajlott le.

A diák meghalt, s mivel nem volt senkije, a hölgyek kegyelettel eltemették. Sírját az ő könnyük öntözte, és beborította a virág.

A lányoknak mostanában több idejük volt, érdeklődni kezdtek az élő albérlő iránt. Ez nem flört volt, hiszen nem nyertük meg egymás tetszését; jobban érdekelte őket magányos életmódom, s hogy kerülöm a szórakozásokat. Egy ízben határozottan észrevettem, hogy távollétemben valaki kutatott papírjaim és könyveim között. S méghozzá az idősebbik lány éppen a vőlegényét várta, egy tüzérhadnagyot, aki szabadságát akarta itt tölteni. A nővérek az asztal mellett különféle

célzásokat is tettek könyveimre és érdeklődési körömre. Érezték, hogy nem lenne túlságosan kellemes számomra, ha találkoznék a hadnagy úrral.

Valóban nem nagyon örültem volna a találkozónak. Mindent átgondolva elhatároztam, hogy Lwówba utazom. Lesz, ami lesz ; én itt tovább nem maradok!

Éppen a pályaudvarra akartam menni, hogy jegyet váltsak és megtudjam, mikor indul a vonat, amikor az ablakon keresztül, a kihalt utcán ismerős személyt láttam feltűnni. Úgy repültem ki a szobából, mintha parittyából lőttek volna ki. Egyik elvtársnőnk érkezett meg, Klárának hívták. Ő volt a lwówi összekötő.

Két, számomra rendkívül fontos hírt hozott.

Az első az volt, hogy a lwówi rendőrség körözvényt adott ki ellenem, s mindenütt keresett. A második hír összefüggött az elsővel: a párt illegális állományba helyezett át. Tehát hivatásos pártfunkcionáriussá léptem elő. Ugyanakkor kineveztek a Drohobycz—Barysław körzeti bizottság helyettes titkárává.

A második hír annyira felizgatott, hogy a rendőrség lépése jóformán semmi hatást sem tett rám. Sőt, őszintén megvallva, kicsit büszke is lettem a körözés hallatára.

— Biztosan félnek tőlem! — gondoltam magamban jelentőségteljesen.

Végtelenül elégedett voltam, mert véget ért a semmittevés; a csaknem egyéves száműzetés. Há'át éreztem a párt iránt, hogy ilyen nagy bizalommal van irántam; de ugyanakkor a félelem is erőt vett rajtam. Hiszen teljesen új, eddig ismeretlen munka várt rám.

Az elvtársnő közölte velem, hogyan vehetem fel a kapcsolatot a drohobyczi elvtársakkal. A találkozónak Truskawiecben, az ismert üdülőhelyen kellett lezajlania, nem messze Drohobycztól.

A gyakorlati pártmunkában gyakran használtunk fel üdülőhelyet találkozók céljára.

Habozás nélkül Truskawiecbe utaztam.

A vasúti jegyre csaknem minden pénzemet kiadtam. Alig pár złoty maradt a zsebemben. Nem törődtem vele, mert tudtam, hogy még aznap találkozom a kijelölt elvtárssal, és mint pártfunkcionárius kapok ellátásomra bizonyos összeget.

Truskawiecbe érkezésem után egy penzióban vettem ki szobát, és elmentem a találkozóhelyre. Az egyik forrás melletti sétányon, megjelölt padon kellett összejönnünk. Az elvtársnak összecsavart újságot kellett kezében tartania, nekem pedig valami kérdést kellett feltennem.

Az elvtárs nem jött el a kijelölt helyre.

Szomorúan kullogtam a sétányon az elegáns urak között, akik kis csövecskén keresztül itták a források csodatevő vizét. Ballagtam, s közben hallgattam a diszkréten elhelyezett zenekar muzsikáját.

Álmatlan éjszaka után, félve a botránytól, kifizettem szállásomat. Zsebemben mindössze 5 — valóban csak öt — garas maradt.

Bőröndömet a vasútállomás poggyászmegőrzőjébe adtam, és ugyanabban az órában, mint az előző nap, elmentem a találkozóra.

Ez volt a szokás. Ha az egyik felet valami megzavarta abban, hogy elmenjen a találkára, akkor a találkozó a következő napon jött létre: ugyanazon időben, ugyanazon a helyen.

Az elvtárs ismét nem volt a helyén. A padon egy szerelmespár mélázott.

A helyzet kezdett drámaivá válni. A legszörnyűbb az volt, hogy nem volt „dohányom", a gyomrom pedig egyre jobban követelte a magáét.

Cél nélkül bolyongtam a festői fekvésű Truskawiec utcáin. Hangulatom egyáltalán nem volt méltó a vidám helyhez. Féltem attól is, hogy vándorlásom feltűnik a rendőröknek. Vissza-

emlékeztem arra a bizonyos körözvényre. Már korántsem voltam olyan büszke. Még nem éltem bele magam az új, illegális szerepbe.

Estére elviselhetetlenül éhes voltam.

Hosszasan forgattam ujjaim között az ötgarasos pénzdarabot. Haboztam. Bemenjek-e egy boltba egyetlenegy zsemlét vásárolni? Hiszen ez nagyon furán hat, és feltűnő is. Az éhség azonban győzött.

A zsemlét szinte egészben nyeltem le. Ez azonban még csak jobban felingerelte az éhség ördögét. Gyomrom még jobban követelőzött.

Az elvtárs, akire vártam, csak a negyedik napon jelent meg. Két napig tehát éheztem, és a mezőn, szénában háltam.

Úgy érezte, hogy követik, ezért néhányszor átszállt, és más irányban ment tovább. Ebből eredt a késés. Azonnal elvezetett egy csendes kis penzióba, „átmeneti szállásra". A penzió olyan volt nekem, mint a mennyország.

Amikor már degeszre ettem magam, beszélgetni kezdtünk. Az elvtársnak el kellett hagynia a körzetet, s nekem adta át a titkárhelyettességet. Néhány napon belül el kellett foglalnom hivatalomat.

Egész csomó adatot, számot mondott. Ismeretlen, új kép rajzolódott ki előttem. Kissé megijedtem.

Feltűnt, hogy mindig úgy beszél, mintha ő lenne a gazda. Mintha valóban ő rendelkezne az óriási ipari-mezőgazdasági körzet fölött.

A körzetben mindenekelőtt két nagy ipari centrum volt: a borysławi olajmedence, ahol gázt és viaszkot is termeltek, valamint Drohobycz, ahol három nagy olajfinomító kombinát működött. Ezenkívül a kerülethez tartozott az egész Samborvidék, a Stryj melletti Turkáig. Részben mezőgazdasági, részben hegyvidék.

Az olajkutak és az olajfinomítók többsége külföldi tőkések

tulajdonában volt. A proletariátus túlnyomó része szakszervezetbe tömörült. A bányászok a nagy erőt képviselő Központi Bányász Szakszervezethez tartoztak, amelynek élén egy reformista bonc, a kommunisták esküdt ellensége, Haluch állt.

A Kommunista Párt szervezetei sohasem voltak erősek ezen a vidéken, de amikor odakerültem, már egyenesen jelentéktelenek voltak. Alig egy évvel korábban a párt feloszlatta a drohobycz—borysławi szervezetet, amelyet állítólag megfertőzött a trockizmus, és sok volt benne a provokátor. Nehéz ma már megmondani, hogy mennyi igazság volt ebben az érvben, és mennyi írható a mozgalmunkba befészkelődő ellenségkereső mánia terhére.

A szanációsok egyik leggyakrabban használt, legbecstelenebb fegyvere a velünk folytatott harcban kétségtelenül a provokáció volt. E fontos munkáskörzetben is kellett tehát provokátoroknak lenniük.

Az is igaz, hogy a trockisták reális veszélyt jelentettek mozgalmunkban. A trockizmus — az akkori idők baloldali elhajlása — a burzsoáziával szembeni kapituláció álláspontját képviselte. Természetesen a trockizmus nem elsősorban lengyel jelenség volt. A szovjethatalom megerősödéséért folyó harc első éveiben keletkezett, bár Trockij már jóval korábban, már az illegalitás idején is folytatta tevékenységét. Akkoriban Lenin keményen harcolt ellene. A polgárháború és a szocialista állam felépítésének nehéz esztendeiben a trockisták, egyéb revizionista és opportunista csoportosulásokkal együtt, destruktív szerepet játszottak. Egyesek közülük elárulták a munkásosztály érdekeit. Ez tény, bármiképpen is értékeljük azokat a vádakat, amelyek idegen kémszolgálat érdekében való tevékenységet tulajdonítottak nekik az ellenük folyó perekben.

A lengyel munkásmozgalomban a trockizmus nem játszott komolyabb szerepet. Maroknyi híve volt csupán, főként azok között, akik polgári környezetből kerültek a pártba, és nem

voltak képesek a polgári mentalitással szakítani. Ezek az elvtársak érzelmeiktől vezettetve léptek a pártba, nem volt alapos marxista képzettségük, és a nehéz pillanatokban nem tudták, hol a helyük. Akadtak köztük olyanok, akik visszavonultak, és nem politizáltak többé. Becsületesek voltak, nem akartak a párt ellen harcolni. Mások — csoportokat alkotva vagy egyénileg — az ellenség táborához csatlakoztak.

Annak idején a trockizmust ideológiai elhajlásnak, a marxizmus degenerációjának, kalandor baloldaliságnak tekintettük, és ebben az értelemben harcoltunk ellene. Elítéltük, hogy az úgynevezett csalódottak sok esetben az ellenséghez csatlakoztak. Kétségtelen azonban, hogy a trockizmus elleni harc során sok volt a túlzás pártunkban; mániákusan kerestük a trockistákat vagy a „trockizálódókat" az ingadozók között, azok között az elvtársak között, akik kevésbé voltak kiegyensúlyozottak, és akiket ezzel eltaszítottunk magunktól ahelyett, hogy meggyőzni vagy megnyerni próbáltuk volna őket.

Ezért nehéz ma megmondanunk, hogy a drohobycz—borysławi szervezet 1936-ban bekövetkezett en bloc feloszlatása mennyiben volt megalapozott.

A feloszlatás azonban tény volt, amellyel — amikor átvettem a körzetet — számolnom kellett. Újra ki kellett építeni a szervezeteket. Az ez irányú lépéseket azonban már megérkezésem előtt megtették.

Drohobycz három olajfinomítójában és Borysław legnagyobb bányájában volt már egy-egy kis, néhány személyből álló gyenge szervezetünk. Némileg jobban mentek a dolgok a Sambor-vidéken, különösen a régi forradalmi hagyományokkal rendelkező hegyvidéken. Volt ott egy falu, amelyet az Oroszországból visszajött első világháborús hadifoglyok — akiknek legtöbbje ott kint forradalmár lett — állítólag Leninről neveztek el. A valóságban már régebben is így nevezték a falut, és nevének semmi köze sem volt Leninhez. A község hangulata viszont valóban a pártnak kedvezett.

Másnap elbúcsúztam az elvtárstól, és autóbuszon Drohobyczba utaztam. Útközben elhaladtam a híres drohobyczi börtön mellett. Hatalmas vörös épülettömb volt, fákkal és gyeppel, s természetesen falakkal — ugyancsak vörös téglából épített védőfalakkal — körülvéve. A drohobyczi fegyház jó hírnek örvendett mozgalmunkban. Itt különféle körülmények folytán — részint, mivel számos kommuna keletkezett falai között, részint a börtönigazgató emberséges magatartása következtében — a kommunisták hosszú esztendőkön át olyan jogokkal és kiváltságokkal rendelkeztek, amelyek más börtönökben még a „régi szép", szabadelvű időkben is ismeretlenek voltak.

A kommunista rabok együtt lakhattak, külön pavilonban. Napközben a zárkák ajtaját nyitva tartották. Szép marxista könyvtárral rendelkeztek. Még kertjük is volt (!), ahol saját maguknak dolgozhattak, paradicsomot termelhettek. A drohobyczi fegyház oázis volt a lengyel börtönök sivatagában.

Mindezt egy lwówi barátomtól, Michał Hakmantól tudtam meg, aki összesen vagy öt évet töltött börtönben. Ennek az időnek nagy részét Drohobyczon.

Hakman egy zamości asztalos fia volt, és apja mesterségét űzte. Végtelenül szerette városát, és sokat beszélt róla.

Igen büszke volt öreg édesanyjára. Az egyszerű, idős asszony — akit babonás környezetben neveltek — forradalmárok anyjához méltóan viselkedett. (Michałnak volt még egy Zyga nevű fivére, ugyancsak kommunista.) Házkutatás veszélye esetén keblében csempészte ki lakásukból az iratokat. Május elsejére párnahuzatból transzparenseket készített.

Milyen nagy volt a meglepetésem és örömöm, amikor néhány nappal később értesítést kaptam Lwówból: a körzeti titkár, akinek helyettese leszek, Michał Hakman!

Nyomban munkához láttunk. Michał számára nem jelentett újdonságot a körzet, nekem azonban minden új volt. Az idő úgy futott, mintha ostorral kergették volna. Egyre újabb

területeket, egyre újabb arcokat, egyre újabb problémákat fedeztem fel...

A kerületi bizottság egyik tagját Tomasznak neveztük. Korábban néhány évet töltött a prágai műegyetemen (Lengyelországban a numerus clausus törvény nem tette lehetővé, hogy egyetemen tanuljon), majd, amikor baloldali lett, munka nélkül maradt.

A fiút kétszeres terror sújtotta. A „Def" állandóan a sarkában volt. Azt hiszem azonban, hogy a „Def"-nél sokkal jobban félt saját oldalbordájától. Az asszony többször kidobta, szidta, hogy nem keres állást, politizál, szégyent hoz a családra...

Tomasz majd beleroskadt ezekbe a terhekbe. Természetesen nem hallgatott a feleségére, nem szakított a párttal — de nem lázadt fel neje basáskodása ellen sem.

Mozgalmunkban sokszor tapasztaltunk hasonló bonyodalmakat. Tomasz szerette a gyerekét, talán a feleségét is, és alapjában véve papucs volt, aki nem tudott hatni az asszonyra. Otthon persze a szó igazi értelmében „ordított" a nyomor, és az asszonynak nem sok oka volt a vidámságra. (A háború alatt a férfi Sztálingrádnál harcolt, a felesége és a gyermeke pedig gettóban pusztult el.)

Tomasszal leggyakrabban a zsidókórház mellett találkoztunk, amely a várostól távol levő mezőkön állt.

Ide járt az „erdei ember" is. Így neveztük a parasztszakszervezetekkel kapcsolatot tartó összekötőnket. Fiatal ukrán parasztgyerek volt, évek óta illegalitásban élt. A rendőrség úgy vadászott rá, mint a vadászok a vadra. Pajtákban, erdőkben aludt. Néha napokon keresztül füvekkel táplálkozott, de mindig vidám volt és gondtalan. Szerette ezt a sajátos betyáréletet, a faluról falura vándorlást. Kitűnően utánozta a madarak hangját, és ha jött, madárhangon adta meg a jelt. Sokszor javasoltuk neki, hogy vállaljon más munkát, menjen dolgozni a városba. Sajnáltuk a fiút. Ő azonban csak mosoly-

gott és a fejét rázta. Nem adta volna oda az erdőt a városért.

Gyakran utaztam Borysławba. Amikor autóbuszunk az esti órákban a városhoz közeledett, szép látvány tárult elénk: az olajmező. A várost körülvevő magaslatokon az olajfúrótornyok fénye pislákolt.

De ha az ember beért a városba, megdöbbentette az elhanyagoltság és a végtelen piszok. A vénségtől hajlott háztetőkről a borysławi nyomor tekintett ránk. Csak az olajbányászok egy része, az úgynevezett munkásarisztokraták éltek jobban. Csak nekik volt egészségesebb, bár ugyancsak szerény hajlékuk.

Sok kút nem dolgozott. A külföldi tőkések — akiknek az olajbányavidék nagyobbik része a kezükben volt — valamilyen okból nem találták kifizetődőnek a termelést. A városban tehát számos munkanélküli, sőt „nyomorfuró" is tengődött. („Nyomorfúrók"-nak nevezték azokat a bányászokat, akik nem kaptak munkát, és saját primitív módszereikkel próbáltak olajat kitermelni.) A rendőrség és a tőkések üldözték az utóbbiakat.

A párt előtt nehézségek tornyosultak. A pártszervezetek az újraszervezés után is gyengék voltak, és tagjaik között kevés volt a proletár. Borysławban semmilyen formában nem jött létre egységfront. A mindenható Haluch nem tűrt meg ilyen „eretnekséget" a birtokán. A Bányászok Központi Szakszervezetének borysławi szervezetét pedig saját birtokának tekintette. Meg kell vallani, hogy a bányászok közül elég sokan hallgattak rá. Sokan attól féltek, ha elvesztik szakszervezeti tagságukat, kidobják őket a bányából. Mások a szervezettségből fakadó előnyökre számítottak. Hiszen ez a bányászszakszervezet egyike volt a legnagyobb lengyel szakszervezeteknek. A bányászok egy részének, az úgynevezett munkásarisztokratáknak pedig egyenesen megfelelt Haluch reformista felfogása és gyakorlati politikája. A munkásságnak

ez a csoportja elfogadta a burzsoáziától kapott koncot, amely csupán a dolgozók még hatékonyabb kizsákmányolását célozta. A munkásarisztokraták elszakadtak a munkásosztálytól, kihalt belőlük a proletár-együttérzés. Kispolgárokká lettek.

A bányászok többségében azonban erős osztálytudat élt. S ha ez az érzés nem nyilvánult meg mindig politikai aktivitásban, az annak a következménye volt, hogy a reformisták elnyomták az ösztönös vágyat. A párt gyenge volt ahhoz, hogy magához vonzza a munkások többségét. Mindössze a legöntudatosabbakkal létesítettünk kapcsolatot.

A kerületi bizottság ülésein többször megbeszéltük a helyzetet, és gondolkoztunk azon, miképpen lehetne leküzdeni a bányászok és az olajfinomító munkásai között tapasztalható bizalmatlanságot, félelmet, nemtörődést.

Mindannyian egyetértettünk abban, hogy új módszerekhez kell folyamodnunk. Le kell végre számolnunk a szektássággal, a sejtek befeléfordulásával, a gyár, illetve a bánya életétől való elszakadással. Láttuk, hogy az elvtársaknak feltétlenül és mindenáron át kell törniük azt a falat, amelyet Haluch emberei emeltek a szakszervezetek körül, kihasználva régebbi hibáinkat. Összehasonlítottuk a helyzetet más körzetek, többek között Lwów helyzetével. Mindenütt sokkal jobbak voltak a körülmények. Elvtársaink mindenütt behatoltak a szakszervezetekbe, és ott folytatták a munkások közötti, alapvetően fontos tevékenységüket.

Ha nehezen is, de lépésről lépésre előre haladtunk. Visszahódítottuk egykori pozícióinkat, megnyertük a körzet munkásait. Leküzdöttük elvtársaink félelmét és bátortalanságát a reformista vezetők mindenhatóságával szemben, akik — legalábbis objektíve — gyakran együttműködtek a gyárak vezetőségével és a rendőrséggel is. Általános volt a nézet, hogy Haluch a „Def"-fel való titkos kapcsolatai révén intézteti el a számára kényelmetlen baloldaliakat. Nehéz ma már megmondani, hogy mennyi volt ebből az igazság.

Elhatároztam, hogy meglátogatom Sambor vidékét. De nem mehettem üres kézzel; a falu sóvárgott a nyomtatott betű után.

Magamhoz vettem tehát a Lengyel Kommunista Párt Központi Bizottságának lapját, a „Czerwony Sztandar"-t és a következő újságokat: a „Nasza Prawda"-t (A mi igazságunk), Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának lapját, a „Czerwona Pomóc"-ot, a MOPR orgánumát és Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja ukrán nyelvű lapját: a „Do Nastupu"-t (Sorakozó). Ugyancsak magamhoz vettem a kerületi bizottság nemrégiben kiadott, a kerület ügyeivel foglalkozó felhívását. Így indultunk útnak Sambor felé. Előbb én utaztam el, majd egy nappal később az összekötő elvtársnő, aki magával vitte az említett lapokat. (A kerületi bizottság tagjai és az illegalitásban levők nem hordozhattak nyomtatványokat.)

Samborban találkoztunk az egyik szimpatizánsnőnél. Michal figyelmeztetett, hogy nagyon áldozatkész, de rendkívül érzékeny elvtársnőről van szó. Vigyázni kell, nehogy elriasszuk. Nagyon szereti, ha dicsérik.

A jóslat minden részletében bevált. Barátnőnk nagyon szívélyesen fogadott, sok női kíváncsisággal nézett végig; elvégre új ember voltam. Majd illatos kávéval és maga sütötte kuglóffal kínált. Azután leült, várta az elismerő szavakat. Természetesen megdicsértem a kávét, a süteményt, sőt elragadtatással nyilatkoztam a kanáriról is, amely az ablak alatt egy kalitkában trillázott. Mindezzel azonban nem tudtam igazán jókedvre deríteni.

Jólelkű, de szerencsétlen nő volt. Élete nem sikerült. Magányosan élt. Egy gyárban dolgozott mint csomagolónő, de munkája nem töltötte be életét. Minden női és anyai érzését ránk árasztotta.

Számára nem létezett rendőr. Semmitől sem félt. Azt hangoztatta, hogy őt biztosan senki sem gyanúsítja.

Nem tudom, mi történt vele. Biztonságban volt-e a háború kitöréséig? Életben van-e most? Annak idején nem kis szolgálatot tett nekünk. Nemcsak a lakását osztotta meg velünk, hanem, ha kellett, röpcédulákat is vitt a gyárba.

Pártunkban sok ilyen szürke, névtelen segítőtárs volt. Nélkülözhetetlen támogatókra találtunk bennük; nélkülük nem lett volna illegális munka.

Először a vasutas szervezettel vettem fel a kapcsolatot. Sambor nagy vasúti gócpont, a sambori Vasutas Szakszervezet pedig jelentős szervezet volt.

A Vasutas Szakszervezeten belül harcos sejttel rendelkeztünk. Tagjai főként a műhelyek dolgozóiból kerültek ki. Az volt a feladat, hogy bevonjuk a forgalmi személyzetet is: a mozdonyvezetőket és a kalauzokat. A viszonylag jól kereső forgalmisták között ugyanis a szocialisták befolyása volt túlsúlyban.

Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja Sambori Városi Bizottságának megbízásából egy fiatal munkáslány hozott össze a vasutas sejttel. A lánynak — fiatal kora ellenére — idős, nagybajuszú vasutasok is örömmel engedelmeskedtek, ha pártmunkára adott utasítást nekik.

Amikor visszafelé jöttünk a vasutasok összejöveteléről, a fiatal elvtársnő beszélni kezdett — ahogy ő mondta — saját ügyéről. Kicsit vonakodott is. Látszott rajta, hogy a beszélgetés, főleg témája miatt, fájdalmasan érinti.

Volt egy fiúja, amolyan jómadár; ivott, garázdálkodott. Valamilyen botrány miatt éppen börtönben ült. A párt arra kérte, szakítson a fiúval. Ő belátta a párt igazát, sokszor megesküdött, hogy nem engedi a szeme elé, de ha a fiú megjelent, és ránézett, hozzáért, olvadozni kezdett, és mi sem maradt elhatározásából.

Mit tanácsolhattam? Azt, hogy próbáljon hatni a szeretőjére? Sokszor megpróbálta már, de hiába.

Világos, hogy a párt, főként az illegalitásban, nem tűrhette

a bűnözőkkel való kapcsolatokat. Igyekeztem rávenni a nehéz, de elkerülhetetlen döntésre. Vagy a fiúval szakít, vagy a párttal. Nincs harmadik út! Elbúcsúzott. Szeme könnybe lábadt, a könnyek végigperegtek az arcán. Mit csinált azután? Nem tudom.

Nemsokára értem jött egy falusi „bocskoros", és elindultunk a hegyek közé. Részben vasúton, részben vízen, aztán gyalog, de csakis az általa ismert hegyi ösvényeken.

Sűrű erdő mélyén, a hegy oldalán csörgedező patakok mellett zajlott le a pártösszejövetel. Több tucat elvtárs jött el a Sambor-vidék különböző részeiből és Turkából.

A titkos gyűlésnek megvolt a maga varázsa. A Lengyel és Litván Királyság Szociáldemokráciája (SDKPiL)[6] első forradalmárainak májusi gyűléseire emlékeztetett. Körös-körül felderítők őrködtek. Az ellenség megjelenése esetén jelt adtak volna.

Beszámoltam az ország helyzetéről és a világ eseményeiről. Ukránul beszéltem, bizonyára erős lengyel akcentussal. Néztem a körülöttem ülő elvtársak arcát. Feszült figyelemmel hallgatták a szavaimat. Ritkán fordult elő, hogy hozzájuk, egy ennyire távoleső vidékre, eljött volna a körzet képviselője. Később különböző kérdéseket tettem fel, de nem alakult ki vita. Úgy látszik, ezt még nem szokták meg.

Kérdéseikből kiérződött a türelmetlenség: mikor adja ki a párt a jelszót valami nagyobb dologra? Szerintük a falvakban megérett a helyzet arra, hogy az ukrán népfront jelszavával politikai sztrájkot indítsanak. Kissé kételkedtem ítélőképességükben. Beszámolójukból nem következtethettem a falusi haladó legális szervezetekkel való erős kapcsolatokra.

Erős kézfogással és a „Harazd!" üdvözléssel búcsúztunk.

[6] A lengyel proletariátus első forradalmi pártjának, a Proletariatnak az utóda, amely 1918-ban a Lengyel Szocialista Párt baloldalával együtt megalakította Lengyelország Kommunista Munkáspártját. (1925-től Lengyel Kommunista Párt.)

Egyenként, óvatosan széledtünk széjjel. A résztvevők elvitték a párt szavát kicsiny hegyi falujuk fakunyhói közé.

Sok élménnyel tértem vissza Drohobyczba. A sambori állomáson újságot vettem, de a vonat kerekeinek zakatolása és a meleg augusztusi nap szinte álomba ringatott. Ezért bele sem néztem a lapba. Csak Drohobycz előtt kezdtem olvasni. Az első oldalon nagybetűs cím:

Parasztsztrájk Észak-Galíciában!

Lázasan olvastam a híreket. A tényt, a sztrájk nagy politikai jelentőségét nem tagadhatták, bár igyekeztek elkendőzni, elkenni. A hatalmas sztrájk az ország jelentős részére kiterjedt. Még hozzá par excellence politikai sztrájkról volt szó!

De nemcsak munkabeszüntetésre került sor. Rövidesen tömegfelvonulások indultak, a munkások meghatározott pontokon gyülekeztek. Az országutakon leállt a forgalom. A parasztok, akik 1935-ben elvesztették a szavazócédulákba vetett bizalmukat, és 1936-ban csalódtak Rydz tábornagyban, felkeltek a kormány ellen!

Mellettük állott a Lengyel Néppárt, amely a rendkívüli kongresszus nemrégiben megtartott határozata értelmében harcot hirdetett, ha kell, sztrájkot is. A párt az akció hivatalos résztvevője volt, bár a sajtóban megjelent hírekből kiderült, hogy eléggé ingadozóan.

Hevesen dobogott a szívem. Megkezdődött az általános sztrájk, amely megdönti a szanációt?

De azonnal rádöbbentem, hogy mindössze az ország egy részében van sztrájk, és csak parasztok csatlakoztak hozzá. Miképpen viselkednek majd a munkások?

Ha magukévá teszik a sztrájk ügyét, és élére állnak, úgy jobb szervezettségükkel és határozottabb fellépésükkel olyan helyzetet teremthetnek, amelyben a szanációs kormány napjai meg vannak számlálva.

Másrészt viszont a burzsoázia önként nem mond le a hata-

lomról. Ki tudja, nem akarja-e polgárháborúba sodorni az országot, nem akar-e újabb Spanyolországot? S Hitlerhez közelebb van Lengyelország, mint Spanyolország ...

Ilyen gondolatokkal érkeztem Drohobyczba.

Már a pályaudvaron észrevettem, hogy a városban erős készültség van. Szerencsésen sikerült átsiklanom egy rendőrőrszem és egy vasúti őr között. Figyelmesen vizsgálgatták az érkező utasokat. Mellékutcákon siettem illegális lakóhelyemre.

Rövidesen találkoztam Michałlal.

Egy ismeretlen elvtársat találtam nála. „Területisként" mutatkozott be. A területi pártbizottság titkára volt, több körzet tartozott hozzá. Tehát közvetlenül a felső vezetést irányította.

Az elvtárs egy „öregember" álarcát viselte. Nagyon vastag szemüveget hordott, és asztmája volt. Beszéd közben fulladozott.

Az új helyzet késztette arra, hogy hozzánk jöjjön. A sztrájk lavinaszerűen terjed — mondotta. A kormány katonaságot vezényel ki a sztrájkolók ellen. A Parasztpárt Központi Vezetősége — tehát Rataj, Maślanka és a többiek — lokalizálni szeretnék a sztrájkot, és elvenni annak élét. Bár nekik is meglenne az okuk arra, hogy leszámoljanak a szanációs rendszerrel, opportunizmusukban félnek a sztrájktól, félnek a forradalomtól.

Az ügy sikere nagymértékben attól függ, miképpen reagálnak majd a munkások! A Lengyel Szocialista Párt Vajdasági Központi Bizottsága és a befolyása alatt működő Szakszervezetek Központi Bizottsága — bár fékezni igyekeztek az akciót — természetesen nem zárkózhattak el teljesen tőle. Formálisan szolidaritást vállaltak a sztrájkolókkal.

— Arról van szó — mondotta az „öreg", miközben szuszogott, akár egy gőzgép (akkor még nem tudtam, hogy nemrég jött ki többéves fogság után a wronki börtönből) —,

hogy a Parasztpárt és a Szocialista Párt vajdasági vezetői egyaránt érdekeltek a politikai akció korlátok közé szorításában. Kétségtelen, hogy nem ellenezték a kormányválságot; a szanációs kormányzatot fel szeretnék cserélni egy Középbal-kormánnyal. Külpolitikai változást is szeretnének: szövetséget Franciaországgal és óvatos közeledést a Szovjetunióhoz a Hitlerrel kötött paktum helyett. Röviden: szívesen visszatérnének a polgári demokráciához, de halálosan félnek egy rendszerváltozástól, a néptömegek hatalomra jutásától, a valódi népkormányzattól.

A szanációs kormányzat megdöntése — még akkor is, ha a Középbal kormánya váltaná fel —, továbbá a hitleri szövetség felbontása nem lebecsülendő kezdet. A szocialista—parasztpárti „fékezett haladás" azonban még ennek a programnak a megvalósítását is irreálissá tette.

Ezek a pártok antikommunizmusuk és szovjetellenességük miatt képtelenek voltak arra, hogy megfelelően értékeljék a helyzetet és a távlatokat.

Féltek, hogy az általános sztrájk felbőszíti a tömegeket. Ezért a jobboldali szocialista vezetők — Arciszewski és Pużak — körlevelet adtak ki, amely szerint a parasztok sztrájkját csak konkrét, a vezetőséggel megbeszélt esetekben szabad támogatni. Végeredményben a Parasztpárt vezetősége sem akart messzemenő segítséget, hiszen félt a parasztsztrájk egész országra való kiterjedésétől. Egy meghatározott területre akarta korlátozni.

— A munkásmozgalomban — folytatta az „öreg" — vannak olyan irányzatok, amelyek a kormány megdöntésére általános politikai sztrájkot követelnek. Olyan sztrájkot akarnak, amely új választásokat kényszerítene ki, s elősegítené az alkotmányozó nemzetgyűlés és a demokratikus kormány megalakulását.

Kirajzolódott a népfront megvalósulásának reális alapja.

Ez forradalmi helyzetet teremthet és elvezethet a népi, szocialista Lengyelország megalakulásához.

Az „öreg" a Lengyel Kommunista Párt Központi Bizottsága 1937 februári plénumának határozataira hivatkozott, amelyek alapot adtak a népfront megteremtésére irányuló harc számára, s kitűzték valamennyi becsületes lengyel hazafi tömörítésének programját.

A fasiszta kormány megdöntésének jelszava ott ragyogott azokon a zászlókon, amelyeket a rzeszówi és a przeworói vajdaságok országútjain vasvillákkal és cséphadarókkal menetelő paraszttömegek hordoztak, jóllehet e lobogókat gyakran díszítette Szűz Mária képe is.

A parasztság többsége még nem érett meg annyira, hogy megérthette volna maximális programunkat: a kapitalista rendszer szocialista rendszerrel való felváltását. De egy polgári demokratikus változás programja nélkül — s a parasztok akkoriban éppen ezért sztrájkoltak — nehezen lehetett volna távolabbi tervek megvalósítására gondolni.

— Jelenlegi feladatunk az — fejezte be előadását nagyot szuszogva az „öreg" —, hogy a városokat a parasztsztrájk támogatására, a sztrájkoló parasztokkal való szolidaritásra mozgósítsuk. Emellett arra is törekednünk kell, hogy körzetünk parasztsága — konkrétan a Sambor-vidék parasztsága — hasonló jelszavakkal csatlakozzon a sztrájkolókhoz. A jelszavakat ki kell egészíteni ukrán nemzeti követelésekkel: a lwówi ukrán szejm, az ukrán önkormányzat, az ukrán egyetem és az ukrán iskolák követelésével.

Megvitattuk a kérdést. „Technikai apparátusunk" egész éjjel dolgozott. Nyomtatta a felhívásokat.

Kimentünk a vidékre.

A Sambor-vidéken azonban nem sikerült kirobbantanunk a sztrájkot, annak ellenére, hogy azon a bizonyos hegyi gyűlésen, amelyről korábban beszámoltam, a résztvevők olyan optimista módon ítélték meg a helyzetet.

A talaj még nem érett meg. A falvakban elég nagy volt az UNDO befolyása, és az OUN tagjai is tevékenykedtek. Azt mondották:

— Mi közünk nekünk, ukránoknak a lehiták harcához?

Pártunk még nem épült be eléggé a legális tömegszervezetekbe, hogy érvényesíteni tudja befolyását.

A galíciai sztrájkkal azonban a mi körzetünkben is szolidaritást vállaltak a tömegek, a falvakban és a városokban egyaránt. A parasztok folyamodványokat írtak a hatóságokhoz, transzparenseket függesztettek ki, és pénzt gyűjtöttek a sztrájkolóknak.

Tíz nap múlva a Parasztpárt felső vezetésének utasítására véget ért a sztrájk. A Szocialista Párt jobboldala elérte, hogy a munkásság szolidaritása csak néhány városban öltött aktív formát. Augusztus 24-én és 25-én Krakkóban, Tarnówban, Bochniában és Wieliczkában megállt az élet. Pużak rossz szemmel nézte a sztrájkot. A Parasztpárt vezetősége különböző manőverekkel megakadályozta, hogy a parasztság sztrájkja átterjedjen a többi vajdaságra is.

A katonaság és rendőrség által üldözött, ugyanakkor saját vezetőségük nyomásának kitett parasztok kénytelenek voltak munkába állni. Akkor már sebesültjeik és halottaik is voltak.

A sztrájk azonban mégsem volt hiábavaló. A paraszttömegek hatalmas tiltakozása fejeződött ki benne a lengyelországi rendszer és a vészt hozó lengyel külpolitika ellen. A parasztok szerint a sztrájk főpróba volt.

A sztrájkolók harci elszántsága különösen ott volt erős, ahol a Parasztpárt együttműködött a kommunista parasztokkal és a falusi ifjúsági szövetségek baloldali elemeivel. Amikor az egyik kisváros piacterén a vajda beszédet akart intézni a felvonuló parasztsághoz, a tömeg apró darabokra törte Limousine-ját; a vajda csak nagy nehezen tudott elmenekülni a sűrű rendőrsorfal védelme alatt.

A sztrájk egyben kemény parasztfeleletet adott Koc törekvéseire is, aki az OZN számára akarta megszerezni a parasztság támogatását. Ezek után nem volt kétséges, hogy a rendszernek nincsenek támogatói a falvakban.

Az erőpróba azonban rámutatott a lengyel demokraták gyengeségére is. Ennek oka, amint az most is megnyilvánult, a demokrata front szétziláltságában gyökeredzett. A parasztpártiak el akarták határolni magukat a munkásmozgalomtól, a jobboldali szocialisták pedig a széttagoltság fenntartására törekedtek.

1936-ban a városi munkásság mozdult meg, de a parasztság nem követte; 1937-ben fordítva játszódott le a dolog.

A helyzet ilyen alakulásában az is kétségtelenül szerepet játszott — bár nem döntőt —, hogy pártunk nem küzdötte le teljesen a szektás szokásokat és hibákat, s nem épített ki szilárd alapokon nyugvó kapcsolatokat a kommunizmustól még távol álló, de a szanációt gyűlölő paraszti tömegekkel.

Mindeme hibák ellenére 1936 és 1937 a nagy események, a nagy politikai mozgalmak két éve volt. A hajtóerőt a munkásosztály és a mi pártunk jelentette.

A tömegek oly nagy mértékben radikalizálódtak, hogy az már a Lengyel Szocialista Párt kongresszusán is kifejezésre jutott. A kongresszus határozatában — bár az korántsem volt mentes a reformizmus és a kommunistaellenesség ballasztjától — a párt alsó rétegeinek vágya, a fasizmus elleni harc erősebb hangja is kifejezésre jutott.

Még a szakadár kormánypárti szakszervezeti szövetség (Lengyel rövidítése: ZZZ — *Szerk.*) kongresszusán is felmérhető volt a fejlődés. A Moraczewski által alapított, szanációs sárga szakszervezet elvetette Koc ezredes programját, amely a kormányzat körül kialakítandó új társadalmi konszolidációt hirdette. A ZZZ kongresszusa kifejezésre juttatta a tagok az irányú kívánságát, hogy a szervezet közeledjen az osztály-

harc alapján álló szakszervezetekhez, illetve egyesüljön velük.

Annak ellenére, hogy a jobboldali szocialisták, a szakszervezeti vezetés és a kormányszervek a megtorlás minden eszközét igénybe véve elkeseredetten harcoltak az egységfront ellen, Łódź proletariátusa — a lengyel munkásosztály büszkeségére — a városi önkormányzati választásokon győzelemre vitte az egységfrontos listát. Łódź — ahogy annak idején mondották — Norbert Barlickivel az élen „vörös városházát" választott.

Igaz, hogy a kormány, megijedve a munkásegységtől, nem hagyta jóvá Barlicki megválasztását; de a tény tény maradt.

1936 és 1937 tehát úgy került be Lengyelország történelmébe, mint a forradalmi hullám nagy fellendülésének két éve. A proletariátus, a parasztság, a diákság és a pedagógusok hősi harcainak pátosza csodálatot keltett Európában. Valamennyi ország dolgozói együttéreztek velünk.

1937 szeptembere kellemes és meleg volt. Októberben tíznapi szabadságot kaptam, hogy rendbehozzam egészségemet. A tüdőmmel ismét baj volt.

A hegyekbe utaztam, diákkori turistáskodásom színhelyére. Stryjig vonaton mentem, majd átszálltam Broszniów felé. Az egész vidék tele volt fűrészmalmokkal; Gredl báró birodalmához tartozott.

Broszniówban egy menedékházban éjszakáztam, és reggel a fűrészmalmok számára fahasábokat szállító keskenyvágányú vasúton utaztam felfelé, a Bystrzyca partján.

Egy csendes, festői, szép helyen kiszálltam, Osmoda volt a neve. Itt végződött Gredl birtoka, és kezdődött Szeptycki metropolitának, a görögkatolikus egyház fejének, a reverendás mágnásnak a birodalma.

Az istenfélő lelkiatya, aki Lwówban, a Szent György-hegyen lakott, ideálisan összekötötte lelkipásztori hivatását a politikai pályával és a nagybirtokossággal.

A közelben volt egy szanatórium, amelyet a Lwówban is ismert ukrán orvos, dr. Pańczyszyn vezetett. Az orvos ingyen kezelte a parasztokat, akik tömegesen keresték fel az egész környékről. Minthogy ezek a parasztok nagyrészt ukránok voltak, a nacionalista gondolkozású Pańczyszyn doktor tevékenysége a nemzeti önsegély bizonyos formáját jelen-

tette. De ingyen kezelte a MOPR által hozzáküldött pácienseket is.

Néhány napja tartózkodtam ebben a csendes, vonzó fészekben, ahol csak az erdők susogása és a hegyipatakok csobogása hallatszott, amikor fontos üzenetet kaptam, poste restante: azonnal térjek vissza Drohobyczba.

Vasárnap volt. A kisvasút nem járt. Kérdéses volt az is, hogy hétfőn utazhatok-e?

Mit csináljak? Tanácstalanul álltam a kis, csöndes állomáson, mikor hirtelen valami távoli, ütemes zajra lettem figyelmes.

— Vonat? — kérdeztem a sorompóőrt.

— Nem, hajtánykocsi.

— Ki utazik?

A vasúti felvigyázó kémlelőn végigmért, majd — úgy látszik, megnyertem a bizalmát — így felelt:

— A sztaroszta.

Néhány pillanatig küzdött bennem a merészség és az óvatosság.

Amikor megérkezett a hajtány, döntöttem. Odaléptem, megemeltem a kalapomat és megkérdeztem:

— Sztaroszta úr, nem lenne szíves megengedni, hogy önnel utazzam Broszniówba? Sürgős dolgom van, még ma Stryjben kell lennem!

A sztaroszta — egy kicsiny, vadászkabátos, élénk férfi, vállán kétcsövű puska lógott — néhány pillanatig érdeklődő pillantással, némán találgatta, ki lehetek, majd udvarias gesztussal így szólt:

— Tessék kérem, üljön fel!

Miközben oly szorosan ültünk egymás mellett, hogy térdeink összeértek, mosolyogtam magamban. Arra gondoltam, milyen arcot vágna a járás legfőbb ura, ha tudná, hogy kit és milyen céllal visz...

Amikor Drohobyczba érkeztem, megtudtam, hogy Michałt

visszahívták; más körzetet bíztak rá. Helyére egy nő került. Ő lett a titkár.

Ha jól emlékszem, Márta volt a mozgalmi neve. Régi ukrán kommunista volt. Nemrégiben, amikor Lwówban a börtönből a bíróságra vezették — a nőket nem bilincselték meg —, az utcán kiszakította magát a rendőrök közül, és eltűnt. Most szemüveget viselt, s festett haját Marlene Dietrich módjára fésülte.

Így hát nem élvezhettem végig szabadságomat. Nagyokat nevettünk, amikor elmondottam kalandomat a sztarosztával.

Nem sokáig maradtam Drohobyczban. 1937 decemberében a Központi Bizottság megbízásából a stanisławówi (Ma: Sztanyiszlav. — *Szerk.*) körzet titkára lettem.

Elintéztem ügyeimet a régi körzetemben, leborotváltattam az ott növesztett szakállamat, és korábbi Karol mozgalmi nevemet Zygmuntra változtatva elindultam új működési helyemre, Stanisławówba.

Fájt egy kissé, hogy el kell hagynom azt a körzetet, ahol mint pártfunkcionárius először működtem teljes illegalitásban. Jóllehet alig fél évet töltöttem ott, sokat tanultam, mélyebben megismertem a munkások életét, ügyes-bajos dolgait.

De szentimentalizmusra nem volt idő. Új, bizonyára nem kevésbé érdekes és méghozzá az addiginál is önállóbb munka várt rám.

Stanisławówot bokáig érő hó borította. Hideg szél fújt. A járókelők fejük búbjáig bebugyolálva siettek dolguk után. Az utcán a felhajtott fedelű lovaskocsik nagy zajjal dagasztották a havat. Egy ilyen, a kíváncsi szemek elől jó rejtekhelyet adó kocsival hajtattam a pályaudvarról a város központjába.

Sok időm volt, hiszen csak este kellett találkoznom Danyłóval. Beültem tehát egy kedves kis étterembe, ahol nagy betűk

hirdették: „Kitűnő házi koszt kapható!" Megtöltöttem a gyomromat, és várakoztam.

Danyło a Központi Bizottság értesítése szerint a körzeti bizottság tagja volt. Nem egészen 30 éves ukrán férfi, aki egy Stanisławów melletti faluban, nagy nyomorban nevelkedett. Nemrégiben került ki a börtönből, négyesztendős büntetésének letöltése után. A pártban nagyon bíztak benne, hiszen minden róla szóló adat mellette szólt.

Ez nagyon fontos volt, mert a stanisławówi körzetnek az utóbbi időben nem volt szerencséje. A körzeti vezetőket egymás után lefogták.

Előttem Janka Wizenberg bukott le. Harmadik volt egy év alatt. Wizenberg elvtársnőt még jól ismertem Lwówból. Rendkívül áldozatos kommunista és kitűnő ember volt.

A párt rendkívüli éberségre intett; óvott minden meggondolatlanságtól. Provokációra nem gyanakodott. A lefogásokat a körzet elvtársainak rossz konspirációjával magyarázták.

Estefelé a megjelölt helyre mentem, egy külvárosi parkba, amely abban az időben teljesen üres volt.

Lassan mentem, keresve azt a bizonyos Danyłót; hirtelen majdnem megvakultam a szembe irányított fénysugártól. Meghökkentem, de továbbmentem. Egy fa mögött rendőr állt, és kézi lámpájával szembemembe világított. Szerencsére nem állított meg, sőt azt mondta: „bocsánat".

Azt gondoltam, hogy a társadalom söpredékeire vadászik. Sok gyanús alak garázdálkodik ilyenkor a parkokban és tereken. Megnyugodtam és továbbmentem.

A sarkon alacsony, köpcös férfi állott, félig városiasan, félig falusiasan öltözve. Elmondtuk a jelszót és a jelhangot. Minden egyezett. Danyło volt.

— Nagyon megijedtem — mondotta ukránul, a kezemet szorongatva —, amikor a rendőr odavilágított.

— Kellemetlen véletlen — mormogtam. — Azt hiszem, nincs jelentősége.

A város felé mentünk. Útközben Danyło beszámolt a körzet ugyeiről.

Főként a falusi kerületekről beszélt. A körzeti bizottságban ezek ügyeinek felelőse volt.

Befolyásunk a haliczi és tyśmienici területeken volt a legnagyobb. Bohorodczany vidékén is sok volt a baloldali, radikális falu. Haliczban, ahol ukránokon kívül sok lengyel paraszt élt, kirajzolódott a népfront távlata, azaz a nemzetiségek megegyezésének lehetősége.

— Azt a területet kell mindenekelőtt szemügyre venni! — mondottam.

A város helyzetéről a körzeti bizottság másik tagjának kellett informálnia, aki egyben a városi bizottság titkára is volt, és a mozgalomban Doktor néven ismerték. Neki kellett gondoskodnia lakásomról is.

Minthogy már leszállt az est, és nem volt éjjeli szállásom, felkértem Danyłót, hozzon össze a Doktorral. Danyło vonakodott. Azt mondta, hogy már késő van, és nem ismeri a Doktor címét. Én azonban ragaszkodtam kérésemhez.

Így azután Izio Szyndler, a városi bizottság tagja, valamint nővére segítségével megtaláltuk végre a Doktort.

Ekkor derült ki, hogy a helyzet tragikus. Nincs lakás.

Valóban baj van a konspirálással Stanisławówban — gondoltam.

Hosszú töprengés után elhatározták, hogy egy üres asztalosműhelyben helyeznek el. Egyik elvtársunk segédmunkásként dolgozott ott. Az első éjszakát igen kényelmetlenül, egy rettenetesen hideg helyiségben töltöttem. Az asztalosműhelyt ugyanis csak nappal fűtötték, kis vaskályhával. Ráadásul kora hajnalban el kellett hagynom búvóhelyemet, nehogy találkozzam a mesterrel.

A második éjszakát egyik elvtársnál töltöttem. Ez még rosz-

szabb szállás volt. A házigazdám fiát nemrégiben lefogták, tehát a lakás „bűzlött". De mit tehettem? Az utcánál ez is jobb volt.

A Doktor, Izio, valamint a nővére rettentően el voltak keseredve. Lejárták a lábukat, hogy valahogy elhelyezzenek. Sajnos, minden próbálkozásuk kudarcba fulladt. Egyik helyen a lakók féltek, másutt kitűnt, hogy a cím ismert a rendőrség előtt.

Amikor már végképp semmi sem sikerült, elhatároztam, hogy szakítok az eddigi gyakorlattal. Magam teremtek rendet...

Újsághirdetés alapján megnéztem néhány kiadó szobát. Az egyik viszonylag megfelelt. A város központjában, a Karpiński utca 5 szám alatt levő kétszobás lakás egyik nem külön bejáratú szobáját vettem ki.

A lakás egy nyomdatulajdonos fiáé volt. A fiatalember nemrégiben nősült; alig volt túl a mézesheteken. Apja nyomdájában dolgozott, a fiatalasszony gyereket várt. Szerényen élő, csendes házaspárnak látszottak. Nem éltek túlzottan jó módban. Kénytelenek voltak kiadni egyik szobájukat, és egy idegen emberrel bajlódni.

Egy fogászati műszereket gyártó cég ügynökeként mutatkoztam be. Foglalkozásomnál fogva csak ritkán leszek odahaza, tehát nem lesz velem sok gondjuk. Így akartam őket figyelmeztetni, hogy életmódom eltér az általánostól.

Úgy látszik megnyertem házigazdám tetszését. Szívesen fogadott. Zsidónak adtam ki magamat, és azt mondtam, hogy Wassernek hívnak. Ők, mint vallásos zsidó kispolgárok, nem adtak volna lakást „gojnak".

Egy alkalommal kiestem szerepemből. Amikor korábban mentem haza, együtt ettem házigazdáimmal. Ez alkalommal is vacsoráztunk, amikor szörnyű baklövést követtem el. Már nem emlékszem a részletekre: a késsel először a húshoz és aztán a sajthoz értem vagy talán fordítva. Egyszóval össze-

kevertem a húsos ételt a tejessel. Ezzel kiváltottam háziasszonyom megrökönyödését.

Amikor tudatára ébredtem a faux pas-nak, magyarázni kezdtem, hogy egy vallási tekintetben „haladó" családnak vagyok a tagja, és nem sokat adok az ilyesmire. A rossz hangulat elmúlt; továbbra sem gyanakodtak.

Közben hozzáláttam, hogy szétnézzek a körzetben.

Magában Stanisławówban főként a nem túlságosan jelentős könnyűipar, a vasúti gócpont és a munkanélküliek keltették fel figyelmemet.

A textilgyárban többek között Rydzék voltak a mi embereink, egy kommunista család. A fiú, Franek Rydz 1956-ban repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett, amikor a Lengyel Szocialista Ifjúsági Szövetség futáraként Indokínába utazott. Rajta kívül édesanyja és két nővére dolgozott a gyárban.

Egyszer meglátogattam őket a lakásukon. Anyjuk beteg volt. Ágyban feküdt, dunyha alatt. A falon hatalmas penészfoltok. Erős dohszag keringett a levegőben.

Megbeszéltük a gyárban elvégzendő pártfeladatokat. A munkások nagyrésze nő volt, főként falusiak. Nem könnyű dolog meggyőzni az ilyen újdonsült félproletárokat. Lelkük felét még betölti a „saját" tulajdon vágya, bármilyen nyomorúságos legyen is az. A Rydz nővérek néha csaknem elvesztették türelmüket, amikor látták, hogy dolgozó társaik felvilágosítása jóformán semminemű eredménnyel nem járt. Lehetséges, hogy keveset foglalkoztunk a kétlakiak sajátos mentalitásával.

A vasutasokkal a Doktor foglalkozott. Orrán pápaszemével valóban „doktoros" volt — félig munkás, félig értelmiségi létére. A vasutasokkal való érintkezésben megtalálta a helyes hangot. Rendkívül tisztelték.

A vasutasokat nyugtalanította a helytelen külpolitika és ennek következtében a lengyel függetlenség elvesztésének veszélye. Programunk — Lengyelország védelmében harcolni

kell a fasiszták ellen — megnyitotta a szocialista vasutasok előtt a pártunk felé vezető utat.

A munkanélküliek között olyan elvtársunk dolgozott, akinek csaknem a munkanélküliség volt a szakmája. Szakképzett szobafestő, régi kommunista munkás volt. Nagy tiszteletnek örvendett munkanélküli sorstársai között, a szakszervezetben, s mindenütt Stanisławów munkásköreiben.

Amolyan munkásfilozófus volt. Szeretett elmélkedni, az egyes jelenségek eredetén tűnődni. Semmiféle marxista előképzettsége nem volt, de e fogyatékosságát nagy élettapasztalatával és egészséges proletárösztönével pótolta. A jobboldali szakszervezeti boncok előtt nem titkolta baloldali érzelmeit. Minden habozás nélkül kimondta, ami a szívén feküdt. Ezért szerették a munkások.

Voltam egyszer „kunyhójában" — ahogyan nyomorúságos, de tiszta lakását nevezte. A felesége a munkanélküliek ételével kínált: híg krumplileves rozskenyérrel. Ez volt az ebéd. Az öregnek csak tavaszra sikerült valamiféle átmeneti munkát kapnia; akkor került az asztalra — ugyancsak átmenetileg — hús.

Útrakeltem Danyłóval, hogy megtekintsem a környező falvakat. Megnéztük Bohorodczany, Tłumacz és Tyiśmienica vidékét. Bohorodczanyban Mikołaj Woroniczcsal akartam találkozni.

Éjjel érkeztünk a faluba.

Titkos ösvényeken kellett haladnunk. Kerültük a főbb útvonalakat, amelyeken a rendőr urak sétáltak, ügyeltünk, hogy ne ébresszük fel a kutyákat, nehogy ugatásukkal ránk tereljék a figyelmet...

Az összejöveteleket általában a csűrökben, szénán ülve tartottuk. Csak, ha nagyon hideg volt, mentünk be a házba. Lámpást azonban akkor sem gyújtottunk.

Ez eleinte idegesített. Nem kellemes sötétségben beszélni;

nem lehet látni a hallgatóságot, és nem lehet érzékelni a hatást. Az is előfordult, hogy egyes elvtársak, akiket a nehéz napi munka és a sok járás-kelés elfárasztott, legjobb akaratuk ellenére elaludtak a beszámoló alatt. Csak horkolásuk hallatszott. Ez viszont a többieknél hangos derültséget keltett.

Gyűlés után az ember az egyik elvtárssal csendben az illető kunyhójába lopódzott éjjeli szállásra. Az álmából felvert asszony, nyomorúságos hálóingben, szalmából fekhelyet készített, vagy bárányból bundát terített a padkára. A nehéz nap és a sok élmény után a vendég édes álomba szenderült, s jobban aludt, mintha paplanos ágyban feküdne. Éjszaka a mestergerendára felfüggesztett bölcsőben időnként felsírt a gyerek, és az udvaron ugatott a kutya ...

Hajnalra a szoba már alaposan kihűlt. A gazdasszony ilyenkor felkelt, tüzet élesztett a kemencében, és — ha volt tehenük — behozta a friss tejet. Krumplit főzött, vágott egy darabot az ünnepről megmaradt szalonnából. Megvendégelte a titokzatos ismeretlen vendéget.

A gazda ezek után — kis ösvényeken keresztül, káposzta- és burgonyaföldek között — kivezetett egy mezei útra. Megszorította a kezemet, és hangos „Harazd!" köszönéssel elbúcsúztunk ...

Stanisławów környéki vándorlásaimnak kedves emléke az a meleg szeretet és féltés, amellyel a parasztok körülvették a távoli, de szívükhöz mégis közel álló küldöttet. Megmaradt emlékezetemben Iwan Fedorka, Basarab, Sydor, Soroka és Dmytriw neve.

S mennyi nyomort, milyen szörnyű szegénységet láttam! Emlékszem, hogy egyszer egy üzletből átalakított bódélakásban, a mező szélén álló, széllelbélelt kunyhóban éjszakáztam. A falut Lachowicének, a gazdát Iwan Kicmejnek hívták. Reggel, mielőtt útnak indultam, majdnem elsírtam magam az elém táruló látványtól. Házigazdám gyermeke — rongyokkal beta-

kart, sovány, idétlen kisfiú — édesanyja ölében kuporgott. Mamája szomorúan ringatta, testével igyekezett védelmet nyújtani a kunyhó repedésein szabadon befújó szél ellen. Közben kicsit hozzám, kicsit az aprósághoz szólva így mormolt maga elé:

— Majd csak tavasz lesz! Eljön a tavasz!

A bohorodczanyi kerületi bizottság titkára Sydor elvtárs volt. A bizottság tevékenysége felélénkült, számos kapcsolatot épített ki a parasztok felé. Abban az időben, pártunk akciójának eredményeként, fuvarossztrájk tört ki a vidéken. Élénk tevékenységet fejtettek ki elvtársaink a „Ridnaja Skola" kongresszusával és a Proszvita 70. évfordulójával kapcsolatban is. Lachowice község parasztjai Basarab elvtárs javaslatára határozatot hoztak: üdvözölték a kongresszust, és felléptek a jobboldali vezetőség által javasolt alapszabály-módosítás ellen. A vezetőség klerikális-fasiszta elemei ugyanis támadták a szervezet demokratikus jellegét.

Bukówka községben Semen Soroka elvtárs volt pártunk megbízottja. Néhány évvel azelőtt jött vissza „Hamerikából" (Amerikából). Olvasott ember volt, nagy tekintélynek örvendett. Főként az ifjúsági mozgalomban dolgozott. Megmagyarázta a fiataloknak a vallás osztályjellegét, és megismertette őket a marxizmus alapelveivel.

A tłumaczi járás területén ismert ember volt Józef Dmytriw elvtárs.

Pártszervezettel rendelkeztünk Mykietyncében, Markowecben és más falvakban. A mykietynceiek levele, amelyet az egyik újság szerkesztőségéhez intéztek, a parasztok magas fokú öntudatáról tanúskodott. A levél írói felháborodásuknak adtak kifejezést az Ukrán Radikális Párt kongresszusának szovjetellenes iránya miatt. „Nem lehet egyszerre harcolni a fasizmus és a Szovjetunió ellen!" — vonták le a tanulságot.

A Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja mögött felsorakozott ukrán parasztok internacionalizmusának szép példáját mutatja egy dokumentum: Markowec község lakosainak a Parasztpárt kongresszusához írt levele. A parasztok szerencsét kívántak a kongresszusnak a fasizmus, a reakció és a zsarnokság elleni harcban. A fasizmus, a reakció és a zsarnokság elpusztítja a civilizációt, akadályozza a haladást, és tönkreteszi „spanyol és kínai testvéreink életét... Az ukrán nemzetnek a szabad élethez való jogot csak a zöld és vörös zászlóknak a lengyel állami épületekre való kitűzése hozhatja meg" — fejezték be levelüket a parasztok.

Bukówka és Ozariany községek lakosai kifütyülték Makuch jobboldali ukrán radikális vezetőt, amikor az a Szovjetuniót és Szovjet-Ukrajnát támadta.

Tyśmienicába utaztam. Ott találkoztam a Kommunista Ifjúsági Szövetség — illetve népszerűen: az „ifik" — körzeti titkárnőjével. Elragadó fiatal lány volt, teli ifjúi lelkesedéssel és elpusztíthatatlan humorral. Mozgalmi nevére már nem emlékszem. A magánéletben Zosiának hívták.

Megérkezésem első pillanatától kezdve szoros kapcsolatot tartottunk egymással. Az Ifjúsági Szövetséget illetően semmiféle parancsolgatásnak nem volt helye nálunk. Inkább azt mondhatjuk, hogy a körzeti pártszervezet gondoskodott a fiatalokról.

Tyśmienicában egy helybeli ügyvédnél, régi párttagnál találkoztunk. Sajnos, a nevére már nem emlékszem. A megszállás alatt elpusztult.

Zosiával együtt teljesítettük feladatunkat Tyśmienicában, s elhatároztuk, hogy közösen utazunk vissza Stanisławówba. Ez bizony nem volt a legpéldásabb viselkedés.

A legközelebbi vasútállomásig 15 kilométert kellett gyalogolnunk.

Az utat vastag hótakaró borította. Hó lepte be a telefon-

póznákat és a fákat is. Jólesett a tiszta, fagyos levegőben sétálni. Stanisławówi politikai tevékenységünk felélénkítéséről beszélgettünk. Amikor a legális felolvasások kérdése került szóba, és azt latolgattuk, hogy kit lehetne a lwówiak közül erre felkérni, Zosia többek között felvetette... az én nevemet is.

— Hallottam őt egy ízben Borysławban beszélni — mondotta. — Mi a véleménye erről a javaslatról?

Nagy erőfeszítésembe került, hogy ne nevessem el magam. Nem tudom, sikerült-e úgy viselkednem, hogy ne vegyen észre semmit. Zosia Krzemieniowa ma azt állítja, hogy akkor bizony elpirultam.

Vagy 5 kilométert tettünk meg, amikor két jellegzetes, széles emberi figura körvonala tűnt fel. Nem volt kétséges, hogy bárányborkabátos rendőrök.

Őrültség lett volna letérni az útról. Gyengéden karon fogtam tehát a társaságomban levő „hölgyet", és egymás szemébe nézve, halkan társalogva mentünk előre a kék egyenruhások felé. Lesz, ami lesz! Mindketten illegalitásban voltunk, mindkettőnket körözött a „Def". Zosiát a borysławi hatóságok körözték, mivel odavalósi volt.

A rendőrök — két nyakigláb fickó, puskával a vállán — lassan jöttek velünk szembe. Szuronyuk villogott a téli verőfényben. A közeli őrshöz tartozhattak.

Mikor közelünkbe értek, alaposan megbámultak mindkettőnket, de a szerelmespár, akit semmi sem érdekel a világon, nem keltette fel gyanújukat. Minket azonban nagyon megviselt az esemény.

Sárosan, beszőrösödve értem haza. Nem érdekelt semmi, csak az ágy. Szerencsétlenségemre házigazdáim otthon voltak. Háziasszonyom megnézte a cipőmet, de nem szólt semmit. Bizonyára azt gondolta, hogy nincs könnyű dolga egy kereskedelmi ügynöknek.

Nagyobb baj volt, amint kiderült, hogy a házmester már

kétszer is fenn járt az albérlő bejelentő lapja végett. Állandóan azt magyaráztam, hogy személyi igazolványom Lwówban maradt, mert meg kellett hosszabbítani. Mindennap várom, hogy családom elküldje. De vajon meddig lesz elég ez a mese?

Megnyugtattam a háziasszonyt, hogy majd személyesen intézem el az ügyet a házmesterrel, és ahogy voltam, ágyba feküdtem. Azonnal elaludtam.

Nemsokára ülést tartott körzeti bizottságunk. Elhatároztuk, hogy téziseket dolgozunk ki a pártszervezetek részére a helyzettel és az időszerű feladatokkal kapcsolatban.

A tézisek gerincét a népfront felépítésének kérdése alkotta. Ugyanúgy, mint a lengyellakta területeken — ahol elsősorban a parasztpártiakkal haladtunk együtt —, itt, ukrán földön is a leghaladóbb elemekkel kívántunk közösen dolgozni. Főként tehát az UNDO és a radikálisok baloldalával, valamint a kulturális mozgalmak résztvevőivel, elsősorban a „Ridnaja Skola" aktivistáival.

Igyekeztünk meggyőzni az ukrán paraszttömegeket, hogy az ukránokat ugyanúgy veszély fenyegeti, mint a lengyeleket: Hitler háborús tervei! Igyekeztünk megmagyarázni, hogy hibásak azok az elképzelések, amelyek szerint Hitler az ukránok nemzeti függetlenségét segíti elő.

Semlegesítenünk kellett a nacionalisták hatását. Ezek ugyanis azt a reményt igyekeztek kelteni az ukrán társadalomban, hogy a fasiszták az ukrán nemzet barátai: Nyugat-Ukrajnát felszabadítják a lengyelek, Szovjet-Ukrajnát pedig a bolsevikok uralma alól, és így megteremtik Ukrajna függetlenségét. Hangsúlyoztuk, hogy a fasizmus, az agresszív rablóhadjárat nem hozhat szabadságot egyetlen nép számára sem. Sőt, ellenkezőleg: a népeknek rabságot, megsemmisülést jelent.

Az ülés után egész éjszaka a téziseken dolgoztam. Azután ismét összeültünk, megvitattuk, kiegészítettük a szöveget.

Danyło átvette kéziratomat, hogy a körzeti „technikushoz" továbbítsa, majd gondoskodjon a sejtekhez való eljuttatásáról.

Az ülésen azt is elhatároztuk, hogy érintkezésbe lépünk a Parasztpárt haliczi járási szervezetével. A kapcsolat megteremtésével engem bíztak meg. Felkértük Danyłót, hozzon létre egy találkozót Andrzej Ozarko elvtárs közvetítésével. Ozarko dubowieci paraszt volt.

Vonatom alkonyatkor érkezett Haliczba. Elég világos volt még, hogy lássam a régi falakat, a történelmi orosz erődítményt; falainak körvonala kirajzolódott a félhomályban.

A piactéren, egy vendégfogadóban találtak számomra éjjeli szállást. A tulajdonos fia szimpatizáns volt. Alacsony padlásszobában helyezett el. Az ágy dunnája csaknem a plafont verte. Teát, rántottát és kenyeret hozott, majd jó éjszakát kívánt. Kicsit meg volt szeppenve. A rendőrség előszeretettel razziázott a fogadóban, az éjjeli szállást keresők között. De nem történt semmi baj. Az éjszaka nyugodtan telt el.

Reggel a Dnyeszter partjára mentem, hogy Wierzbińskivel, a Parasztpárt járási vezetőségének elnökével találkozzam. Danyło már várt a bokrok között.

— Eljön? — kérdeztem.

— El kell hogy jöjjön. Ozarko megbeszélte vele. — Azután a találkozásról beszélgettünk.

Wierzbiński amolyan igazi nagygazda volt: zsíros paraszt, több mint 50 hektár földdel. Belterjes gazdálkodást folytatott, konyhakerttel, állattenyésztéssel. Röviden: klasszikus kulák volt.

És ez a gazdag paraszt, ismerve a következményeket, találkozni akart a Kommunista Párt képviselőjével. Pedig tisztában volt a rendőri megtorlás és a felettes hatóságok részéről várható retorzió kockázatával.

Hát akkor miért tette? Nem a kommunisták iránti rokonszenvből.

Wierzbiński példája a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa irányelveinek és a Lengyel Kommunista Párt határozatainak helyességét bizonyította. Megmutatta, hogy a jobboldali szociáldemokraták és a parasztpártiak által gúnyolt népfront eszméje reális.

Azért találkozott a kommunistákkal, és azért vett részt a közös akcióban, mert lengyel hazafi volt. Érezte: felhők tornyosulnak Lengyelország fölött; a hitleri fasizmus halálos veszéllyel fenyegeti az országot.

Demokratikus érzelmű ember volt, undorodott a szanáció belső rendjétől, a terrortól, amely nemcsak a kommunisták ellen irányult. Hiszen Witost[7] kiüldözték hazájából, és Libermannal, valamint több egykori brześci fogollyal együtt csehszlovákiai emigrációba kényszerítették.

Mi volt az oka, hogy visszautasította a kommunisták nélküli népfront gondolatát? Az, hogy a parasztpártiak alsó és középső rétegeihez tartozó sokasággal együtt ő is megértette: kommunisták nélkül, a mindenre elszánt harcos párt kikapcsolásával, szó sem lehet *eredményes* tömegakcióról. Bizonyára visszaemlékezett a Középbal kudarcára.

Rendkívül kíváncsi voltam a parasztpolitikusra, akit olyan sok irányú gondolatok vezettek. Osztályhelyzeténél fogva távol volt tőlünk, de politikailag közel állott hozzánk.

És íme, a bokrok közül kivált sovány, csontos alakja. Fején hegyes bárányból süveg volt. Szótlanul kezet ráztunk.

A találkozó alig egy óra hosszat tartott. Mellőztük a köl-csönös nyilatkozatokat, s megbeszéltük a közös feladatokat, a közös munkát.

Mindkét fél meghatározott feladatot vállalt. Az adott pilla-

[7] *Wincenty Witos* (1874—1945) — a népi mozgalmak (Piast-párt, majd a Középbal) jobboldali vezetője.

natban arról volt szó, hogy beosszuk egymás között a területet, és külön-külön, de közösen folytassunk — mi illegális, ők legális — propagandát a kormány külpolitikája ellen, a szabad, demokratikus választások érdekében.

Megbeszéltük, hogy bizonyos idő múlva újra találkozunk, és akkor majd konkrét döntéseket hozunk egy esetleges paraszti tömegakcióról.

Hárman voltunk, három felé mentünk. Gyorsan eltűntünk a vízparton susogó magas nádasban. A Dnyeszter zavaros vize lassan folydogált, jégtáblákkal a hátán ...

Újból falura indultam. A város egyik útkereszteződésénél Danyłóval kellett találkoznom. Autóbusszal akartunk a kijelölt helyre menni. Bricseszna drágot, parasztködmönt és sapkát vettem fel.

A „Kitűnő házi koszt kapható" feliratú kis vendéglőben ettem valamit, s mivel volt még időm, lassú léptekkel sétáltam a találkozás színhelyére.

Hideg februári szél fújt, nehéz hófelhők húzódtak a város felett, de a természet szomorú hangulata nem hatott rám. Gondolataimat teljesen lefoglalta az előttem álló munka.

Az első nehézségeken már túl vagyunk — gondoltam. — A pártszervezetek kezdenek erősödni, új tagokkal gyarapodnak. Növekszik pártunk befolyása a szakszervezeteken belül is. Különösen a vasutasoknál, a reformisták eddig bevehetetlennek látszó erődjében ... Alsó szinten más pártok képviselőivel is megbeszéléseket indítunk. Főleg az ukrán radikálisokkal. Majd meglátjuk, mit hoz a Wierzbińskivel való találkozó! Bár sikerülne Halicz vidékén közös akciót kezdeni a parasztpártiakkal!

A világos horizonton azonban rövidesen feltűntek a kételkedés sötét fellegei. A párt még mindig igen kicsiny, és ami még rosszabb, nincs befolyása a munkásosztály fő osztagainak soraiban. Hogyan lehetne ezen segíteni?

Gondolataimba merülten baktattam az utcán. Rá se hederítettem az arcomat pirosra csípő szélre. De egyszer csak úgy éreztem, hogy valaki követ. Konspirációs ösztönöm azt súgta, hogy ne forduljak meg. Fülemmel próbáltam valami közelebbit megtudni a mögöttem közeledő lépésekről.

Az arcom elváltoztatása érdekében ablaküveggel ellátott szemüveget hordtam. Most levetettem, és törölgetni kezdtem az üvegét. A bal üvegben egy pillanatra feltűnt, majd ismét eltűnt egy magas férfi alakja.

S amíg a férfi képét agyam tudatosította — már körül voltam véve.

Mindez alig néhány másodperc alatt zajlott le, gyorsabban, mint ahogy leírtam.

Megdöbbenve, szinte kővé meredve láttam, hogy két fényes pisztolycső mered felém. Ugyanakkor két férfi erősen megragadta a karomat.

Mindez fényes nappal, délután 2 óra felé történt, Stanisławów központjában. Egy pillanat alatt kíváncsiskodók hada vett körül bennünket. Az egyik üldözőm azonban előrelépett, és udvariasan, egyben határozottan így szólt:

— Szíveskedjenek továbbmenni.

A következő másodpercben már bilincsbe vertek. Csörgött az acéllánc.

A revolvercsövek belemélyedtek a mellembe, és a polgári ruhás férfiak, akik világos nappal ilyen erőszakosan léptek fel, izgatottan kiabáltak.

— Csak egy mozdulat, és golyót kapsz a hasadba!

Ez a kiabálás teljesen értelmetlen volt részükről, hiszen menekülésem érdekében még akkor sem tehettem volna egy lépést sem, ha akartam volna. Oly „gondosak" voltak, hogy szinte karjaikban vittek.

Rövidesen egy katonai őrszobán voltam.

Természetesen nem véletlenül találtak rám ott, ahol elfog-

tak — villant át az agyamon —, az őrszoba közelében. Nem akarták rabkocsival növelni a feltűnést.

Valamilyen tüzérőrszobán lehettünk, mert hallottam a sarkantyúk pengését és a kardok csörömpölését. A katonák, amikor megláttak, elhagyták a helyüket, de egy alacsony, morc őrmester rájuk kiáltott, hogy törődjenek csak a saját dolgukkal. Így visszafeküdtek tábori ágyukra. Csak a szemük sarkából pislogtak a másik szoba felé, ahova engem vezettek.

A másik szobában, arcán győzelmi mosollyal, alacsony, kövér uraság terpeszkedett az asztal mellett. Eldobta szivarját, és nekem ugrott:

— Áh! Üdvözöllek! Végre megvagy, jómadár.

Közben kissé magamhoz tértem, és már az agyam is működött: mit mondjak és hogyan?

— Elég sokat grasszáltál már, te disznó! — mondotta a látszatra tiszteletreméltó pocakos úr. Kövér öklével szemem közé vágott.

Ahá! Elszólta magát! Hosszas megfigyelés után! — regisztrálta az agyam.

— Kutassátok át, nincs-e fegyvere! — kiáltott a pocakos.

Megvetéssel elmosolyodtam.

A pribékek leszakították rólam a ruhát, és lázasan motoztak.

Természetesen sem fegyvert, sem illegális irodalmat nem találtak nálam.

— Az okmányait! — vetette oda a főnök a beosztottjai felé. — Rögtön megtudjuk, kihez van szerencsénk.

Fontos felfedezés — állapítottam meg magamban; — megfigyelték a tevékenységemet, így fogtak el, de nem tudják, ki vagyok. Azaz nem a körözés alapján buktam le.

Vajon mióta figyeltek? — vetődött fel bennem a kérdés.

Az egyik hekus kiemelte tárcámat a zakóm zsebéből, majd a zsebek tartalmát is az asztalra öntötte. A megtalált személy-

azonossági igazolványt odaadta a főnökének. Az felnyitotta, s elolvasta a nevemet. Csaknem az asztalra esett.

— Ah! Ah! — morogta magában, és combját veregette. A hekusok kíváncsian nézték.

— Két legyet ütöttünk egy csapásra! — mondta végül a főnök bajtársainak.

Azután, megnyugodva, látszólag jóindulattal hozzám fordult. Nyájas mosolya közben látszottak arany fogai.

— Az egész vajdaságban keressük már az urat. — Most már „urazott". — Lwów és Kłaczyński rendőrbiztos úr üdvözöltetik önt.

Megvető hallgatással válaszoltam csipkelődésére. Fürgén kiszaladt telefonálni.

Hallottam, amint mondja:

— Kérem, ügyész úr, ha lehetne, még ma. Minden rendben van. Azonkívül... meglepetés.

Tehát nem engem keresett, nem velem mint olyannal foglalkozott, hanem az ismeretlen körzeti titkár után nyomozott. Agyam most már kissé megnyugodva elemezte a beszélgetést.

A szomszédos szobából hirtelen mozgolódás, fegyvercsörgés hallatszott.

Az őrmester „vigyázz!"-t kiáltott. A tüzérek kiegyenesedtek, mint a rugók.

Alacsony, kövér tiszt rontott be. Köpenye csaknem a földet súrolta. Ezredesi rangja volt.

— Pihenj! — vetette oda a katonáknak, majd rámrohant.

— Átkozott dög! Áruló bolsevista fajzat! — sipítozott vékony hangján. Szemei villámokat szórtak.

— S méghozzá lengyel! — szólt közbe tiszteletteljesen az egyik hekus.

A düh legfelső foka látszott az ezredes arcán:

— Mi? Lengyel?! Korcs! Átkozott Júdás-fajzat! Moszkvai ezüstért eladja Lengyelországot. Mit teketóriáznak az ilyen-

nel? — fordult a titkosrendőrök felé. — A falhoz! Golyó a pofájába! A bőrét tudnám lenyúzni!

— Kikérem magamnak ezeket a kifejezéseket! — szóltam nyugalmat erőltetve magamra. Bátran az arcába néztem. — Az idő majd megmutatja, ezredes úr, hogy melyikünk a jobb lengyel!

Elfehéredett. Néhány lépést hátrált, mintha ugrásra készülődne. Keze pisztolya felé tartott. Revolvere derékszíjára volt csatolva.

A tüzérek az ajtóhoz nyomultak. Nézték a színjátékot.

Nem tudom, hogyan végződött volna a dolog, ha a főbiztos nem jön vissza a szobába. Átverekedte magát a katonák sorfalán, s amikor látta, mi történt, az ezredeshez fordult:

— Ezredes úr, kár idegesítenie magát.

Majd udvariasan, s egyben határozottan hozzátette:

— Ezredes úr engedelmével mi majd megtesszük azt, ami a kötelességünk!

Az ezredes megfordult, és a „vigyázz!" vezényszó hangja mellett, nehéz léptekkel, kardját csörgetve elvonult.

Közben a hekusok visszaadták holmimat, s felöltözhettem. A főbiztos leült az asztal mellé, bezáratta az őrszoba ajtaját, majd papírt és ceruzát kerített:

— Meg tetszik engedni... Az első benyomásokat, így melegében, papírra szeretném vetni. Honnan jött, és mit csinál ön városunkban?

— Mindenekelőtt kategorikusan tiltakozom a brutalitás ellen, amely engem fényes nappal ért az utcán, minden ok nélkül! — mondtam határozottan.

— A tiltakozásra később még lesz idő! — mondotta a főhekus, és megértően pislogott segítőire.

Kettő közülük hozzám ugrott, és megragadta a karomat.

— Ha folytatják ezt a módszert — mondottam nyugodtan —, végleg megtagadok minden felvilágosítást.

A főnök intett. A hekusok engedelmesen visszamentek a falhoz.

— Látni, hogy jól nevelt úrral állunk szemben — gúnyolódott. — Ön nem szereti a brutalitást. Na jó! Megpróbálhatjuk udvariasan is.

Kivette arany cigarettatárcáját, felnyitotta és elém tolta:

— Dohányzik?

Természetesen nem fogadtam el a kínálást. Vállat vontam.

— Ma érkeztem Stanisławówba — kezdtem.

— Ma? Ez érdekes — élénkült fel a főnök arca. — S melyik vonattal, ha szabad kérdeznem?

— A reggelivel, 10 órakor — rögtönöztem. Azért adtam meg a pontos időt, mert tudtam, hogy akkor valóban jön egy vonat Lwówból.

A hekusok nevetésben törtek ki.

Kissé sértődötten fordítottam feléjük a fejemet. Néztem derűs arcukat, és nem értettem a hirtelen kirobbant jókedv okát.

— Az a vonat ma nem jött meg Lwówból! — mondotta a főbiztos. — Ehhez mit szól, uram?

— Miért ne jött volna? — vetettem oda látszólag közömbösen.

— Mert éppen abban az időben utazott át Bukarestből jövet Varsó felé ezen a szakaszon Károly király őfelsége — jelentette ki ünnepélyesen a főnök, és ujjai az asztalon táncoltak. Ravaszul rám nézett, várta a hatást.

Hát ez valóban komoly ökölcsapás volt! Méghozzá váratlan oldalról. Kezdettől fogva pechem volt. A király őfelsége, a román uralkodó útjáról valóban nem voltam értesülve.

— Talán tévedtem az időben, de mindenesetre ma érkeztem — mondottam, hogy egérutat találjak.

— Helyes. És miért? — mondotta édeskés hangon a főhekus.

— Az ügyésznek majd elmondom — vetettem oda. Időt akartam nyerni.

A főbiztos nem erőltette tovább a dolgot.

Felolvasta a rövid jegyzőkönyvet. Aláírtam. Azután ismét megbilincseltek, és nagy kísérettel a kaszárnyaudvarra vezettek. Ott már várt a rabszállító kocsi. Utamon végigkísért a katonák félig érdeklődő, félig sajnálkozó pillantása.

Először két kísérőm szállt be, majd engem nyomtak fel a rabomobilba; utána még több hekus következett. A kocsi ajtaja becsapódott. A rabomobil megindult.

Új fejezet kezdődik az életemben! — állapítottam meg tárgyilagosan.

Szótlanul ültünk valamennyien. Az út nem tartott sokáig. A „Def" nem volt messze.

A szobában, ahová bevezettek, magas, piros képű, kis szemű, enyhén őszülő férfi ült az íróasztal mellett. Mellette egy kis asztalnál várakozó mozdulattal hajolt gépe fölé a gépírónő.

Az ügyész volt. Őt ráncigálta sebtében elő kényelmes otthonából rendőrbiztosom.

Néhány szokványos kérdést tett fel. Nem sokat hámozott ki a válaszomból.

Megismételtem, hogy ma érkeztem Lwówból. Személyes ügyeimet akartam elintézni. Nem tudom, miért tartóztattak le, brutális módon. Nem tudom, hogy egyáltalán mit akarnak.

A szokásos kérdésre — „Tagja Ön a Kommunista Pártnak?" — ugyancsak szokásos módon feleltem: „Nem".

Ezzel véget ért a kihallgatásom. Az ügyész kis szemei átható, érdeklődő pillantásokkal mértek végig.

A rendőrségi fogdába vezettek. Ezúttal rögtön külön zárkát kaptam. Egyedül voltam egy kicsiny, sötét lyukban. Örültem az egyedüllétnek. Anélkül, hogy megkóstoltam volna a rendőr-fegyőr által benyújtott barna színű löttyöt és komiszkenyeret, lefeküdtem és mérlegelni kezdtem a helyzetemet.

A priccsen feküdtem, de nem éreztem sem a deszkák keménységét, sem a tagjaimban nyilalló fájdalmat. Az agyamat csupán egy gondolat foglalkoztatta:

— Ezúttal tehát igazi, komoly börtön vár rám. Ez nem vicc.

Bizony, sokszor gondoltam arra, hogy ez bekövetkezik. Amikor kijöttem az illegális párthelyiségekből, amikor bújócskát játszottam a spiclikkel vagy vidéki útra indultam, a mostani helyzet jutott eszembe.

Tudtam, hogy ennek be kell következnie. A börtön az illegalitásban dolgozók kikerülhetetlen sorsa. El voltam tehát készülve arra, hogy esetleg éveket töltök majd a börtönben.

Mégis összeszorult a torkom.

Bármilyen hirtelen és erőszakosan ragadják is ki az embert a normális és szabad életből, még működnek régi reflexei. Most is arra a vidéki gyűlésre gondoltam, amelyre készülődtem. Azon tűnődtem, hogy a bizottság által kidolgozott irányelvek, amelyeket Danyłónak adtam át, vajon eljutottak-e rendeltetési helyükre.

De időnként megszólalt agyamban a vészcsengő, és emlékeztetett a tényleges helyzetre:

— Mindettől már el vagy vágva. Számodra lezárult az ügy.

A várt és mégis váratlan, előttem álló távlat elgondolkoztatott.

Vajon mindenki átesik ilyen gyengeségi állapoton? Azt hiszem, igen.

A napfényes, ragyogó világot, a fiatalságot és életakarást nem lehet hirtelen, úgy felcserélni a nedves pince sötétségével, a mozdulatlansággal, a tehetetlenséggel, hogy az embernek a szeme se rebbenjen meg. A börtön sötétjében csak edzett lélek tarthatja életben az embert...

Vajon én elég edzett leszek-e?

Mind ez ideig biztos voltam benne, hogy igen.

Az elvtársak mindig reálisan, röviden, látszólag megindultság nélkül beszéltek a börtönről.

„Az illető lebukott. Másik elvtársat kell a helyére küldeni."

„Csak egyszer halunk meg!"

Ebben a nyers determinizmusban volt valami pátosz, valami szépség.

Így éreztem én is — amikor még szabad voltam.

1936-ban, a forró lwówi időkben, egyszer már megkóstoltam a börtönt. Nem voltam teljesen zöldfülű.

Ez azonban valami más volt.

Az első pillanattól kezdve tudtam — már akkor, amikor a mellemhez nyomták a pisztolycsövet —, hogy szigorú ítélet vár rám, hosszú-hosszú éveket töltök majd börtönben.

Féltem? Megijedtem?

Ha valaki akkor bejött volna a sötét, hűvös zárkába, és kommunista méltóságom akár csak részbeni feláldozása árán is kínálta volna a szabadságot, megvetéssel utasítottam volna vissza az ajánlatot. Ebben biztos voltam.

Egy pillanatra mégis elszorult a torkom. Egy pillanatra a szívemig hatolt a félelem. De nem inogtam meg.

Fájdalmas volt belecsöppenni egy másik életbe.

Ismét bebizonyosodott az az igazság, amelyet a fiatalok oly könnyen elfelejtenek; hiszen a fiatal úgy érzi, hogy minden nehézségen úrrá lesz. Bebizonyosodott előttem is annak

igazsága, hogy az életet akkor ismerjük meg igazán, ha átéljük.

Amit az ember maga nem élt át, azt csak látszólag, csak felületesen érti.

— Úgy látszik, hosszú, hónapokig tartó egyedüllétre van szükség ahhoz, hogy az ember az eszme nevében filozofikus lenézéssel kezelje az élet örömeit! — gondoltam, miközben a priccsen hánykolódtam.

Ugyanakkor állandóan emésztett a gondolat:

— Huszonötéves vagy! A legszebb éveidet éled! Amikor kiszabadulsz, már öreg leszel!

Egy másik hang viszont egyre erősebben bátorított:

— Nem jutsz semmire a tépelődéssel. Gondold el, hányan pusztultak el elvtársaid közül az ellenség golyója által, hányan sínylődnek Németország és Bereza koncentrációs táboraiban... A te sorsod még nem is a legrosszabb...

— Az ember csak egyszer fiatal...

— Katona vagy. Az ellenség foglyul ejtett... Nincs idő szentimentalizmusra.

Ilyen gondolatok között aludtam el. Akkor már pitymallott, és az ablak sápadt fényében kirajzolódtak a zárka falának piszkos, nedves vízfoltjai.

Arra ébredtem, hogy kulcs csikorog a zárban.

Felijedtem.

Még nem értettem meg rögtön, hol vagyok.

Amikor a rendőr a priccsem mellé tette a kávéscsajkát, már magamhoz tértem, s magam is elcsodálkoztam hirtelen támadt nyugalmamon. Éjszakai vívódásom jóformán teljesen megszűnt.

Ösztönösen éreztem: nem szabad megtörnöm. Harc vár rám: az ellenség keresni fogja gyönge oldalamat. Összeszedtem tehát magam. Kemény lettem.

A forró „kávé", bár egyáltalán nem emlékeztetett az ilyen

elnevezésű italra, ízlett, felmelegített. A komiszkenyér a Brygidki börtönre és az előző évi lwówi tavaszra emlékeztetett.

— Valahogy csak lesz! Fontos, hogy ne mutassak gyengeséget — mondogattam.

Ugyanakkor hirtelen rádöbbentem, hogy nem dolgoztam ki semmiféle tervet védelmemre.

Éppen akkor hívattak, amikor ezen kezdtem gondolkozni.

Hosszú folyosón át az udvarra vezettek. Kikerültünk egy nagy drótházós ketrecet, amelyben rendőrkutyák aludtak.

S ahogy befordultunk a sarkon, váratlan látvány tárult elém. Erősen uralkodnom kellett arcizmaimon, nehogy észrevehető legyen meglepetésem.

Három, nyilván sebtében odahordott padon sok ember ült. Gyors pillantással végignéztem az arcokat, s megdöbbentem, majdhogy kővé nem váltam. Ott volt csaknem az egész végrehajtó bizottság, és még sokan a falvakból.

Árulás!

De nem volt időm a töprengésre. A hekusok éberen figyelték, hogy a lefogottak nem váltanak-e egymással pillantásokat. Látva, hogy a szembesítés nem jár eredménnyel, hogy elvtársaim — akik sápadtan, megkínzottan ültek, közöttük a nők kócos hajjal — s én egyaránt merev arccal nézünk magunk elé, nem törődve az idegen pillantásokkal, leültettek az első padra.

— Elnök úr részére itt a díszhely! — mondotta az egyik hekus.

— Egy szép emlékfelvételt! — tette hozzá a másik.

Fényképeztek. Jobb oldalamon ült a Doktor — a városi bizottság titkára. Térdeink összeértek. Vajon véletlenül ültettek egymáshoz minket?

— Az urak nem ismerik egymást? — hangzott fel a hirtelen előtűnt főbiztos rekedt hangja.

Megvető hallgatással feleltünk.

Visszavezettek bennünket zárkáinkba.

Én is visszakerültem a magamba. Felizgatva, a találkozástól felingerelve. Mi sem maradt reggeli nyugalmamból.

Szörnyű árulás történt, csaknem az egész körzeti vezetőséget letartóztatták! — gondoltam.

S hogy lehet, hogy egyszerre, minden ceremónia nélkül fedtek fel bennünket egymás előtt? A nyomozás kívánta így, vagy nem volt rá szükség, hogy a tényeket külön-külön szedjék ki belőlünk? Vajon minden szálat ismertek?

És akkor először merült fel bennem a sötét gyanú:

Provokáció történt!

Lázasan keresni kezdtem emlékezetemben azokat az embereket, akikkel együtt dolgoztam, és igyekeztem felidézni, kik szerepelnek rajtam kívül a „családi képen".

A végrehajtó bizottság valamennyi tagja ott volt a fényképen.

Valamennyi? — villámlott át agyamon — Danyło hiányzott!

— Hiszen ez lehetetlen! — kiáltottam fel, csaknem hangosan. Igyekeztem elhessegetni magamtól a gondolatot.

De állandóan visszatért.

Danyło nem volt köztünk.

Na és? Ez mit jelent?

Talán az utolsó percben sikerült meglógnia.

De hiszen tegnap éppen vele kellett volna találkoznom!

Miért nem vártak a rendőrök, amíg eljutok a célomig? Miért fogtak le félúton? Éppen, amikor hozzá készültem?

Badarság! — védtem magamban. Hiszen ez a derék ember az ukrán szegénység körében nőtt fel, négy esztendőt töltött börtönben, és mint megbízható, odaadó elvtársat ajánlották a figyelmembe. Az előző árulások idején még a gyanú árnyéka sem esett rá.

S akkor emlékezetemben felmerült Danyłóval való első találkozásom képe. Az a titokzatos reflektorfény, amely rámesett az elhagyott parkban. A rendőr átható pillantása.

Talán már akkor?

Az egymásnak ellentmondó gondolatoktól űzve, kétségbeesetten, nem is gondoltam saját ügyemre. Egykedvűen hagytam el a zárkát, és hagytam, hogy abba a szobába vezessenek, ahol tegnap kihallgattak.

Ott azonban azonnal magamhoz tértem. Megpillantottam egy összetört, halálosan megijedt emberpárt; azonnal rájuk ismertem. Házigazdáim voltak.

Könyörgő pillantásokat vetettek felém. Az asszony, előrehaladott terhes állapotában, egész testében remegett.

Megesett a szívem a szerencsétleneken.

Nyomban felötlött bennem a gondolat: ha ezeket lefogták, akkor ismerik a lakáscímemet is. Tehát hosszabb idő óta követtek. Nincs értelme annak, hogy megismételjem azt a kitalált történetet, amelynek hitelét Károly király érkezése amúgy is aláásta. Nincs értelme annak, hogy azt hajtogassam: tegnap jöttem Lwówból. Ha azt fogom állítani, hogy nem ismerem volt házigazdáimat, semmivel sem javítom helyzetemet; az övékét viszont rosszabbá teszem. Ők pedig teljesen ártatlanok.

— Nemrégiben náluk béreltem szobát. Ezen kívül nincs semmi közös ügyünk.

A fiatalasszony hálásan pillantott rám.

— Miért nem jelentette ön be magát? — kérdezte a főbiztos.

— Mindent megmagyarázok, ha szabadon engedik ártatlan házigazdáimat! — feleltem.

A főbiztos elvezettette őket. Belátta, hogy most mondanom kell valamit, valami értelmes dolgot.

Nem tudom, hogyan támadt bennem a gondolat; tény, hogy az alábbi mesét rögtönöztem:

— Néhány héttel ezelőtt érkeztem Stanisławówba, mert Lwówban nem kaptam munkát. Nem jelentettem be magam, mert legális, bár antifasiszta nézeteim miatt üldözött a lwówi rendőrség. Antifasiszta vagyok, ezt sohasem tagadtam. Viszont nem vagyok semmilyen szervezetnek tagja, a magam

szakállára cselekedtem. Minthogy nem tudtam állást találni, arra gondoltam, hogy befejezem 1934-ben megkezdett doktori értekezésemet. Anyagot és társadalmi háttért kerestem munkámhoz. Ezért szerettem volna kapcsolatot találni a különféle társadalmi rétegekkel, a különböző nemzetiségekkel. A stanisławówi terület érdekesnek látszott, hiszen itt egymásba fonódott az ukrán és a lengyel kultúra. A kapcsolatok létesítésében megakadályozott letartóztatásom.

A gépírónő ferdén nézett rám, s fürgén kopogtatott.

A főbiztos furcsa, rosszindulatú mosollyal nézett; ujjaival dobolt az asztalon. Elbeszélésem kissé meglepte. Nem mintha egy szavamat is elhitte volna; de az általam előadottak bonyolultabbá tehették számára a nyomozást. Emellett úgy érezhette, hogy a fogoly tréfát űz belőle.

A kérdések garmadáját zúdította rám. Kikkel találkoztam a közéleti emberek közül? Hol vannak a jegyzeteim? Hova jártam?

Azt válaszoltam, hogy csak néhány értelmiségivel találkoztam. Nem említek neveket, nem szeretném, ha üldözésnek tenném ki őket, bár kapcsolatunk teljes mértékben legális volt.

Más kérdéseket válasz nélkül hagytam, vagy rövid „nem tudom", illetve „nem emlékszem" megjegyzéssel intéztem el.

Párttevékenységem kérdése fel sem merült.

A zárkába visszatérve elhatároztam, hogy kitartok vallomásom mellett. Megtagadok minden felvilágosítást valódi tevékenységemet illetően, és megmaradok mesém mellett a társadalomtudományi munkáról, amelyet vandál módon megszakítottak. Gyakorlatilag mindez nem segít, de egy picit elveszi a rendőrök kedvét. Különösen, ha propagandisztikusan szeretnék kihasználni ügyemet.

Röviddel ezután átvittek a bírósági fogházba.

A börtön épülete kevéssé emlékeztetett a lwówi Brygidkire. Börtönnek épült, a Brygidki pedig eredetileg kolostor volt.

Új lakhelyem lényegesen korszerűbb volt a lwówinál. Falai nem voltak oly vastagok és annyira nedvesek. Közepén hatalmas, ellipszis alakú előcsarnok helyezkedett el; három sor magas korlátú folyosó szegélyezte. A korlátok mögött szorosan egymás mellett nyíltak a zárkaajtók. Valószínűleg egyszemélyes cellákat rejtettek. Az előcsarnok kőpadlója hideg tisztaságával ragyogott.

Mindezt egy nagy, vastag rács mögül láttam. A rács elválasztotta az előcsarnokot a bejárattól. Úgy hatott, mint egy ketrec.

A vasfalon nyíló kis ajtón át bejutottam a csarnokba.

A kör bezárult — gondoltam.

A magas, üres, fémrácsos előcsarnokban csend honolt. Felvezettek; a második emeleten, a folyosó sarkában kaptam egy „szobácskát".

Nem csalódtam: a börtönben egyszemélyes zárkarendszer volt.

A cella száraznak látszott, nagy, „normális" ablaka volt. Az ablakot azonban befestették, és természetesen ráccsal is ellátták. Az ágy az oldalfalon függött; éjszakára le lehetett ereszteni. Asztal, pad és kis polc egészítette ki a bútorzatot. Na és a vécé az ajtó melletti sarokban: nem kibli, hanem „igazi" klozet!

Nem is olyan rossz lakás — véltem, és bizonyos derűlátás ébredt fel bennem. — Ki lehet bírni!

Az utolsó napok élményeitől megkínzottan leeresztettem a priccset. Ráhelyeztem a szalmazsákot, mely rendes körülmények között napközben a folyosón volt. Leheveredtem. Most éreztem igazán, mennyire fáradt vagyok. Azonnal elaludtam.

Valami furcsa, égő fájdalom ébresztett fel. Az egész testem viszketett. Felültem az ágyon. Kétségbeesetten láttam, hogy a bolhák százai ugrándoznak rajtam.

Íme, a modern börtönök higiéniája! — gondoltam, és gúnyosan emlékeztem vissza korábbi kedvező véleményemre.

Egész hónapban üldöztek a bolhák. Éjszakáról éjszakára, órákon keresztül véresre vakartam a testemet. Csak akkor aludtam el, amikor már teljesen kimerültem. Sohasem gondoltam, hogy ezek a lények ennyire megkeseríthetik az ember életét.

De térjünk vissza történetünkhöz.

Reggel ismét Danyłóról gondolkoztam. Egyre biztosabbá vált feltevésem helyessége. Töprengtem, miképpen figyelmeztethetnénk azokat az elvtársakat, akik még szabadon maradtak.

Gondolataimat hirtelen lárma zavarta meg. A porkolábok futkosása, parancsszavak, jelentések hangzottak a folyosóról.

Valamelyik „nagyfejű" érkezett meg. Fülemet a kémlelőlyukhoz tapasztottam.

A cellák ajtajai nyikorogtak. Hallani lehetett, ahogy egymás után nyitogatták őket.

Az enyém is kitárult. Hirtelen felugrottam.

Magas, jóalakú, gondosan öltözött, börtönőrtiszti egyenruhát viselő férfi lépett be.

Nyilván a börtönigazgató.

Mellette egy tiszt és egy feszesen lépkedő altiszt; bizonyára az osztályos kulcsár.

Laza tartásban álltam zárkám közepén, és a társaságot néztem.

A börtönigazgató néhányszor tetőtől talpig végigmért, majd makacsul lábaimat nézte. Megértettem.

Mozdulatlanul álltam ugyanabban a helyzetben.

Azt szeretnéd, barátocskám, ha vigyázzban állnék előtted; nem igaz? — mondottam magamban, de ajkam mozdulatlan maradt. — Hát arra várhatsz!

Végre az öreg nem bírta tovább.

— A börtönben kötelező a fegyelem! — kezdte halk hangon. — Ön nem ismerte még meg a szabályokat?

Hallgattam.

— Nem hallotta, hogy mit mondtam?! — robbant ki belőle az ideges felkiáltás.

Megszállott! — gondoltam magamban, és hangosan így feleltem:

— Politikai fogoly vagyok.

Ez is elég volt neki. Csaknem rámugrott.

— Itt nincsenek politikai és nem politikai foglyok, csak foglyok!

— A politikai foglyok, igazgató úr, nem alkalmasak az ilyen játékra — mondottam. — Elvégre ez nem kaszárnya.

Az egyenruhás férfi elsápadt, szürke foltok jelentek meg az arcán.

Hisztériás, méghozzá a javából — jegyeztem meg magamban. Az igazgató közben szaladgálni kezdett a zárkában, megkerült, és még mindig a lábaimat nézve kiabált.

— Hat emelettel lejjebb teszem magát! Majd megtanítom a szabályokra! Majd ...

Kiszaladt a zárkából. Utána az ijedt zászlós és a még jobban megszeppent osztályos kulcsár.

A kezdet jó! A Grabowski-rezsim már ide jutott? — gondoltam.

A Brygidkiben felálltunk, ha bejött valaki, de a katonai fegyelemről nem volt szó.

Nemsokára visszajött az osztályos kulcsár. Fiatal, szőke, kék szemű fiú. Olyan, mint egy baba Kislányos szemeiből jóindulat sugárzott.

Kicsit ügyetlenül magyarázni kezdte, hogy ez börtön, hogy itt más az élet, mint szabadlábon, és hogy az embernek alá kell magát rendelnie... Bednarek igazgató úr egyáltalában nem rossz ember, csak ideges, nem tűri az ellenállást stb ...

A fenébe is küldhettem volna, vagy nem méltathattam volna szóra sem. Mivel azonban emberségesen közeledett, megmagyaráztam, hogy a politikai fogoly méltósága nem enged meg mindent.

— De az ön barátai megtartják a szabályokat! — ellenkezett élénken a porkoláb.

Nem feleltem neki. Lehet, hogy hazudik, lehet, hogy igaza van.

Megvártam az estét, és rávetve magam a leeresztett ágyra, a pokróc védelme alatt kopogni kezdtem.

Az éj folyamán az őr néhányszor hirtelen felnyitotta a kémlelőlyukat, és meggyújtotta a villanyt. Meg akarta tudni, honnan jön a kopogás. De mozdulatlan, alvó arcomat látva elment.

Én állhatatosan kopogtam minden oldalra, de senki sem jelentkezett.

A börtönben csend honolt.

Hirtelen megszólalt a fal. A szívem gyorsabban dobogott.

De hiába nyomtam fülemet a falra, semmit sem értettem. Még a Brygidkiben megtanultam a börtön-ábécét, de a mostani jelzés egészen más volt. A jeleket nem tudtam szóvá alakítani.

Kétségbeesetten aludtam el.

Tökéletesen elszigeteltek. Egyedül sétáltam az üres udvaron. Kopogással nem tudtam kapcsolatot szerezni. Nem kaptam levelet, újságot, csomagot.

Így telt el az első hónap. Más emberrel nem találkozhattam, csak a porkolábokkal: Talach osztályossal és helyetteseivel, valamint a borbéllyal.

Nem könnyű dolog ilyen teljes magányban élni.

Az első napokban járkálás közben hol az egyik falba, hol a másikba ütköztem, mint az éjjeli lepke. Csakhamar rájöttem azonban, hogy van egy módszer, amellyel le lehet győzni a borzalmas egyedüllétet.

Szilárd önfegyelmet kell tartani. Ugyanolyan napirendet, mintha szabadon vagy közös cellában élnék.

Minden órát tervszerűen kell beosztani. Igaz, a süket falak között nehéz órákkal mérni az időt.

Az ember először lázadozik az ilyen megkötöttségek ellen. Mesterségesnek tűnik az egész. Úgy látszik, hogy minden erőfeszítés céltalan, fölösleges. Később azonban a lázadozás átadja helyét egy kívülről vagy belülről fakadó meggondolt tervnek.

Reggel a mosakodás, a zárka takarítása és a reggeli automatikus tevékenységnek tűnik. De ha mindezt terv szerint hajtják végre, értelmet nyer. Reggeli után séta következik a zárkában. Kimért léptekkel, énekelve. (Természetesen csak halkan dúdolva.)

Utána olvasás. Néha ki lehet valami érdekeset halászni a börtönkönyvtárból. Újból elolvastam „Gróf Monte Christó"-t. Betűről betűre elolvastam a könyvet, és szabadjára engedtem a képzelőtehetségemet, amikor arról a föld alatti folyosóról volt szó, amelyet a regény romantikus hőse hónapokon keresztül építgetett.

Ismét végigrágtam magam Reymont ízes históriáján, a „Parasztok"-on, és újra feléledtek Sienkiewicz „Özönvíz"-ének már elfelejtett részletei.

A sűrű levesből álló ebédet (vasárnap hús volt ugyanebben a levesben) szundikálás követte. Természetesen nem az ágyon, mert hiszen az a falhoz volt csatolva, hanem a padon ülve. Ilyenkor újra szabad voltam.

Lwówban májusi estéken, az évszázados gesztenyefák alatt sétáltam. Visszatértek gondtalan iskoláséveim emlékei: azok a beszélgetések, amelyeket diákkoromban folytattam Władek Koziołlal a konyhában. Újra átéltem az első vizsgák izgalmait, az első gyűlés emlékeit, a Lengyel Nyelvészek Körének életét, a „vihart egy pohár vízben", a gyűléseket...

A szabadság csodálatos álomvilágából, abból a világból, amely a rács túlsó oldalán oly megszokott volt, a kulcscsikorgás riasztott fel.

— Sétára.

Tehát délután két óra van.

Félórás levegőzés következett az udvaron, amelyen parányi zöld foltot sem lehetett látni. Utána az idegen nyelvek tanulása volt a program.

Természetesen tankönyv nélkül. Az ember felkutatta emlékezetében az egykor, régen tanult szavakat, nyelvtani kifejezéseket. Megpróbált mondatokat összeállítani és saját magával társalogni.

A folyosón felhangzott a csajkák zenéje. A „szemetes" letette edényeit a kőpadlóra. Öt óra.

Fél óra múlva vacsora.

Ebben a fél órában lehetőség nyílt a világ megfigyelésére. A porkolábok ilyenkor el voltak foglalva. Ki lehetett nyitni egy kicsit az ablakot, és körülnézni a szabad világban.

A kinti világ mindig rendkívül érdekes. Akkor is, ha abból csak egy bérház piszkos udvarát és két kis fát látni.

Nekem ez a látvány egy egész világot jelentett. Csakhamar emlékezetből fel tudtam sorolni a ház minden lakóját. Mindenkit, aki időnként megjelent az udvaron. Ismertem azt a kislányt, aki az udvar padján ült és varrt, a labdázó gyerekeket, azt a háziasszonyt, aki a folyosó vasrácsa mellett fújta a vasalóját...

Azután jött a vacsora. Híg leves, kenyér és teának való víz. Teám azonban nem volt, hiszen nem kaptam csomagot. Vajon a misztikus távolban levő otthonomban, Lwówban, idős anyám és húgom nem tudnak semmiről?

Ez a gondolat fájdalmasan merült fel bennem minden alkalommal, amikor hiányzott a tea.

Vacsora után séta következett. Természetesen a zárkában, „énekszó" mellett.

Órákon keresztül egyenletes lépésekkel sétáltam a cellámban, lemérve lépéseimmel a falak közti távolságot.

Este hétkor sorakozó. Utána kiadták a szalmazsákot, meg-

ágyaztunk, és a rovarok támadásától előre remegve aludni tértünk.

Amint látható, a napi program nem volt valami gazdag. De a felállított szabályok szigorú megtartása elviselhetőbbé tette a fogságot.

Igaz, egyre gyakrabban tapasztaltam, hogy hangosan, önmagammal beszélek. De ez nem bántott. Ilyen körülmények között normális jelenség volt, és megkönnyebbülést okozott.

Időnként úgy éreztem, hogy tevékenykednem kell. Gyötört a gondolat, hogy a párt mit sem tud Danyłóról, aki, ha valóban provokátor, nemsokára újabb árulást követhet el. Ilyenkor erőtlenül hanyatlottam börtönöm padjára. Mit is csinálhattam volna?

„Fejeddel nem tudod átszakítani a falat!" — Ez a közmondás most igen reálisan hatott.

Az is idegesített, hogy nem voltam képes felvenni az érintkezést a rács innenső oldalán élő, velem együtt letartóztatott elvtársakkal, és nem tudtam velük közös védekezést kidolgozni.

A falak érzéketlenül, süketen hallgattak éjszakai kopogtatásaim idején.

Egy napon — talán hat héttel letartóztatásom után —, amikor szokás szerint beadták a zománcos csajkát, és a fakanállal lakmározni kezdtem, valami kemény került a fogaim közé.

Hús?

Óvatosan kivettem a számból a gyanús golyócskát és megvizsgáltam.

Kenyérből készített gombóc volt. Benne — titkos levél.

Izgatottan félretettem a levest; majdhogy ki nem öntöttem. Azután, hátat fordítva a kémlelőnyílásnak, olvasni kezdtem.

Néhány cigarettapapíron, apró betűkkel üzenetet kaptam. A börtön-kommuna titkárnője, Rachela Gross elvtársnő írta.

Közölte mindazt, amit a kommuna megtudott letartóztatásunkról. Az első nap lefogtak körülbelül 80 személyt!

Néhány nap múlva, a rendőrségi kihallgatások után, 32-t bebörtönöztek. A többit kiengedték.

Lwówból idehozták Klára elvtársnőt is. Ő volt az összekötőnk. Rajta keresztül tartottam kapcsolatot a Központi Bizottsággal. Többször járt Stanisławówban.

A kommunát elzárták a világtól. Ilyen árulás után nem is csoda.

A börtönigazgatóság úgy osztotta el a lefogott elvtársakat, hogy néhány cellát alul, felül és oldalról egyaránt kihagyott: társaim tehát nem tudtak velem kapcsolatot teremteni.

S végül: a kommunában nem a morzeábécé szerint kopogtak, hanem rejtjellel. Ezt azért vezették be, mert a porkolábok kihallgatták a beszélgetéseket, és ismertették a vezetőséggel az éjszakai értekezleteket.

Ravasz ember ez a Bednarek!

A kommuna vezetősége közölte a rejtjelet és azt, hogy egy cellával fölöttem egyik elvtársunkat helyezték el, akivel lehet beszélgetni.

Ezután rövid, de meleg üdvözlet következett...

Estig megrészegülten járkáltam. Hat heti nyomasztó magány és az önmagammal folytatott tárgyalások után ilyen találkozás! A levelet élő emberekkel való találkozásnak éreztem. Mintha csak az elvtársak felkerestek volna zárkámban.

Nem számított, hogy továbbra is egyedül maradtam, és a saját napi programom szerint éltem.

Hiszen vannak mellettem elvtársak, és van velük kapcsolatom. Majdnem megöleltem Talachot, az osztályos kulcsárt, amikor megjelent a sorakozón.

Kaptam egy „Ilustrowany Kurier Codzienny"-t. Nagy dolog volt ez remete életemben. Mindenekelőtt azért, mert családomról adott hírt. Ugyanakkor kapcsolatot jelentett a nagy-

világgal, amely mindennél többet ért. Bár az a világ, amelyet az újság tárt fel, nem volt optimizmust keltő, mégis több volt a semminél. A „Kurier" egyike volt azon keveseknek, amelyeket Bednarek úr megtűrt.

Számomra, akit a politika éltetett, két hónap minden hír nélkül kimondhatatlan szenvedést okozott.

Kiéhezett állatként vetettem magam a lap hasábjaira. Sajátságos olvasmány volt. Olyan híreket kellett kihámoznom, amelyek ismeretlen előzmények következményeiből adódtak. A „Kurier" egyébként is megszűrve adta az eseményeket, a börtönigazgató pedig a meglevő híreket is megcsonkította ollójával. Az összevágott újság oldalairól azonban valahogy összeállítottam magamnak az események menetét.

Ezek az események egyáltalán nem voltak szívderítőek.

A krakkói lap nagy hűhót csapott Lengyelország Litvánia fölött aratott győzelme körül. Rydz-Śmigły Vilnából kényszerítette a makacs litvánokat, hogy vegyék fel Lengyelországgal a diplomáciai kapcsolatot!

De miben rejlik Beck politikai ereje?

Nem értettem meg azonnal.

Csak később, a lap néhány utalásából jöttem rá a legfontosabb eseményekre: elsősorban az osztrák anschlussra.

Baljós hír volt. Hitler a Reichstagban hisztérikus kiáltások közepette ismételgeti a fasiszta követeléseket: a németek tízmilliói elszakítva élnek hazájuktól, meg kell engedni egyesülésüket.

Anglia mossa kezeit.

Az osztrák kancellár, Schuschnigg, kétségbeesett kísérletet tesz, hogy népszavazással megmentse Ausztriát... Schuschnigg bukása.

Ausztria új kancellárja — a hitlerista Seyss-Inquart — „kéréssel" fordul Hitlerhez: küldjön német katonákat...

Másnap már német páncélosok dübörögnek a bécsi kövezeten.

Hitler diadalmenete a „Kék Duna" menti fővárosban...

Íme a drámai film, amelyet a lap későbbi hírei alapján leforgattam magam előtt.

Ez volt az az akció, amely felbátorította Becket a litván komédiára.

Nem számított, hogy a német harckocsik bécsi dübörgése kiverte az álmot a franciák, belgák, lengyelek és csehek millióinak szeméből. Nem volt érdekes az a veszély sem, hogy legközelebb más áldozatokkal ismétlődhet meg a zsarolási stratégia. Beck miniszter úr és Rydz-Śmigły tábornagy úr diadalmaskodott Kaunasz fölött...

Milyen árat kell majd Lengyelországnak fizetnie a csődbe jutott rendszer álarcosbáljáért? — gondoltam keserűen a szennylap hasábjait betűzgetve.

Az események azonban nem sok időt adtak a gondolkodásra.

Villámgyorsan, szédítően követték egymást...

A következő áldozat már várta sorsát...

A csehszlovákiai szudétanémetek gauleitere, Henlein, április 22-én bejelentette a „karlsbadi programot". Autonómiát és politikai szabadságot követelt a hitleristák számára...

Ezt természetesen csak kezdetnek szánta. Berlin módszereit már ismerte Európa.

Blum ígérete, hogy Franciaország teljesíti Csehszlovákiával szembeni kötelességét, ha megtámadnák, papírnyilatkozat maradt. A Blum-kormány, következetlensége és opportunizmusa miatt, rövidesen megbukott; Daladier következett, a későbbi szégyenletes müncheni egyezmény hőse.

A Daladier-kormány külügyminisztere, Bonnet, nyíltan kijelentette: nem engedi meg, hogy Franciaország „holmi csehekért" harcoljon.

München árnyéka megjelent Európa fölött.

Anglia és Franciaország lázas diplomáciai tevékenységbe kezdett, hogy „engedményekkel" rávegye a barnainges fanatikust: induljon Kelet ellen, ragadja torkon a Szovjetuniót. Az

imperialista világrendszer érdekei diadalmaskodni látszottak a partikuláris antagonizmusok felett.

A „Kurier" hasábjairól, egyetlen információs forrásomból, minden kétértelműség nélkül, világosan láttam a helyzetet...

A polgári — sőt fasiszta — újság gyűlölettel, gúnnyal és lenézéssel írt Moszkva erőfeszítéseiről a konfliktus megakadályozása érdekében: a Szovjetunió külügyi népbiztosának, Litvinovnak a Népszövetségben felolvasott drámai felhívásáról, a Franciaországhoz intézett felszólításról, hogy a Szovjetunióval közösen védjék meg Csehszlovákiát, végül Románia felkéréséről, hogy engedje át területén a szovjet hadsereget.

A „Kurier" habzó szájjal írt a Szovjetunió Lengyelországhoz intézett hasonló javaslatáról.

Magyarország fasiszta diktátora, Horthy, Kárpátalját követelte. Beck Lengyelországa, elvakulva a demokratikus Csehszlovákia és főleg a Szovjetunió elleni gyűlölettől, támogatta az árulást.

Az OZN-isták a lengyel—magyar kapcsolatokról, a közös baráti határról és arról szónokoltak, hogy a „lengyel—magyar két egytestvér". Az újság nem is titkolta, hogy Csehszlovákiának a Szovjetuniótól való elszigetelése, majd pedig felosztása a cél.

Beck „messzelátó" politikája további szövetségeseket talált: a szlovák szeparatistákat, a fasiszta csuhásokat: Tisót és Hlinkát.

Az ember ezeket olvasva sírni szeretett volna a fájdalomtól és elkeseredéstől...

Igaz, az ellenzék tiltakozott. A lap támadta a „Robotnik"-ot, vitatkozott a „Zielony Sztandar"-ral (Vörös Zászló), és kigúnyolta az úgynevezett morges-i frontot[1], amely Paderewski

[1] 1936-ban a svájci Morges-ban politikai megegyezés született Paderewski, Witos és Haller tábornokok között. Az elnevezés Paderewski morges-i birtokának nevéből ered.

körül tömörült. Wojciech Korfanty vezetésével nemzeti demokrata alapon létrejött a Munkáspárt, és egyre radikálisabb hangot ütött meg. De érezhető volt, hogy ebben az ellenzékben nincs erő. Szópárbaj és más semmi... Egy új mítosz is keletkezett: a kormánnyal való szolidaritás, Kwiatkowski miniszterelnök-helyettesnek a „nemzeti megbékülést" célzó felhívására adandó pozitív válasz állítólag leküzdi a háború veszélyét. Mintha nem kellene visszaütni! Mintha a Lengyelország pusztulásáért felelős kormánnyal meg lehetne akadályozni Lengyelország pusztulását...

S azokban a pillanatokban, amikor a világ szeme láttára kibontakozott az egyes nemzetek — az én nemzetem — elleni támadás veszélye, be voltam börtönözve négy fal közé, őrjítő tétlenségben!

Hányszor fogtam a fejemet, s akartam vele nekimenni a falnak...

Spanyolországból, ebből a két éve vérző országból pedig egyre komorabb hírek jönnek. A „Kurier" majd kiugrott a bőréből örömében.

A kétségbeejtő hírek hatására keveset foglalkoztam saját ügyemmel. Szinte elfelejtettem...

De emlékeztettek rá.

Megkezdődtek a kihallgatások.

A nyomozást Dąbrowski vizsgálóbíró vezette. Az akkori igazságszolgáltatás ismeretében furcsának tűnt a bíró viselkedése, akiben még volt bizonyos liberális illúzió. Mentegetőzött előttem — mint mondotta — kellemetlen kötelessége miatt.

— Csak az objektív igazságot akarom kideríteni, semmi többet — mondotta, és a földet nézte. — Fiatal koromban nekem is voltak radikális gondolataim. Az élet azonban kigyógyított belőlük. Tény, hogy semmi közöm a fasizmushoz, és gyűlölöm Hitlert — mondotta nemegyszer.

Eleinte megvető hallgatással tértem napirendre kijelentései fölött.

Dąbrowski azonban állandóan visszatért a dologra. Végre nem bírtam tovább, és megkérdeztem:

— Vizsgálóbíró úr, ráparancsolt önre valaki, hogy ezt a foglalkozást vállalja? Méghozzá, hogy kommunista ügyekben legyen vizsgálóbíró?

Ez annyiból használt, hogy többet nem aggodalmaskodott.

Vajon valóban voltak ilyen aggodalmai? Nehéz erre válaszolni. Az biztos, hogy fellelhetők voltak nála a liberális gondolkodás bizonyos maradványai, sőt bizonyos emberség is, vagy, ha úgy tetszik, a társadalmi lelkiismeret... Az értelmiség egy része, még ha a lengyel bürokráciában nevelkedett is, viszolygott a fasizmustól, és azt igyekezett bizonygatni önmaga előtt, hogy a szanáció még nem fasizmus...

Vajon Dąbrowskira az akkori események hatottak? Tény, hogy igen körültekintően viselkedett, nem vett elő különös bizonyítékokat, és nem nehezítette a vádlott helyzetét...

Mindenesetre másképp járt el, mint az ügyész, aki időnként bekapcsolódott a nyomozásba. Ez lojális volt a kormány iránt, cinikus, és nem kínozták szentimentális skrupulusok...

A nyomozás során stanisławówi tevékenységemmel kapcsolatban egész csomó részletet derítettek fel: „kiszagolták" kapcsolataimat, lakásomat, útjaimat.

De nem mindegyiket.

Makacsul kerültek mindent, ami Danyłóval való kapcsolatomra vonatkozott. Ez egyre jobban megerősített feltevésem helyességében.

Nemegyszer különös helyzet állt elő. Megemlítették egyik találkozásomat — én természetesen letagadtam —, amelyet egy Danyłóval való találka követett. A nyomozásban rés mutatkozott. Dąbrowski bíró úr úgy viselkedett, mint akinek sok a gondja. Megváltozott kettőnk szerepe, én kérdeztem:

— S mi volt azután, ha az urak mindent olyan jól tudnak?

Dąbrowski hallgatott.

Gonosz elégtételt éreztem.

A lakásomon tartott házkutatás során zseblámpámba rejtve egy kis papírtekercset találtak. Utazásaim alkalmával erre jegyezgettem bizonyos adatokat; e jegyzetekből szándékoztam beszámolót készíteni a felső szerveknek. A nyomozó hatóságok alaposan megvizsgálták az anyagot.

S íme, Dąbrowski bíró felolvasta jegyzeteimet és a rendőrség megjegyzéseit. Természetesen nem ismertem el, hogy én voltam a szerzőjük. Titokban azonban büszke voltam, amikor rövid tevékenységünk mérlegét hallottam. Nem is volt olyan lenéznivaló. Tehát:

„Stare Bohorodczany 2 à 4" — ez két négytagú sejtet jelent.

„Sztrájk 600" — az 1937 decemberi fuvarossztrájkra vonatkozó rövidítés.

„Tłumacz — 60 kamieniari + 2" — azt jelenti, hogy Tłumaczban működik a Kamieniari nevű radikális szervezet 60 taggal, közülük kettő kommunista párttag.

„Bukówka 40 + 4" — a kamieniariaknak 40 tagjuk van, a pártsejt négy tagból áll. Hasonlóképpen olvasható „Nowosiółki 200 + 2" és „Łypa 50 + 5".

„Ostrynia 10 P" — azaz tíz párttag; Petrynówban 80, Hołynyban 5 párttag van.

„Ozariany, Proszvita 150 Hiszpania" — Ez igen tömören hangzik. A hekusok azonban kibogozták: az Ozarianyban levő Proszvita szervezet összejövetelén 150 paraszt vett részt, és a spanyolországi háború kérdésével foglalkozott.

„Választás — 5 miénk" — azaz a Proszvita vezetőségébe 5 kommunistát választottak.

„Bukówka, Makuch, fütty" — azaz Bukówkában egy gyűlésen a parasztok kifütyülték Makuch jobboldali radikális politikust.

„Ridnaja Skola, levelek, Hołyszew, Łupa, Ostrynia" — ért-

hető nyelvre lefordítva: az említett falvak parasztsága leveleket küldött a „Ridnaja Škola" vezetőségének; a levelek az intézmény demokratizálódását követelték.

A jegyzék hosszú volt, részletes és számomra rendkívül terhelő. De, amint említettem, sajátos örömet éreztem, amikor Dąbrowski felolvasta nekem az egész litániát.

Egy dolog azonban továbbra is homályos maradt előttem. Illetve kettő.

Az eddigi nyomozás hallgatott olyan rendkívül fontos tárgyi bizonyítékról, mint az a kézirat, amelyet az általam kidolgozott irányelvekkel személyesen adtam át sokszorosításra Danyłónak.

A másik dolog: nem említette a parasztpárti Wierzbińskivel való találkozásomat, pedig ez csemege lett volna az ügyész számára.

Rövid idő múlva azonban mind a két bomba robbant. Először a második.

Egy szép napon, amikor szokás szerint kihallgatásra vittek, észrevettem, hogy más szobába vezetnek.

Amikor beléptem, nehezen tudtam eltitkolni meglepetésemet.

Sovány, magas paraszt állt előttem. Megismertem: Wierzbiński. A szembesítésnél az ügyész is jelen volt. Agárszeme hol rám, hol Wierzbińskire villant.

A paraszt sápadt volt, és bizonytalanul nézett rám.

Az a teljes érdektelenség, amivel végigmértem, megnyugtatta. Nem tudta ugyanis, mit mondjon.

— Nem ismerem ezt az urat! — mondtam határozottan, vállamat vonogatva.

Wierzbińskitől semmit sem kérdeztek előttem. Nem tudhattam tehát, miként fog viselkedni. A találkozás körülményeiből arra következtethettem, hogy szabadlábon van. Csak tanúnak idézték be.

Elvezettek.

Gondolataimba merülten tértem vissza cellámba. Amikor

a zárkaajtó előtt álltam, várva, hogy kinyissák, néhány perc múlva észrevettem, hogy a folyosó másik oldalán, egy ottani zárka előtt is áll valaki, és pillantásával engem ostromol.

Zosia volt, az „ifi". Perceken keresztül mindketten megindultsággal küszködtünk. Hiszen nem szabad bevallanunk, hogy ismerjük egymást. Mellette állott a börtönőr.

Több hónapi egyedüllét után bizony jól esett volna odakiáltani, vagy legalábbis felemelt ököllel üdvözölni az elvtársnőt, a barátnőt...

Este, amikor kopogással beszélgetni kezdtem fölöttem levő szomszédommal, megtudtam, hogy Zosiát aránylag nemrégen hozták be.

Lebukása romantikusan zajlott le.

Kolomea valamelyik fogadójában éjszakázott. Reggel kopogtattak az ajtaján, olyan erősen, hogy nem lehettek kétségei... Pizsamában kiugrott az ablakon az alacsony félemeletről, de sajnos — éppen a házat körülvevő rendőrök karjaiba.

Visszaemlékeztem tyśmienicai utunkra, amikor turbékoló szerelmespárt mímeltünk a rendőrőrjárat felbukkanásakor. Ez a kis közjáték egészen ártatlan volt. Az illegális munkában drasztikusabb helyzetek is előfordulnak.

Rachelkával, a börtön-kommuna titkárnőjével, akit már említettem, a következő eset történt:

Egy albérleti szobában találkozott a kerületi megbízottal. A rendőrség razziázott. A két elvtárs elhatározta, hogy eljátssza a kalandot kereső pár szerepét: levetkőztek és befeküdtek az ágyba. A háziak nem voltak otthon, s a rendőrség így talált rájuk. De nem sokra mentek az ötletükkel.

Más kérdés, hogy Rachelka gyermeket szült a börtönben. Tréfásan mondogattuk egymásnak, hogy következetes akart maradni a rendőrség előtt. A gyermek természetesen nem az említett „kaland" gyümölcse volt, hanem Rachelka házasságából származott.

A kisfiú a kommuna kedvence lett. Stankónak neveztük, azaz

a stanisławówi kommuna gyermekének. A rövidítés talán kissé mesterkélt volt, de a név rajtamaradt a fiún. Később is használta.

Nem tudom, él-e még. Anyja a háború idején meghalt.

Eljött ismét a május.

Csodálatos, igazi május. Akkor vettem észre először, amikor az ablakon keresztül enyhe fuvallat jutott be a cellámba, és távolról madárcsicsergés hallatszott.

Helyzetem azonban megkeserítette a tavasz édes lehelletét.

Egyik reggel korán, túlságosan korán hívattak. Ez nem lehet kihallgatás — gondoltam, s nem tévedtem; valóban nem arról volt szó. Két hekussal Dąbrowski bíró fogadott, és közölte, hogy Haliczba visznek, helyszíni szemlére.

A kocsmáros fia, egy fiatal legény, már ült. Minthogy tagadtam, hogy nála találtam éjjeli szállást, elhatározták, hogy helyszíni szemlére visznek.

Így tehát a rendőrök és detektívek kíséretében átléptem a börtön küszöbét.

Nehéz leírni akkori érzéseimet! Ha valaki falak közé zártan, szinte kolostori életet él, és filozofikusan igyekszik elviselni vegetálását, azonfelül huszonhat éves; majd hirtelen, váratlanul kikerül kősírjából, belekerül a tavaszba, virágzó orgonák, mosolyok, élénk forgalom közé; ha valaki a börtönsírból az életbe kerül: az, de csakis az értheti meg, mit éreztem én akkor, azon a májusi reggelen.

Nyitott rendőrségi autón vittek, csak a tetőponyva volt kifeszítve.

Megbilincseltek, tehát féltek a szökésemtől. Dąbrowski elől ült a vezető mellett, a hekusok mellettem; két oldalt. Én azonban rájuk sem hederítettem.

Habzsoltam az életet.

A járdán mindennapi gondjukkal terhelten mentek az embe-

rek. Számomra azonban mindannyian boldogok voltak, és a szabadság dalát énekelték.

Néha párokkal találkoztunk. Karon fogva sétáltak. Hiszen május volt... Konflisok baktattak lassan az utcán. Nemsokára kiértünk a városból. Szemeim nem tudtak betelni. Az éledő mező elnyújtózott, mint enyhén hullámzó tenger, ameddig csak ellátott a szem. A tavaszias zöld színt időnként csokrok tarkították: virágzó alma- és körtefák.

Mohón ittam a látványt; tudtam, hogy sokáig meg kell őriznem a hangulatát.

Így értünk Haliczba. Gépkocsink megállt a piactéren.

Kiszálltunk. Azonnal bámészkodók vettek körül bennünket. A hekusok az ismert fogadó felé vezettek. Halicz másnak tűnt most, mint azon az estén; a házat azonban már messziről megismertem.

A söntés közepén terjedelmes asszonyság állt. Bizonyára a fiú anyja. Leírhatatlan sajnálattal nézett reám és az egész társaságra. Kötényével kisírt szemeit törölgette. Férje, egy idősebb köpcös férfi, idegesen babrált a szakállában.

Hangosan mondtam, hogy a fiú szülei is meghallják:

— Ebbe a szállodába sohasem tettem be a lábam. Most vagyok itt először.

Dąbrowski nem tett ellenvetést. Úriember volt...

A nyomozók egyike még feltett néhány kérdést az öregeknek. Megkérdezték, hogy láttak-e, vagy éjszakáztam-e náluk.

— Nem emlékszünk! — felelték riadtan. Az anya még aggodalmasan hozzátette: — A mi fiunk ártatlan.

— Erről nem kérdeztük magukat! — hördült fel a hekus, miközben a jegyzőkönyvet készítette.

Este visszatértem zárkámba. Sötétebb és ridegebb volt, mint bármikor.

Fülemben még ott zúgott az emberek beszéde, a lányok kacaja, a virággal borított fák susogása.

Ezen az éjszakán sokáig nem tudtam elaludni.

Másnapra azonban már megszabadultam a romantikus hangulattól, és különösen szigorú pontossággal igyekeztem végrehajtani napirendemet. Éreztem, hogyha bármit is feladok, ha átadom magamat a tavasznak és hasonló hangulatoknak, „elkenődöm", elveszek. Nehéz napok, nehéz hónapok, nehéz évek várnak rám. Mégpedig emberek nélkül; női kacagás és orgonaillat nélkül.

Másnap a Danyłóval kapcsolatos utolsó kételyeim is eloszlottak.

Dąbrowski felmutatta kéziratom fotókópiáját. A stanisławówi szervezet által kidolgozott irányelveket.

— Vajon miért kapták meg ilyen későn — tettem fel önmagamnak a kérdést. — Danyło talán részletekben adta el magát a defenzív osztálynak? Erre a kérdésre csak a tárgyaláson kaptam feleletet.

A börtönben időközben elmérgesedett a börtönigazgatósággal folytatott harcunk.

Hetenként egyszer mentünk fürödni a pincében elhelyezett fürdőbe. Ott cseréltük ki kenyérbélgombócba gyúrt leveleinket. A kis gombócokat a zuhanyt tartó vasrúd meghatározott helyére ragasztottuk.

Miután megbeszéltük a dolgot, az egész kommuna elhatározta: megindítjuk az akciót. Meg akartuk hiúsítani a börtönigazgatóság intézkedését; azt tudniillik, hogy a politikai foglyokat ítélet után rabruha viselésére kötelezzék.

A saját ruha a politikai foglyok még megmaradt jogainak utolsó maradványa volt. Grabowski igazságügy-miniszter keze azonban ezt is el akarta ragadni.

Elhatároztuk: tiltakozunk, és nem hordjuk a rabok rongyát.

A börtönigazgatóság először békésen szerette volna elintézni az ügyet. Akárhogy is legyen, a kommunista akciók elleni harc nem tartozott a börtönigazgatók legkellemesebb elfoglaltságai közé.

Megkezdődtek a tárgyalások.

Ezekben én is részt vettem. Bednarek börtönigazgató, hogy engedményre bírjon bennünket, még azon tény felett is szemet hunyt, hogy küldöttségileg kerestük fel, és nem saját nevünkben, hanem a kommuna nevében beszéltünk.

A kommuna azonban nem engedett.

Az ukrán nacionalisták — akikkel, mint mindig, most is együtt akartunk működni — viszolyogtak az akciótól, és belenyugodtak a rabruhába. Bednarekék ostobaságnak tartották, hogy rabruhába öltöztessék az OUN tagjait, viszont a kommunistákat, akik ellen tulajdonképpen irányult az új szabályzat éle, meghagyják polgári öltözetükben.

Elhatározták, hogy erőszakot alkalmaznak ellenünk.

Egy meghatározott reggelen beadták a foglyoknak a rabruhát azzal, hogy estig ki kell adniuk az ajtón a polgári ruhát.

A kommuna — nem akarva kitenni az elvtársakat, különösen az elvtársnőket annak, hogy erőszakkal vetkőztessék le őket — azt tanácsolta, hogy mindenki adja oda saját ruháját, de ne fogadjon el rabruhát.

Így tehát a kommuna fehérneműben maradt. Ez külön gyötrelmet jelentett a nők számára.

Bednarek dühöngött. Tisztjeivel ide-oda rohangált a zárkák között, szitkozódott, büntetőzárkával fenyegetőzött, és bizonykodott, hogy megtöri ezt a passzív ellenállást.

A kommunisták megvető hallgatással válaszoltak.

Megkezdődtek a megtorló intézkedések.

A büntetőzárka megtelt. Elvtársnőink egy szál ingben ültek a sötét, nedves cella betonpadozatán.

Köztük volt a mindig komoly Wacka Marek. Amikor első ízben figyeltem fel rá az ablakon keresztül sétája közben, olyannak láttam, mintha nem a mi korunk lánya lenne. Egészen más volt, mint társnői. A régi korok divatja szerinti, túlságosan hosszú szoknyájában, pápaszemével és fiúsra vágott hajával

az 1905. évi orosz forradalom szociáldemokrata elvtársnőire emlékeztetett.

Nyugalma és komolysága rettentően idegesítette Bednareket.

— Kisasszony, intelligens hölgy! — kiabált. — Én elintézem magát!

Wacka, aki nem volt „intelligens hölgy", csupán egy częstochowai szövőnő, úgy nézett pápaszemén keresztül az igazgatóra, mintha nem is hozzá intézte volna ezeket a szavakat. Talán éppen bátyjára gondolt, aki ugyancsak szövő volt, és Spanyolországban esett el, vagy férjére, az illegalitásban élő Mietek Krajewskire.

A büntetőcellában levő nőket az a veszély fenyegette, hogy elveszik fehérneműiket is.

Visszaemlékeztünk egy előző akcióra, amelynek során a lányok, akik nem akarták felvenni a rabinget, meztelenül ültek. Amikor a börtönigazgató bement hozzájuk, törülközővel takarták el magukat, és követelték, hagyja magukra őket. A börtönigazgató ki is ugrott a cellából, de kijelentette, hogy rendőröket hoz. El akartuk kerülni az ilyen eseteket.

Az elvtársnők közül jóformán minden nap kórházba került valaki tüdőgyulladással vagy vesebántalmakkal. Megbetegedett Rachelka Strasser is, akit még a drohobyczi munkám során ismertem meg.

A helyzet nehézzé vált.

Nem mértük fel kellőképpen a rendszer elszántságát. Elmúltak már azok az idők, amikor a börtönigazgatóság a közhangulattól félve engedményeket tett.

Most szemmel láthatóan arra törekedett, hogy a hideg és az éhség segítségével megtörjön bennünket, és nem akart gyengének látszani.

De hiszen ott volt Bereza! Ennek az intézménynek már a puszta léte legalizált minden börtönbeli törvénytelenséget. Az ott alkalmazott módszerek mintájára itt is sok rosszra számíthattunk.

A börtönigazgatóság egyre idegesebb lett. Az akció már tíz napja tartott.

A tizedik napon reggel az egyik elvtárs nézeteltérésbe keveredett a porkolábbal.

Odarohant egy tiszt, és megparancsolta, hogy a foglyot vigyék ki a zárkából. Kulccsal verték hátba, noha csak ing volt rajta.

Kiabálni kezdett.

A zárkák csak úgy zengtek ökölcsapásaink alatt. Vertük az ajtót és kiabáltunk:

— Ne üsd!

Néhány elvtársunkat kihúzták zárkájából, és a büntetőcellába vitték. Ez hat emelettel lejjebb volt, s betonpadlóját vízzel öntözték. A foglyok kezét hátul összekötötték. Ez volt az a hely, amellyel előszerettel fenyegetőzött Bednarek.

Éhségsztrájkra gondoltunk. A többség azonban úgy gondolta, hogy ez a lépés nem lenne helyes. A növekvő terror idején a fasisztáknak kedvezne, ha a kommunisták elpusztulnának a börtönben.

Elhatároztuk, hogy lefújjuk az akciót.

Nehéz lépés volt. Fájó szívvel fogadtuk el a döntést.

Éreztük azonban, hogy helyesen cselekszünk.

A káderekre meg kell őrizni. A harcban az új, nehéz szakasznak megfelelő módszereket kell alkalmaznunk.

Miközben e sorokat írom, egy időszerű kérdés jut eszembe.

Valaki azt mondhatná, azt gondolhatná, hogy a két háború közötti Lengyelország fasiszta terrorja nem hat olyan borzalmasnak, hiszen utána következett Auschwitz és Majdanek.

Ezt felelhetem:

Az a tény, hogy a hitlerista ellenség tízszer szörnyűbbeket gondolt ki, szervezett meg és tett tökéletessé, semmivel sem csökkenti a szanációs kormányok borzalmainak súlyát. A két

korszak más volt. A szanáció saját állampolgárai ellen járt el, a hitlerizmus a nemzeteket mint olyanokat kínozta.

Azonkívül: amiket én itt saját élményeimből leírok, azok korántsem a legborzalmasabbak a szanációs rendszer azon módszerei közül, amelyeket a forradalmi mozgalom ellen alkalmazott. Emlékezzünk csak arra, hogy a degeneráltak és a szadisták, milyen rafinált és aljas módszerekkel nyomoztak a łucki per idején; emlékezzünk csak Berezára vagy a pacifikációkra.

A mai olvasóban felmerülhet még egy kérdés: vajon a berijai bűnök és aljasságok nyilvánosságra hozatala után nem veszíti-e el erkölcsi értékét a lengyel kommunisták hősiessége, amelyet a szanáció börtönében tanúsítottak? Hiszen Berija is a munkásmozgalom keretében működött.

A válasz erre rövid, határozott és egyszerű.

A berijaizmus és annak kinövései *idegenek* voltak a szocialista rendszertől. Maga a rendszer természeténél fogva szemben áll minden törvénytelenséggel. S mihelyt megteremtődtek a gaz kigyomlálásának feltételei, a társadalom nyilvánosan elítélte a történteket. A rossz gyökerét úgy kitépték, hogy többé nem nőhet ki.

Vajon megfigyelhettünk-e hasonló folyamatot a lengyel burzsoá kormányok idején? Ilyen *nem volt és nem is lehetett.* A forradalmárok ellen alkalmazott brutális terror a rendszer organizmusából fakadt. Ily módon védte magát az uralkodó kisebbség a vele szemben álló többséggel szemben. Ezért a szanáció táborában senkinek sem volt szívügye a törvényesség, a fizikai terror elleni harc, az emberi méltóság tiszteletben tartása. Nem jöhetett létre olyan helyzet, amelyben nyilvánosságra hozhatták és kompromisszum nélkül elítélhették volna az ilyen cselekményeket.

De térjünk vissza történetünkhöz.

Küldöttséget választottunk, amely felkereste Bednareket. Azonnal fogadott bennünket.

Követeltük Rachel Grossnak és Wacka Mareknak — két ve-

zetőségi tagnak — a büntetőcellából való kiengedését és a börtönigazgató irodájába való vezetését a küldöttség teljessé tétele érdekében.

— Enélkül nem fogunk tárgyalni.

Az igazgató, a gutaütéstől kerülgetve bár, de kiadta a parancsot a két rabnő elővezetésére. Az egész incidenst az idegháború folytatásának távlatából nézte.

A két elvtársnő ez alkalommal visszakapta ruháit a raktárból. Külsejük ennek ellenére rettenetes volt. Arcuk szürke, szemük karikás; szörnyen lefogytak.

Megkezdtük a tárgyalást.

Átmenetileg engedtünk a nyomásnak, és beleegyeztünk a rabruha viselésébe. A törvénytelen intézkedés ellen azonban továbbra is tiltakoztunk és követeltük, hogy tiltakozásunkat közöljék az igazságügy-miniszterrel.

Bednarek komoran hallgatott.

Javasolni fogjuk az elvtársaknak a rabruha viselését, ha minden megtorló intézkedést visszavonnak: tehát ha hatálytalanítják a büntetőzárkát, a csomagok, levelek, újságok kézbesítésének megtagadását, a látogatások megtiltását, sőt ezen felül könyveket engednek be hozzánk.

Az utolsó pont volt az egyetlen pozitívum, amelyet ebben a helyzetben ki akartunk csikarni az igazgatóságtól. Az utóbbi időben ugyanis a börtönkönyvtárra voltunk utalva.

Bednarek vonakodott, a szabályzatra hivatkozott, de elvileg engedett. Az utolsó pontot azonban sohasem hajtotta végre teljes mértékben.

Végeredményben úgy vonultunk vissza, hogy megőriztük méltóságunkat.

Az igazgatótól kilépve örömmel néztünk egymásra.

Emlékszem Wacka Marek derűs, csaknem vidám mosolyára. Sohasem láttam ilyennek.

Az asszony hat évvel később — szó szerint a lengyel felszabadulás előestéjén — halt meg a hitleristák fogolytáborá-

ban. Ejtőernyővel ereszkedett le Lublin vidékén a népi partizánok közé, s a hitleristák kezei közé került, noha már senki sem gondolta, hogy ez megtörténhet. Lublin vidéke a mai napig őrzi emlékét.

Az „Ilustrowany Kurier Codzienny" egyik számában kicsiny, alig észrevehető hír jelent meg.

A Lengyel Kommunista Párt feloszlását közölte.

Csak ennyit. Semmi többet.

Nem is tudom megmondani, milyen fájdalmasan érintett bennünket ez a hirtelen csapás.

Eleinte nem vettük komolyan, azt hittük, hogy a defenzív osztály szánalmas provokációja.

Emlékszem, hogy azon a napon, figyelembe sem véve az óvatosság szabályait, Zosia világos nappal átkopogott hozzám:

— Le-het-sé-ges ez?

— Le-he-tet-len! — kopogtam vissza. Vagy talán kevés ilyen szörnyűséget agyaltak ki már ellenünk?

A következő napokban azonban terjedelmesebb közlemények jelentek meg.

Bár mindenképpen el akartuk hallgattatni magunkban a kétkedés ördögét, az újságok egyre jobban bizonygatták a szomorú igazságot.

Végül — egy újonnan lefogott elvtárs révén — kiderült, hogy a hír igaz, hivatalosan is megerősítették.

Megdöbbentő csend lett úrrá a börtönben. Senki sem kopogott. Mindenki átgondolta, újból és újból átélte az általános tragédiáját, amely egyben saját tragédiája is volt.

Hát hihetünk a szörnyű vádaknak? Hogyan lehet összeegyeztetni a vádat, az aljas bűnt, és azt a ragyogó magatartást, amelyre mindannyian emlékeztünk?

Leński, Warski, Wera Kostrzewa, Henrykowski, Próchniak, Rwal, Bronkowski és mozgalmunk megannyi hőse, megannyi vezetője... nem lettek volna megbízhatók?

Kerestük az okokat. Gondolatainkban visszamentünk a régi frakciós harcok idejére. A „többségiek" és „kisebbségiek" küzdelmeinek korára... Igyekeztünk érveket találni a „májusi hiba" felidézése révén...

Tehát már akkor tudatos, diverzáns munkáról volt szó? Talán Piłsudski támogatása nem hiba, hanem provokáció volt?

Akárhogy is történt, valami nem volt rendben, valami nem egyezett.

A Komintern által „felszámolt ügynököknek" nevezettek között ugyanis „többségiek" és „kisebbségiek" egyaránt szerepeltek...

Emlékezetünk filmszalagján feltűnt Leński, aki a vizsgálóbíró orra elől szökött meg. Vagy talán nem is szökött?

Ma már látom, hogy az érvek lázas keresése nem volt más, mint kísérlet annak megvédésére, ami szívünkben élt, ami a helytállásunkat jelentette a legnehezebb pillanatokban: hinni a Kommunista Internacionálé vezetőségében, hinni a szovjet vezetésben, hinni a vezetés bölcsességében és tapasztalatában, szeretni Sztálint, utunk jelképét.

Igen, ez a szeretet akkor őszinte és forró volt. Szemünkben Sztálin volt a forradalmi keménység megtestesítője. Ő volt az, aki határozottan vezette az ellenforradalom elleni harcot, törhetetlenül képviselte a munkásosztály akaratát, építette a szocializmust. Amint a későbbi tragikus események megmutatták, szeretetünk vak szeretet volt. Ma még minden bizonnyal korai, hogy érzésünk forrását részletesen elemezni tudjuk. Annyit azonban elmondhatunk, hogy a személyi kultusz olyan körülmények között keletkezett, amikor az ellenforradalom elleni harc következtében a demokrácia keretei leszűkültek, s Sztálin tevékenységének számos motívumát senki sem ismerte.

Sorainkba már akkor belopózkodott a vezetők — elsősorban Sztálin — személye iránti kritikátlan hódolat. E viszony gyökere kétségtelenül Sztálinnak a cárizmus alatti forradalmi

múltjában és mindenekelőtt abban a nagy munkában rejtőzött, amelyet Sztálin Lenin halála után végzett a szocializmus alapjainak felépítése érdekében a Szovjetunióban. De mivel a benne való hit kritika nélküli személyi kultusszá vált, a végén úgy imádták ezt az embert, mint a tévedhetetlenség géniuszát. Helyesnek fogadtak el mindent, amit ő cselekedett, és esetleg felmerülő aggodalmaikat elfojtották, mert hiszen... „ő bizonyára jobban tudja"... „ő az, aki az egész mozgalom helyett gondolkodik".

Igaz, emlékeztünk a zinovjevisták és a buharinisták elleni perekre, Tuhacsevszkij és Bljuher marsallok kivégzésére...

Mindez átmenetileg megingatta meggyőződésünket és lehangolt bennünket. A „pozitív gondolkodás" mechanizmusa azonban — valahogy így nevezhetném — ebben az esetben is győzedelmeskedett minden kétely fölött. Az egység gondolatának érzése mindent legyőzött. Hiszen az egész ügyet olyan részletes pontossággal tálalták fel, a Szovjetunió főügyészének, Visinszkijnek nyomozását olyannyira szuggesztíven írták le.

Ott a börtönben — öntudatlanul, anélkül, hogy beszéltünk volna róla — mindannyian éreztük, hogy valami megtört bennünk, hogy gondolataink és érzéseink szilárdsága veszélyben van. Segélyt keresve különböző módon próbáltuk megmagyarázni, alátámasztani a szörnyű határozatot.

Az igazság megismerésének vágya, tehát a kétségbeejtő kétely és az az akarat küzdött bennünk, hogy — az akkor számunkra legjobbnak talált módon — megmentsük az egységet, a világ első szocialista államának tekintélyét; a kettő közül az utóbbi lett a győztes.

Ma már talán opportunizmusnak nevezhetnénk akkori magatartásunkat.

Mégsem hiszem, hogy egyszerű, közönséges opportunizmusról lett volna szó. Nem a magunk kényelmére és háborgató lelkiismeretünk megnyugtatására fogadtuk el a Komintern hi-

vatalos tézisét. Ha elfogadtuk, akkor ezt az egész mozgalom „előnyére", az egész mozgalom érdekében tettük. Meg akartuk menteni azt, ami számunkra a legfontosabb volt: a mozgalmat.

Vajon el lehet-e felejteni, hogy abban az időben a Szovjetuniót körülzárták, körülkerítették az imperialista háborús uszítók? A Szovjetuniónak, a szocializmus magányos erődjének védelme nem volt-e az egész munkásmozgalom legszentebb feladata?

Igen. A Szovjetunió védelme százszorosan helyes volt. Függetlenül attól, hogy annak idején bizonyos tévelygő személyek mit cselekedtek.

Végül is, elfogadva azt az állítást, hogy a pártvezetőség tele volt provokátorokkal, fel kellett hogy tegyük magunkban a nagy jelentőségű kérdést:

Mi lesz a mozgalommal? Hová tartozunk? Vajon az egész dicső, harcos pártunk, amelyre oly büszkék voltunk, amelyből születtünk, amelyért vérünket adtuk volna, értéktelen hordává lett?

Húsunkba vájtak ezek a kérdések.

Egy emberként adtuk meg a választ: Nem, százszor is nem!

Annak a pártnak a létjogosultsága, amely annyit tett a tömegek forradalmi szellemének felébresztéséért, amely a munkásosztály hatalmas részét harcba vezette a kapitalizmussal és a fasizmussal szemben, nem lehet misztifikáció.

A Komintern beszámolója, bár eléggé homályosan, végeredményben említést tett becsületes kommunistákról is.

De amiről a közlemény nem tett említést, azt megbeszéltük.

Ez nem is lehetett másként. Nem követhettünk el nagy, kollektív harakirit, nem beszélhettük be saját magunknak, hogy mint mozgalom az alávalók gyülekezete vagyunk.

Fájó sebekkel, megrokkanva, tudomásul vettük az állítólagos keserű igazságot, hogy vezetőink árulók, de egy pillanatra

sem kételkedtünk eszméink igazságában, mozgalmunk és pártunk igazában.

Ez a hit tette lehetővé a kommunisták ezrei számára, hogy kitartsanak a rendkívül nehéz időkben, és hogy az idők megváltozása után megvessék az újjászületett párt alapját.

Az a meggyőződés, hogy jó és becsületes ügyet szolgálunk, hogy pártunk alapvető vonala és stratégiája helyes volt, megacélozta a kommunisták ezreit; s így, bár már nem állott mögöttük a párt, emelt fővel viselték el a börtön kínjait és nehézségeit. A szabadlábon levők számára ez a meggyőződés adott erőt ahhoz, hogyha elszórtan is, de dolgozzanak, és „mindenki tartson ki őrhelyén".

Az évek meghozták az elégtételt, a magyarázatot. Azok, akik megérték, látták, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja a történelmi jelentőségű XX. kongresszuson megtisztította a mozgalmat a leninizmustól idegen lerakódásoktól, és elítélte az odaadó forradalmárokkal szembeni bűnöket. S akkor sor kerül ártatlanul elvesztett vezetőink — sajnos, késői, haláluk utáni — rehabilitációjára is. A Lengyel Kommunista Párt 1956-ban maradéktalanul visszanyerte jó nevét.

1961-ben, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusán, teljes diadalt arattak a pártélet lenini normái, a szocialista törvényesség gondolata. Nyíltan feltárták Sztálin hibáit és bűnös tevékenységét. Rámutattak a kollektív vezetés hiányának tragikus következményeire, a lenini szocialista demokrácia elveitől való eltérés károsságára, Sztálinnak a tömegektől való elszakadására, kémmániájára és türelmetlenségére. Gyökeresen kiirtották a dogmatizmus és a szektásság maradványait. Soha többé nem térhet vissza a súlyos törvénytelenségek időszaka.

Akkor, 1938-ban, a szervezeti fegyelemtől vezérelve feloszlattuk a börtön pártfrakcióját, és a kommunát az antifasiszta foglyok közösségévé alakítottuk át.

1938-ban a lengyel kommunisták összegöngyölték büszke,

munkásvérrel öntözött harci zászlóikat, hogy megőrizzék és 1942-ben ismét kibontsák azt, mint a Lengyel Munkáspárt lobogóját. Jóllehet a közbeeső időben a zászló össze volt csavarva, a harc mégsem szünetelt egy pillanatra sem.

Eközben a börtön falain kívül forrt a világ. Anglia és Franciaország — amelyet ismét a klasszikus jobboldal kormányzott — politikája egyre erősebben a Szovjetunió elszigetelésére és Hitlernek való kiszolgáltatására irányult. Litvinov genfi felhívása, amelyben agresszióellenes kollektív biztonsági paktumot javasolt, a pusztába kiáltott szó maradt.

Nem volt olyan nagy áldozat, amelyet a nyugati hatalmak ne helyeztek volna a führer oltárára annak érdekében, hogy a német terjeszkedési törekvéseket a Szovjetunió felé tereljék.

Ausztria után Csehszlovákia feldarabolása következett.

Azokban a forró júliusi napokban, amikor kis zárkáinkban alig tudtunk lélegzetet venni, az újságokból megtudott hírek még fülledtebbé, még elviselhetetlenebbé tették a levegőt.

Anglia tehát Franciaország támogatásával „közvetít" a cseh—német viszályban.

Először olyan tervek merültek fel, hogy Csehszlovákiát — természetesen akarata ellenére — kantonális államma alakítsák át.

De Hitler nem vár. A Szudéta-vidéket követeli, mégpedig azonnal, máris.

Csehszlovákiát, amelyet Beneš elnök kormányoz, erős kötelékek fűzik Angliához és Franciaországhoz. De hiába vár onnan támogatást. A londoni és párizsi csehszlovák nagykövetek hiába könyörögnek: akadályozzák meg a lavinát. Az angolok és franciák hátat fordítanak Csehszlovákiának, magára hagyják Hitlerrel szemben.

A Szovjetunió, amely ugyancsak szövetségese Csehszlovákiának, az ország segítségére akar sietni. Igen ám, de nincs közös határuk. A lengyelek — mármint azok, akik a lengyel

kormányt kézben tartják — félnek minden változástól, s főképp attól, hogy szovjet csapatok lépjék át a lengyel határt.

A csehek utolsó szalmaszálként kapnak az angol javaslat után: tartsanak népszavazást a Szudéta-vidéken.

De Hitler nem akar ilyen demokratikus játékot. Henlein megalakítja az „önkéntes szudéta-hadtestet".

1938 szeptemberét írjuk.

Chamberlain, az idős, derék esernyős államférfi, akit az angol, francia és természetesen a lengyel sajtó a „béke apostolának" kiált ki, Münchenbe készülődik, a barnainges diktátorral folytatandó tárgyalásra. Londonban találkozik négy államférfi: Nagy-Britannia részéről Chamberlain és Halifax, Franciaország részéről Daladier és Bonnet. Miután meghallgatták az angol miniszterelnök „felderítésének" eredményét, úgy határoznak, hogy Csehszlovákia akarata ellenére, népszavazás nélkül átadják a Szudéta-vidéket Németországnak.

A csehek — akarva-nemakarva — elfogadják az ítéletet. A látszat megőrzése érdekében csak az a feltétel — nem is feltétel, hanem az ítélet egyik pontja —, hogy tárgyalásokat kell folytatni az átadandó terület méreteiről és az átadás határidejéről.

Hitlert felháborítja a szláv „vakmerőség".

Egész Európában érezhető a háború szele, noha Hitler nem kész még a háborúra. Mindenki látja Hitler provokációit és zsarolását, de újabb ultimátumára a Nyugat lépésről lépésre hátrál. Németország újabb követeléseit — bár kétségtelen hátsó gondolattal — elfogadja.

Számunkra, akik be voltunk börtönözve, és nem rendelkeztünk megbízható hírekkel, kézenfekvő volt: elegendő lett volna egyetlenegy határozott lépés — nem Anglia és Franciaország, hanem ezen országok és a Szovjetunió részéről együttesen —, hogy a hitlerista zsarolás egész épülete kártyavárként omoljon össze.

Anglia és Franciaország tapasztalt politikusai, bár ők is tisz-

tán látták ugyanezt, nem voltak hajlandók elfogadni a második lehetőséget.

A sajtó színes cikkekkel igyekezett felizgatni a közvéleményt, pánikot kelteni, hogy megindokolja Münchent.

S az idős, esernyős úriember ez alkalommal már Daladier társaságában utazik Hitlerhez. A führer Mussolinivel egészíti ki a társaságot.

1938. szeptember 29-e van.

A nemzetközi imperializmus összeesküvése ténnyé vált.

A gyalázatos müncheni okmányt aláírják.

A burzsoá sajtó mesterkélten „örömteli" hangulatot kelt.

Chamberlain mint „diadalmas hős", a béke megmentője tér vissza Londonba. Hasonlóképpen fogadják Daladier-t a Champs Eysée-n.

A fiatal franciák, akik már egyenruhát öltöttek — s milyen kedvetlenül! —, megkönnyebbülten vetik le mundérjukat. Áldják a sorsot, hogy nem lesz háború.

Eközben Beck és a szanációs maffia Lengyelország történetének egyik legbecstelenebb, legaljasabb akciójára készül. A varsói várban már fenik a kést, hogy Csehszlovákia hátába döfjék.

Természetesen Beck nem lenne Beck, ha aljas szándékát nem öltöztetné hazug, farizeusi köntösbe.

„Lengyelországnak nem áll szándékában... szétdarabolni a csehszlovák államot!"

S most következik a diplomáciai „de":

„... De ha a prágai kormány nem vizsgálja felül nemzetiségi politikáját, Lengyelország nem fogja tűrni, hogy az Olzán túl élő lengyelek sorsa rosszabb legyen a szudétanémetekénél."

Nehéz megmondani, hogy ebben az érvelésben a butaság, a rövidlátás, avagy a cinizmus volt a nagyobb.

Szégyenpír borította arcunkat. Mi, lengyel kommunisták, kénytelenek voltunk tehetetlenül nézni, hogy a lengyel nem-

zet nevében néhány önmagából kivetkőzött, hazafias frázisokkal bűvészkedő tébolyult, nem törődve Lengyelország nevével, lelkesen részt kíván venni Csehszlovákia feldarabolásában.

A cseh burzsoázia természetesen sok szempontból nacionalista politikát folytatott a lengyel kisebbséggel szemben Sziléziaban, Těšín vidékén. De vajon milyen mértékben igazolja ez Hitler halálos fenyegetéseit, illetve Lengyelország fellépését?

Varsóban és más városokban eközben felharsannak a harci trombiták, menetel a hadsereg, fürgén táncoltatják lovukat az ulánusok. Lándzsáikon zászlókat lobogtatnak ...

A Rydz-Śmigły, a „fővezér", felkészült „történelmi" parancsának kiadására.

Nem használ Moszkva figyelmeztetése, a megnemtámadási szerződés felmondása. Beck büszkén visszautasítja a szovjet jegyzéket.

Varsó szeptember 30-án ultimátumot küld Prágának.

Október elsején a csehek elfogadják az ultimátumot.

Október másodikán a lengyel hadsereg félrelöki a határsorompót, és átkel az Olzán.

Litvánia után tehát másodszor is vér nélkül győz Lengyelország — ezúttal Csehszlovákia felett.

A lengyel külpolitika és a lengyel fegyveres erő diadalát zengi, ünnepli a világ — legalábbis a „Kurier", a „Gazeta Polska" és a szanációs propaganda szerint.

A valóságban a világ demokratikus és józan közvéleménye elítélte a lengyel kormány áruló és egyben öngyilkos lépését.

Nehéz megmondani, hogy milyen mértékben befolyásolta a rendszert bűnös döntésében az egyre rosszabbodó belpolitikai helyzet. Mert azokban a napokban rohamosan éleződött a szanációs belpolitikai válság.

Különböző klikkek és csoportok harcolnak a hatalomért. Sławek ezredes, a néma szejm elnöke, harcot indít az OZN, a Rydz-Śmigły tábornagyot támogató párt ellen. Az úgyne-

vezett Naprawa-csoport (Javulás), amelyet Grażyński szileziai vajda vezet, józanul meglátva, hogy lassan elszigetelődik a kormánytábor, megegyezést keres a parasztpártiakkal, a szocialistákkal, a kereszténydemokratákkal és a nemzeti demokratákkal... A kísérletekből azonban csupán annyi valósul meg, hogy egy későbbi időben az ellenzék vezérei meghívást kapnak a várba.

Mościcki köztársasági elnök ebben a helyzetben — szeptemberben — váratlanul felosztja a szejmet és a szenátust, és új választásokat ír ki.

De a társadalom, amely az 1935. évi fasiszta alkotmány értelmében elvesztette azt a lehetőséget, hogy saját képviselőit megválaszthassa, igen passzívan viselkedik a választásokkal és a különböző klikkek belpolitikai küzdelmeivel szemben, jóllehet a rezsim az urnák elé kergetné, és Hlond bíboros a hazafias kötelesség teljesítésére hívja fel az embereket. A társadalom tudatában teljes a zűrzavar.

A mesterségesen megrendezett örömgyűlések, a „vezér" iránti állítólagos hála ellenére az embereket nyugtalanítja az ország sorsa... Hitler fokozza nyomását Gdańsk felé.

Mi is megérezzük a nyugtalanságot látogatóink elejtett szavaiból, befejezetlen mondataiból, szeméből, jóllehet havonta csak egyszer, néhány percig, dupla rácson keresztül, egy méter távolságról beszélhetünk velük.

A kormány pedig álmodik... nagyhatalmi álmokat.

Ezekben a napokban újra feléled a régi, reakciós „tengertől tengerig" elgondolás, amely mindenekelőtt a Szovjetunió ellen irányul.

Kasprzycki tábornok hadügyminiszter így fecseg:

— Lengyelország a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő területeken élő népek függetlenségének biztosítéka lesz!

A Szovjetunió felosztása, Szovjet-Ukrajna bekebelezése azonban csak Hitler oldalán, a führer kegyelméből következhet be. Ugyancsak Hitler jóváhagyásával lehetne létrehozni

a Szovjetuniót Európától elválasztó „cordon sanitaire"-t, amely Litvániától, Észtországtól és Lettországtól egészen Olaszországig terjedne.

Hitler, a lengyel „ezredesek" „nagyhatalmi" álmait látva, markába nevetett. Pillanatnyilag nem zavarták, sőt! Még kezére is játszhattak, hiszen az volt a célja, hogy elaltassa a lengyelek, magyarok és románok éberségét...

Horthy Magyarországa bekebelezi Csehszlovákia egy részét, egyelőre Kárpátalja nélkül.

Prágában Beneš lemond, helyére a félig kapituláns Syrový tábornok kerül, akit rövidesen a nyíltan kapituláns Hácha követ...

Szlovákiában a fasiszta pap, Hlinka halála után — akinek temetésén Lengyelország ünnepélyesen képviselteti magát — szeparatista szlovák kormány alakul Tiso vezetésével. Tiso is katolikus plébános.

Kormánya Hitler bábkormánya. A „cél szentesíti az eszközt" elv alapján Tiso katolicizmusát nem zavarja, hogy Németországban üldözik a katolikusokat.

Beck úgy tesz, mint aki önálló politikát folytat: játssza a nagy államférfit, és állandóan utazik.

Tallinn, Riga, Osló, Bukarest... Kabinetirodájának főnöke, Łubieński gróf Budapestre látogat...

Lehet, hogy Beck akkor már megérezte álmatlan éjszakáin, hogy politikája katasztrófába viszi az országot. Az őszi szél süvítésében talán már meghallotta a Hitler-barát és antibolsevista lengyel „nagyhatalom" összeomlásának ijesztő robaját. Megérezte annak az épületnek az összedülését, amelyben a „Parancsnok" (— Piłsudski — *Szerk.*) végrendeletét oly siralmas módon hajtotta végre... — Talán éppen ez volt az oka annak, hogy annyit vándorolt Európában.

A Távol-Keleten Hitler fegyvertársai, a japánok, agresszív támadást intéznek a belső forradalmi villongásoktól vérző Kína ellen...

A lengyel nép forró rokonszenvvel kíséri a kínai kommunisták felszabadító harcát, a lengyel kormány pedig váratlanul elismeri Mandzsúriát, a bábállamot, amelyet a japánok erőszakkal szakítottak ki Kína élő testéből.

Ahol csak szóhoz jut a reakció, Beck és Rydz-Śmigły azonnal támogatja. Fanatikus keresztes vitéz mindkettő a haladás elleni harcban.

Składkowski jogfosztottaknak nyilvánítja azokat a kommunistákat, akik Spanyolország harcmezőin küzdöttek, és vérükkel állították helyre Lengyelország hírnevét, amelyet a piłsudskizmus eljátszott...

Azokban a napokban igen nehéz volt a helyzetünk a börtönben: ilyen hírekkel, párt nélkül, szemtől szembe az egyre gúnyosabb arcot vágó ellenséggel.

Akkoriban hozták be a börtönbe Michał Hakmant. Tehát ismét bezárult felette a kör. Nyolcévi fogság után alig két évet működhetett. Talán most sem várt rá enyhébb ítélet.

Hiába, ez a kommunisták sorsa.

Hakman, mint mindig, tele volt lelkesedéssel. Úgy érezte magát a börtönben, mintha csak otthon lenne. Pedig láttam, hogy mennyire szereti a szabadságot, milyen szenvedélyesen tevékenykedett a drohobyczi körzetben. (Számunkra a szabadság mindenekelőtt a szabad tevékenységet, a szabad pártmunkát jelentette.) Tudtam tehát, hogy azért kopogtat nekem oly vidáman, mert már a börtönkapuban megfogadta: megőrzi lelki nyugalmát.

Üzenetet írtam egy cigarettapapírra, amelyet Hakmannak akartam küldeni. Írásomban kísérletet tettem a nemzetközi helyzet elemzésére. (Úgy látszik, már akkor is voltak ilyen hajlamaim.)

Nagyon elmélyülten dolgozhattam, mert nem hallottam, amikor kinyitották az ajtót. Mire felocsúdtam, a foglár — Talach

helyettese — már mellettem állt. Éppen ebédidő volt. Biztosan lábujjhegyen lopódzott hozzám az ajtóból. Híres volt a ravaszsága.

Egy pillanatra szinte megbénultam. Azután a cigarettapapír felé nyúltam, és olyan gyors mozdulattal, amilyet sose tételeztem volna fel magamról, gombócot gyúrtam a papírból, majd a számba vettem.

A kulcsár fenevadként vetette rám magát, megragadta a torkomat, és fojtogatni kezdett. Arra akart kényszeríteni, hogy kiköpjem a papírt.

Perceken át hangtalanul dulakodtunk. Elléktem magamtól, és bár vasmarka szorongatta a nyakamat, emberfeletti erőfeszítéssel megpróbáltam lenyelni az üzenetet.

Végre... sikerült!

Bizonyára nagyon komikusan hangzott, amikor fulladozva felnyögtem:

— Lent van!

A kulcsár felugrott, egy pillanatig leverten állott, majd a dühtől sápadtan a folyosóra vonszolt.

Az osztályos őr hívó kiáltására a többi emelet foglárai is kiálltak a folyosóra, és kulcscsomóikat csörgetve szemlélték a jelenetet.

— Lenyelte a levelet! — jelentette üldözőm tanácstalanul egy odaszaladó tisztnek.

A felső emeletek őrei jó tanáccsal szolgáltak:

— Öntsenek bele ricinust, zászlós úr, úgy kiadja, mintha sohase lett volna benne.

A tiszt azonban nem fogadta meg a jó tanácsot. Azt parancsolta, hogy dobjanak ki mindent a cellámból, és tartsanak házkutatást.

A szalmazsákban találtak két tartalék grafitot. (Ilyennel írtunk, mert a ceruzát nagyon nehéz volt eldugni.) Bár a grafit tiltott eszköz volt, a kutatás sovány eredménnyel járt.

Másnap az igazgatói kihallgatáson egy hónapra eltiltottak

a látogatástól, a levelektől és csomagoktól, egy hétre pedig a szalmazsáktól.

Megkezdődött tehát számomra az éhezés időszaka, és ami a legfájdalmasabb, nem volt dohányom. Ez volt az igazi szenvedés: nem lehetett rágyújtani, legalább néhány slukkot venni naponta.

Az éhség is alaposan megkínzott.

Akkoriban a csomagokkal is sok bajunk volt, nem úgy mint annak idején, két esztendővel azelőtt a Brygidkiben. Itt a család két hetenként egyszer küldhetett ötkilós csomagot. Grabowski ravasz trükkhöz folyamodott. Pontosan előírta, hogy mi lehet a csomagban, külön megjelölve minden egyes cikk súlyát. Az egyes cikkek nem változhattak.

A jegyzékben például egy kiló paradicsom szerepelt. Talán azért, hogy a rabok vitaminhoz jussanak? A valóságban ez a rendelkezés cinikus és aljas volt. Köztudomású, hogy a paradicsom idénycikk, arról nem is szólva, hogy nem mindenki tudta megvenni. Azonkívül, amikor nem volt paradicsom, a csomag súlyát négy kilóban állapították meg. Így volt ez a többi cikkel is.

De még az ilyen csomag is nagymértékben feljavította a böjtölő rabok étrendjét!

Egy napon Michał, aki éppen csomagot kapott, elhatározta, hogy este küld nekem néhány „lovast". Cellája épp fölöttem volt.

Amikor besötétedett, jellegzetes módon kopogtatott a padlón. Válaszul az ablakdeszkát kapargáltam.

Figyelő szemmel bámultam a sötétbe.

— Itt van.

Egy zsinegen lassan leereszkedett az értékes csomag. Megállt az ablak előtt. Egy dróttal — az ördög tudja, honnan kerítettem — közelebb kellett húzni, leoldani a zsineget, és kész a művelet.

Könnyű leírni, de nehéz végrehajtani ezt a módszert. Ami-

kor a dróthoroggal elfogtam a zsineget, és az ajándékot magam felé kezdtem húzni, kioldódott a zsinór csomója, és — óh borzalom! — a csomag eltűnt a sötétben.

Megdöbbentem.

A csomag nagyot huppant az udvar betonján. Olyan zajt csapott a börtön esti csöndjében, mint amikor egy mély kútba követ dobnak.

Gyorsan elugrottam az ablakdeszkától. Michał — ahogy a leszűrődő zajból meghallottam — ugyanezt tette. A drótot eldugtam a szalmazsákba. Vártam a rövidesen kitörő vihart.

Lentről léptek hallatszottak. Valaki odasietett a szerencsétlen küldeményhez; megállt, szitkozódott. Hallatszott a papír sustorgása, tehát felemelte a csomagot. Ezután eltávolodtak a lépések.

Mindjárt feljönnek — gondoltam —, és a mi oldalunkon levő cellákat valamennyi emeleten meglátogatják.

Hallgatóztam. Michał valószínűleg ugyanezt tette. Az egész börtön, jól ismervén a hangokat, és le tudván azokat fordítani a fegyház nyelvére, ugyanezt kellett hogy tegye. A rabok nyilván mindenütt az ajtóra tapasztották fülüket.

Ám csoda történt.

A nagy előcsarnokban olyan csönd volt, hogy a légy zümmögését is meg lehetett volna hallani. Csak az ügyeletes őr lépkedett egyenletes léptekkel. Senki sem jött.

Másnap, borotválkozás közben, fény derült a titokra. A borbély — ugyancsak rab, de közbűntényes —, aki mindenbe bele volt avatva, elmondotta, hogy az a foglár, aki felvette a csomagot, a zsebébe süllyesztette; nyilván látta, hogy bajtársai közül senki sem vette észre az esetet. Otthon bizonyára jóízűen elfogyasztotta az elemózsiát.

Hát ilyen esetek is előfordultak.

Eljött az október. Az ablakon hideg, jeges levegő áramlott be. A zárka kellemetlenül hideggé vált.

Kézbesítették a vádiratot. Harminckét elvtársammal együtt a büntető törvénykönyv megfelelő paragrafusai alapján hazaárulással vádoltak, minthogy az illegális Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártjának tagja voltam, és mint ilyen, megkíséreltem Lengyelország földjének egy részét elszakítani az országtól. Egyéb szörnyű bűnökkel is vádoltak.

A vádirat hosszú olvasmány volt, több tucat gépelt oldal. Stanisławówban, a környéken és az egész körzetben létesített kapcsolataim nagyobbik részét tartalmazta, kivéve Danyłóval való összeköttetésemet.

Noha a vádiratból a rámváró sokéves börtönbüntetés riasztó szele csapott meg, élvezettel olvastam, égő arccal tanulmányoztam. Az ügyész úr a mélyebb elemzés kedvéért a „bűnnek" megfelelő hátteret igyekezett festeni. Különösen nagy gonddal foglalkozott személyemmel. Sajnos, feladatát megkönnyítette néhány magánlevelem, amelyeket Lwówban koboztak el, lefogásom után.

Be kell vallanom, a levelekben eléggé vigyázatlan voltam. De azok még 1934-ből datálódtak, tehát abból az időből, amikor még viszonylag legális körülmények között éppen csakhogy tevékenykedni kezdtem. Azonkívül igen fiatal is voltam. Ennyi talán elegendő magyarázatul.

A vádirat néhány bekezdést is idézett leveleimből.

A vádlott azt írja — emelte ki az ügyész vádiratában —, hogy harcolnia kell az ügyért, amely számára szent, az egyetlen, amiért küzdeni érdemes. Az ügy — a világ átrendezése. A kapitalista kizsákmányolás szörnyű örök sége, a vallások és hazafias érzések hazug propagandája el kell hogy tűnjenek. Az átrendezés egyetlen lehetősége: irány a Kelet. A vádlott arra a következtetésre jut leveleiben, hogy a burzsoá, militarista vagy klerikális rendszer saját jószándékából sohasem adja át a hatalmat. Tehát — okoskodik az ügyész — kétségtelen, hogy a „keleti irányú" forradalom az a rendszer, amelyet a vádlott magáévá tett.

Ezekből a fiatal korban írt, világmegváltó eszmékkel átszőtt levelekből fonja az ügyész a hurkot azok köré az iratok köré, amelyeknek szerzőségét terhemre írja. A megtalált irányelvek minden sora szeg, amely szilárdabban fogja össze a vádiratot. Az ügyész:

„A megszállók ellen folytatott hősies küzdelem évei után — a „megszállók" szót aláhúzta — Nyugat-Ukrajna pártunk és a velünk testvérileg egyesült valamennyi demokratikus mozgalom jelszavával küzdelembe indult a fasizmus ellen az önkormányzatért és a nemzeti szabadságjogokért. Ugyanazon ellenség ellen harcolunk, a fasizmus ellen: Hitler, Beck, Rydz-Śmigły, Paliev és Konvalec fasisztái ellen."

Beck és Rydz-Śmigły nevét, mint a tézisek szerzőjére különös terhelő bizonyítékokat aláhúzták.

A közvádló azután új fegyverért nyúl. Bizonyítani igyekszik, hogy a vádlott „olyannyira a kommunista tanok megszállottja, olyannyira meg van győződve a szovjet rendszer megváltó jellegéről, hogy a Kommunista Párt lengyelországi működését törvényesnek tartja, nem pedig felforgatásnak". Bizonyítékul arra a tényre hivatkozik, hogy a vizsgálóbírónál történt kihallgatásom alkalmával követeltem: hagyják ki a jegyzőkönyvből a „felforgató" szót, mivel a kommunista tevékenység nem felforgatás, és maga a szó is sértő. (Ez az állítás igaz volt. Nem egyezhettem bele, hogy egy általam aláírt jegyzőkönyvben ilyen kitétel szerepeljen.)

Néhány nappal később felkerestek az ügyvédek. Maradék előjogaink egyike volt, hogy a vádirat kézbesítése után az ügyvédek tanúk nélkül beszélhettek a vádlottakkal.

Amikor bevezettek az ügyvédi szobába, két jó ismerősöm emelkedett fel a helyéről, és kezet rázott velem. Az egyik Landau doktor volt, a kommunista perek híres lwówi védője, a másik pedig barátom, Herschtal elvtárs, a szocialista ügyvéd, ugyanaz, akinek a régimódi ügyvédi irodájában először ült össze az amnesztia-bizottság.

Herschtal, aki barátságból ingyen vállalta védelmemet, rendkívül meg volt hatva, és láthatólag ijedten vette tudomásul a találkozásunk óta bizony eléggé megváltozott külsőmet. Hosszú perceken keresztül meg sem tudott szólalni.

Végre Landau törte meg a csendet.

— Sokat nem tudunk segíteni. Túlságosan el van áztatva. Csak az ítélet mérve kérdéses.

— Tudom — válaszoltam. — Köszönöm, hogy foglalkoznak az ügyemmel. Tegyék meg, ami megtehető. Önökre bízom. Ne is beszéljünk többet erről! Mondják inkább, mi van a világban?

Mindketten elkezdték magyarázni a helyzetet.

A börtönben szerzett szegényes ismereteim nagymértékben kibővültek. Később beszéltek otthonomról, a hozzám közelállókról is.

Nagyon kellemes volt a találkozás. Végül megkértem Landaut, hogy személyemmel kapcsolatban ne hivatkozzon enyhítő körülményként a párt feloszlására. Ne beszéljen arról, hogy csökkent a kommunizmus veszélye stb. Az ügyvédek ugyanis sokféle módszert használnak, olyanokat is, amelyek korántsem teszik boldoggá a vádlottakat, akkor sem, ha lecsípnek büntetésükből egy vagy két év „dutyit".

Landau pillantásából lemértem, hogy eltaláltam a szándékát. Mivel azonban kategorikusan megtiltottam, megígérte, ebből a szempontból nem érinti az ügyet.

Elérkezett a tárgyalás napja.

Mi tagadás, izgatott voltam, de külsőleg teljes nyugalmat erőszakoltam magamra.

A tárgyalóterem mellett egy kis szobában jöttünk össze. Most már megengedték, hogy üdvözöljük egymást és beszélgessünk. A rendőrök természetesen — akik átvettek a börtönőröktől — karabéllyal felszerelve közöttünk álltak.

Szívélyesen átöleltük egymást.

Ott voltak valamennyien: a Doktor, aki a magánéletben a Ball nevet viselte, ott volt Izio és a nővére, Andrzej Ozarko,

Fedorko, a lwówi összekötőnő, a haliczi kocsmáros fia, Zosia, az „ifi", a tyśmienicai ügyvéd, a munka nélküli „filozófus", a lahowici ukrán paraszt, akinél megszálltam, Soroka, Sydor és Basarab, parasztaktivisták és sokan mások.

Nyolchónapi magány, egyedüllét után szinte részeggé tett a sok elvtárssal való találkozás; mintha bort ittam volna.

Bevezettek a tárgyalóterembe.

A terem közepén, néhány hosszú padon helyezkedtünk el. A rendőrök közénk ültek.

A tárgyalóterem csaknem üres volt. A hallgatóság padsoraiban csak rokonokat láttunk.

Családomból húgom, Zosia volt jelen.

Kiderült, hogy a tárgyalásra sok stanisławówi munkás, szervezett dolgozó és néhány értelmiségi is eljött, de a rendőrség mindenkit brutálisan kizavart, csak a családtagoknak engedte meg, hogy végighallgassák a tárgyalást.

Felhangzott az ünnepélyes felhívás:

— A bíróság jön, kérem felállni!

Elől egy középtermetű, kopasz, pocakos úr jött: a tárgyalás vezetője, Fudali bíró. Az volt a híre, hogy „eszi a kommunistákat".

Két öreg pribék kísérte.

Az esküdtek padja akkoriban már nem létezett. A szanáció felszámolta az esküdtszéket, mint túl liberális intézményt.

Mindhárom bíró feketeszegélyes talárt hordott, fejükön barettel. Fudali mellén aranyláncon a lengyel sas villogott.

Tekintetünkkel végigmértük egymást.

Az oldalajtón belépett a nyomozás alatt megismert ügyész, vörösszegélyes talárjában, és vagy egy tucat védő, szintén talárba öltözve. Köztük volt Landau és a kedves, kerekarcú Herschtal.

Az utóbbi észrevétlenül, barátságosan morgott valamit felém.

A per megkezdődött.

Már az elején, mint a kommunista pereknél általában, megtörtént az első incidens.

A bíró a személyi adatok felvételénél megkérdezte:

— Vallása?

— Felekezeten kívüli vagyok — feleltem.

— Ilyen kategória nincs Lengyelországban! — mondta szigorúan Fudali. — Ez tüntetés. A vádlottat rendreutasítom.

Kisvártatva hozzátette:

— A vádlott milyen felekezet anyakönyvében szerepelt?

— Annak nincs jelentősége — feleltem —; felekezeten kívüli vagyok, és kérem, így jegyzőkönyvezzenek.

Többé-kevésbé hasonló módon történt ez a többi vádlott személyi adatainak felvételénél is. Vita kerekedett a nemzetiségi hovatartozandóság megállapításánál is. Az ukrán elvtársak azt válaszolták: „ukrán vagyok". A bíró „kijavította": ruszin.

A tárgyalóterem légköre azonnal feszült lett.

Megkezdtem vallomásomat.

Miként a nyomozás alatt, most is kijelentettem, hogy nem tartozom a párthoz, antifasiszta társadalmi aktivista vagyok.

— Az antifasiszta beállítottság nincs ellentétben a hazafisággal! — mondottam az ügyésznek. Az összehúzta apró, átható pillantású szemeit. — Mint lengyel és mint antifasiszta ellenzem a lengyel kormány külpolitikáját, a német kormánnyal való barátságot . . .

A bíró csengetett.

— A vádlott a kormányt sértegeti. A vádlottnak nincs joga arra, hogy politikai nyilatkozatot tegyen. Ha ez megismétlődik, megvonom a vádlottól a szót.

Ilyen összetűzések még többször is előfordultak, de nagyjából elmondtam, amit akartam.

Azután az ügyész halmozott el kérdésekkel. A védő is kérdezett.

Ezt követőleg a többiek tettek vallomást. Zosia ugyancsak politikai nyilatkozatot tett. Az ukrán elvtársak és a bíróság kö-

zött nagy volt a feszültség; a bírákat kétszeresen idegesítették: mint kommunisták és mint ukránok.

Így tartott ez majd három napig.

A szünetekben az oldalsó termekben gyülekeztünk. A családtagok rendőri őrizet mellett ennivalót adtak nekünk. A könnyes szemű asszonyok nyalánkságokat igyekeztek a szánkba erőszakolni.

Az egyik erősebb összeütközés után, amikor a bíró megszakította a tárgyalást a vádlottak „tüntetése" miatt, és eltávolíttatta az élénken reagáló családtagokat, az ügyész úr megtiltotta, hogy együnk a szünetben.

— Bár megfulladnál! — mondotta egyikünk.

A tárgyalás negyedik napján az ügyész meglepte a bíróságot. Papírjai közül elővette a Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának Titkársága által kiállított személyi lapomat. Archívumi anyag volt, amely nemrégen, Stefan Cywiński bécsi letartóztatásakor került a rendőrség kezébe, és jutott a lengyel hatóságokhoz.

Eléggé különös módon ismertem meg tehát pártjellemzésemet. Az ügyész belső elégtétellel emelte ki az okmányon szereplő alanti mondatot: „Apja kitagadta, mert nem ment el halála előtt búcsút venni tőle." Ebből az alkalomból, mint a közerkölcs őre, néhány épületes szentenciát intézett hozzám.

Következett a tanúk vallomása.

Vallomást tettek a lwówi kopók: Olajniczak, Izydorczak és a többiek Kłaczyńskivel, a „Def" főnökével az élen. Főként az amnesztiával kapcsolatos tevékenységemről és a kulturális kongresszusról stb. beszéltek. Bár ezeket a tényeket nem tagadtam, mivel köztudomásúak voltak, mégis előhozták azokat, hogy „aláfessék bűnösségemet".

Vallottak a többi vádlott terhelő tanúi is. Többek között egy kolomeai hekus színes előadást tartott az ifjúsági bizottság titkárnőjének ablakon keresztül való kiugrásáról.

De ekkor egy katonatisztet jelentettek be: a kémelhárító tisztjét. Polgári ruhában tett vallomást.

— Hát ez meg mit keres itt? — gondoltam idegesen, bizonyos nyugtalansággal.

Kiderült, hogy az irányelvek kéziratát, amelyet Danyłónak adtam át, s amelyet a nyomozás során hosszú időn keresztül nem mutattak meg nekem, a kémelhárító kapta meg.

A tiszt azt vallotta, hogy idegen hírszolgálattal — köztudomású, hogy melyikkel — való esetleges összeköttetésem miatt figyeltettek. Az egész olyan képtelenség volt, hogy elnevettem magam.

A bíró figyelmeztetett.

A kémelhárítónak valamilyen módon igazolnia kellett, hogyan jutott a tézisek birtokába.

Megkérdeztem a tiszttől:

— Ki adta a tanúnak ezeket a téziseket?

Az ügyész valósággal felpattant a helyéről.

— Kérem a tisztelt bíróságot, hogy utasítsa el a kérdést.

— Elutasítom a kérdést — szólalt meg visszhangszerűen Fudali.

— Kérem kérdésem és kérdésem elutasításának jegyzőkönyvbe vételét — mondottam.

Észrevétlen pillantást vetettem az ügyészre, aki dühöngött. Félt a szerencsétlen, hogy leleplezem a „Def" besúgóját, Danyłót.

Kiderült tehát a titok: Danyło egyaránt kiszolgálta a rendőrséget és a kémelhárítót. Mind a kettőnek dolgozott. Hogy valami felpénzt kapjon, a kémelhárítónak adta el a téziseket. A kémelhárító tartogatta, mert bizonyára nem tudta, hogy mit csináljon vele. Bizonyos idő múltán, értesülve ügyemről, megküldötte Dąbrowski vizsgálóbírónak.

A per ötödik napján az ügyész javaslatára egy még érdekesebb tanút vezettek a tárgyalóterembe.

Az az ismerősöm volt, akivel a Dnyeszter mellett találkoztam: Wierzbiński, a Parasztpárt járási elnöke.

Arca beesett volt, réveteg tekintettel nézett körül a teremben. Az a tény, hogy az ügyész idézte tanúnak, kifejezetten provokációra mutatott. Nyilván terhelő vallomást akart tőle kicsikarni.

Wierzbińskitől — mint ismert haliczi polgártól, akinek szavát elhiszi a bíróság — nem kértek eskütételt.

Az ügyész hevesen támadt áldozatára. Falhoz akarta szorítani kérdéseivel.

Wierzbiński nyugodt méltósággal válaszolt:

— A vádlottak közül senkit sem ismerek.

— Tényleg? — mondotta felháborodva a közvádló, gúnyos hangon. — Kérem, nézze csak meg azt a vádlottat. Az elsőt jobb felől.

— Nem ismerem — hangzott a száraz válasz.

— A tanú tehát védelmébe veszi a felforgatókat? Helyesli tevékenységüket? Azoknak a tevékenységét, akik egy tányér lencséért hajlandók voltak eladni hazánkat, Lengyelországot a bolsevikoknak? — igyekezett az ügyész a parasztpárti politikus hazafiúi érzéseire hatni.

Landau felemelkedett a védői pulpitusról:

— Tiltakozom az ilyen módszerek ellen; tiltakozom, hogy a tanút megfélemlítéssel igyekeznek vallomásra bírni.

Fudali morgott valamit, de az ügyész zavartalanul folytatta:

— Gondolkozzék a tanú, emlékezzék a Dnyeszter menti találkozóra — mondotta negédes hangon. — Mi tudjuk, hogy csapdába ejtették, tudjuk, hogy ön becsületes ember, nem tart a kommunistákkal. Nem kifogásoljuk a *véletlen* találkozót, csak kérjük, hogy mondja meg az igazat. Néhány szó is elegendő.

— Nincs mit hozzátennem — hangzott a kemény, paraszti válasz.

Az ügyész elsápadt. Erre nem számított. Kivágta utolsó aduját:

— A tanú hivő és gyakorló katolikus?

— Így van.

— Hajlandó a tanú esküt tenni a feszület előtt?

Erre nem volt válasz. Wierzbiński hallgatott. Lesütötte a szemét. Nagyon nehéz helyzetbe került.

— Kérem a tisztelt bíróságot, rendelje el a tanú megesketését — vágta ki az ügyész.

A bíróság egy pillanatra megdöbbent, de azután Fudali eleget tett a kérésnek.

A teremben mindenki felállt. A feszület előtt meggyújtották a gyertyát.

Fudali elmondotta az ünnepélyes esküformát. Figyelmeztette Wierzbińskit a hamis eskü következményeire.

A teremben halálos csend honolt.

Wierzbiński sápadtan, remegő hangon ismételte az eskü szavait.

Visszaültünk helyünkre. Az altiszt eloltotta a gyertyát.

Az ügyész, mint egy saskeselyű, kinyújtotta a nyakát, és átható pillantással méregetve áldozatát, minden szavát külön hangsúlyozva, megkérdezte:

— Vajon a tanú és eskü letétele *után* is fenntartja vallomását?

Wierzbiński hallgatott.

Az ügyész remegett a dühtől. Hangja csaknem sivított:

— A tanú nem ismeri a vádlottat, és nem találkozott vele a Dnyeszternél?

— Nem!

A tárgyalótermen moraj hullámzott végig.

Az ügyész leült, levette szemüvegét, megtörölte, majd ismét felállt, és ezekkel a szavakkal fordult a bírósághoz:

— Az előbb elkövetett hamis eskü miatt javasolom Wierzbiński tanú azonnali letartóztatását és őrizetbe vételét.

A bíróság elfogadta a javaslatot.

A még mindig mozdulatlanul álló paraszthoz odalépett két rendőr, és béklyót tett a kezére.

Amikor kivitték, egy pillantást vetett felénk, vádlottak felé.

Némán, diszkréten, csak egy pillantással ugyan, de meleg üdvözletemet küldtem neki. Óh, mennyire szerettem volna megszorítani a kezét!

A Lengyel Köztársaság nevében...

Fudali szárazon, unalmasan olvasta fel az ítéletet, mégis mindenki nagy figyelemmel hallgatta.

Csak minél előbb rátérne az évek számára — gondolták magukban a vádlottak, a családtagok és a védők...

Ő azonban egyre csak a paragrafusokat, a bűnös tevékenység tényeit olvasta, minősített...

Végre, lenyelve a szájában összegyülemlett nyálat, szinte egészen más hangon ismertette a kirótt büntetéseket.

A nevem után hallottam: „nyolc évre"... és a politikai jogaitól való tizeves megfosztásra ítéltek.

Szinte megkönnyebbültem.

Tíz esztendőt vártam.

Azután hét évre szóló ítélet következett: Zosiát sújtotta; majd néhány öt és sok négy, három és kétéves szabadságvesztés.

Senkit sem mentettek fel.

A rendőrök gyorsan elvezettek bennünket. Siettettek, nem engedték meg, hogy elbúcsúzzunk családtagjainktól, akik sírva igyekeztek közelünkbe. Integetve jeleztük szeretteinknek, hogy ne essenek kétségbe.

— Kitartunk, ne féljetek! — érzékeltette pillantásunk.

Visszatértem a zárkámba, és beletemetkeztem a csendbe. Rendeznem kellett élményeimet, és újra bele kellett élnem magam a börtön életébe. Hiszen a per, a hozzátartozóinkkal való

találkozás mindannyiunkat kiragadott környezetünkből, és megzavarta egyensúlyunkat.

A cellámban tartott „belső séták" alatt még jó néhány napig vitáztam az ügyésszel; visszaidéztem a forróbb jeleneteket, ismételgettem magamban az utolsó szó jogán elmondottakat, és ellenőriztem, vajon helyesen viselkedtem-e.

A fülemben zengtek még a vádló dörgedelmei, ahogy rólam, a nemzet elfajzott fiáról beszélt, aki előtt nyitva állt a tudományos karrier, de ő a felforgatás útját választotta. Szégyent hozott hazájára és családjára.

Az utolsó szó jogán természetesen visszavágtam, bár az elnök többször is félbeszakította beszédemet. Visszautasítottam a hazaárulás vádját, és kiemeltem, hogy az ukrán és valamennyi Lengyelországban élő nemzetiség nemzeti jogaiért folytatott harc a lengyel nemzet legszebb hagyományaiban gyökeredzik.

Most elismételtem magamban egész beszédemet. Megállapítottam, hogy nem is mondhattam volna jobban, pontosabban.

Elmosolyodtam, amikor visszaidéztem az ügyész arcát. Először elvörösödött, azután elsápadt.

Agyamban a vádlottak padján eltöltött hét eseményei forogtak és őrlődtek. Azután lecsillapodtam, és az egyedüllét vasszabályai, a zárka-életforma ismét hatalmukba kerítettek.

Mindössze annyi változás történt, hogy már nem voltam egyedül. Röviddel az ítélethirdetés után egy másik foglyot vezettek a zárkába. Alacsony, sovány, magas homlokú férfi volt. Összeszorított ajakkal állt a cella közepén.

Néhány pillanatig szótlanul néztük egymást. Igyekeztem kitalálni, hogy kicsoda.

— Ki vagy? Elvtárs?

A jövevény megszólalt, ukránul:

— Dobri gyeny! — mondotta, de nem nyújtott kezet.

Tehát nem elvtárs.

— Politikai? — kérdeztem.

— Igen! Nacionalista — hangzott a válasz.

Az OUN vezetőségének egyik jelentős alakja volt. Sorokának hívták.

A Pieracki elleni merényletben való részvételért ítélték el, noha bűnösségét — ugyanúgy, mint a perben szereplő többi vádlottét — nem tudták bizonyítani. Pieracki szanációs miniszter meggyilkolása mindvégig nyílt titok maradt.

Nem volt valami kellemes dolog megosztani a kis zárkát egy ádáz politikai ellenféllel. Ő sem volt elragadtatva a helyzettől. Sorokának az én cellámban való helyezése Bednarek újabb gonoszsága volt.

Kölcsönösen igyekeztünk valamilyen modus vivendit találni. Megpróbáltunk udvariaskodni, sőt apróbb szolgálatokkal megkönnyíteni egymás életét.

Esténként felváltva kopogtattunk. Én a fölöttem jobbra fekvő zárka felé, ahová Klára elvtársnőt, az összekötőnket zárták be. Az én ügyem miatt hozták ide Lwówból. Társam menyasszonyának kopogott, akit Katrusia Zaryckának hívtak. Őt is a Pieracki elleni merényletben való részvételért ítélték el. Tekintélyes ukrán polgári családból származott; letartóztatása nem kis botrányt okozott családjában.

Mivel jól értettem oroszul, akarva-akaratlanul minden második este végig kellett hallgatnom társam szerelmi ömlengéseit. Mint minden flört, ez is komikus volt a harmadiknak. Nevetésre ingerelt. Természetesen szenvtelen arcot vágtam, amikor Soroka, kipirult arccal, teljesen elmélyülve a kopogásban, időnként felém pillantott, ellenőrizve, vajon véletlenül nem hallgatom-e ki szerelmi csevegésüket.

Eljött a december. A zárkát már fűtötték. A meleg nem sokat ért, de jobb volt, mint a nedves, fogcsikorgató korábbi állapot.

Közeledett a karácsony. Az otthoni élelmiszercsomagba kenyér helyett tésztát tettek: kuglófot, mákosbeiglit. Bár mi, kommunisták, megszabadultunk a vallási előítéletektől, ez a sajáto-

san családi jellegű ünnep ránk is hatással volt, főként a börtönben.

Utána Szilveszter következett. Süket, szomorú Szilveszter. Kölcsönös kopogtatással kívántuk egymásnak, hogy az új esztendőben megmaradjon egészségünk. Boldog új évet nem kívántunk; nem illett volna a helyzethez.

S ki tudja, mit hoz az új esztendő az országnak, a szabadlábon levő szeretteinknek, és mit hoz nekünk, magunknak?

Valamilyen leírhatatlan nyugtalanság szorította össze a szívünket Szilveszter éjszakáján.

A szalmazsákomon forgolódva visszaemlékeztem, mi történt egy esztendővel azelőtt.

Éppen az idő tájt érkeztem Stanisławówba. Lakás nélkül bolyongtam, naponta másutt éjszakáztam, egyre kevésbé biztonságos helyeken. Akkori nehézségeim azonban apróságnak látszottak a börtönben, hiszen az élet volt, tevékenység, szabadság.

Mit csináltam a két esztendővel azelőtti Szilveszter éjszakán? Lyukas tüdővel sétáltam a havas Zakopanéban. Nem volt biztos, hogy megérem a következő évet. Az idő távlatából az is kellemesebbnek tűnt.

Csak három esztendővel azelőtt, az 1935-ről 1936-ra virradó éjszakán töltöttem a Szilvesztert vidáman, úgy, ahogy az már szokás. Elvtársakkal és barátokkal poharazgattam Lwówban. Władek Koziołlal és másokkal voltam együtt. Nagyszerű volt a hangulat. Akkoriban épült ki az egységfront, és folyt az amnesztiaakció.

Milyen távolinak tűntek azok a napok a börtöncellából...

Elerőtlenedtem. Nem jött álom a szememre. Emlékezetemben egyre újabb képek merültek fel: ifjúságom, nagy élmények... Veszedelmes szórakozás ez, ha az emberre sokéves magány vár. Egyszer azonban, Szilveszter éjszakáján, megfeledkezhettem magamról.

Ismét tavasz lett. A második tavasz a börtönben. Most Michałlal voltunk kettesben, és jól éreztük magunkat. Rá se fütyültünk azokra a börtönrongyokra, amelyekbe az ítélet után beöltöztettek bennünket. (Michał — s ez csodálatos! — ez esetben könnyű ítéletet kapott, semmit sem tudtak rábizonyítani.) Facipőnkben róttuk a cellát, elbeszéltük egymásnak életünk útját, amelyek merőben más irányúak voltak, de a közös eszmék országútján találkoztak.

Belső nyugalmunkat azonban időnként megzavarta a „Kurier".

Márciusban elesett Csehszlovákia. Előzőleg még átadta a magyaroknak Kárpátalját, azután meghajolt a hitleri szoldateszka csizmái előtt.

Mindig emlékezni fogok arra a képre, amely túlnőtt az újság hasábjain, és világjelentőséget nyert.

A német hadsereg végigmasíroz az arany Prága utcáin... Benyomul a Hradzsinba, végigvonul a Vencel téren. A lakosság a járdákon felsorakozva némán, fájdalmas arccal áll. A férfiak sírnak.

Azután betelt a három évig vérző, szeretett Spanyolország sorsa. Legyőzötten feküdt a büszke, népi Hispánia. Harcme-

zőire a világnak csaknem minden népe elküldte fiait. S most Barcelona és Madrid fölött fasiszta zászlók lengenek.

Szívünkben gyász honolt.

Közben kibontakozik Hitler lengyelellenes offenzívája — egyelőre a diplomácia eszközeivel. Elérkezik a következő szakasz kezdete...

Hitler egyre nyíltabban, egyre agresszívebben követeli Gdańskot. „Exterritoriális" autósztrádát követel a lengyel korridoron keresztül... Április 28-án a Reichstagban felmondja az 1934. évi megnemtámadási szerződést, amely pedig a szanáció szerint Lengyelország biztonságának oszlopa volt.

Beck saját hálójába bonyolódva Franciaországba utazik, de üres kézzel érkezik vissza. Útközben Berchtesgadenben Hitlerrel tanácskozik. Protektora a beszélgetés során már kevéssé rejti véka alá gondolatait.

Ezután a hitleri Németország külügyminisztere, Ribbentrop tesz látogatást Varsóban. Megismételve követeléseit, Szlovákiával akarja rekompenzálni Lengyelországot.

Beck az illúziókba menekül. Szeretné kihasználni Ciano gróf olasz külügyminiszter varsói látogatását: Ciano közvetítsen Hitler felé. De az olaszoknak kisebb gondjuk is nagyobb ennél; éppen elég bajuk van az erősebb fasiszta „testvérekkel".

Beck, a vesztett kártyás, május 5-én drámai beszédet mond a szejmben. Formálisan visszautasítja a führer igényeit. A csődbe jutott kártyás saját politikáját temeti. Összeszorított fogakkal, hiszen ellentétbe került önmagával. Egész lénye Németországhoz, a fasizmushoz tapad.

Előbb azonban lázasan segítséget keres Angliánál. Londonba utazik és megállapodást köt. Ezzel egyidejűleg Rydz-Śmigły Párizsba küldi Kasprzycki tábornokot, aki jegyzőkönyvet ír alá a francia vezérkari főnökkel, Gamelin tábornokkal. A franciák a lengyel—francia szövetség értelmében készek segítséget nyújtani Lengyelországnak.

„Garanciákat! Garanciákat!" — kiáltozzák az újságcímek. Vajon megmenthetik-e ezek Lengyelországot?

Mi mélységes szkepticizmussal tekintettünk a garanciákra. Hiszen Anglia és Franciaország, tehát azok az országok nyújtják, amelyek Hitlert nyilvánvalóan a szovjetellenes háború felé kívánják sodorni.

Márpedig Lengyelország Németország és a Szovjetunió között terül el. Az út lengyel területen vezet át.

Egyébként Angliában és Franciaországban is egyre nyíltabban, egyre leplezetlenebbül hangoztatják:

— Danzigért harcoljunk? Van is eszünkbe!

Ez nem a francia munkásosztálynak és a föld alá kényszerítettek pártjának, Jaurès[1] és Thorez pártjának a hangja; a francia kommunisták óva intenek a katasztrófától és leleplezik az engedmények politikáját.

Az idézett kijelentések a burzsoázia köréből hangzanak el. A burzsoázia ridegen számol; nem törődik olyan érzelmi dolgokkal, mint a hagyományos lengyel—francia barátság.

Világosan látható volt, hogy az angol—francia és bizonyos mértékben az amerikai nagyburzsoázia — bár elege van Hitlerből, bár nem szívesen támogatja, bár ellenségesen nézi a veszélyes versenytárs erejének növekedését a világpiacokon, bár remeg Németország politikai fölényétől — minden másnak fölébe helyezi a számára legfontosabbat: a forradalomtól, annak szimbólumától, a Szovjetuniótól való félelmet.

Ez volt az oka a Lengyelország körüli kétértelműségnek, kétszínűségnek, csűrés-csavarásnak.

Ez mutatkozott meg Ironside brit tábornagy varsói látoga-

[1] *Jean Jaurès* — a Francia Szocialista Párt egyik kiváló vezetője, az „Humanité" megalapítója és főszerkesztője volt. Az újság később a Francia Kommunista Párt központi lapja lett. Jaurès-t, a bátor békeharcost, egy soviniszta az első világháború előestéjén meggyilkolta.

tásakor, a lengyel vezérkari főnökséggel folytatott tárgyalásai során is.

Egyre kevésbé volt viszont kétértelmű, mellébeszélő a német kormány álláspontja.

Gdańsk és a korridor mellett egy harmadik adu került játékba. A már klasszikussá vált hitleri taktika szerint elővették a Lengyelország által állítólag elnyomott német kisebbség kérdését.

Pedig, ha valaki nem panaszkodhatott, úgy a lengyelországi németek nem panaszkodhattak a szanációs kormányok politikája miatt.

A berlini felhíváshoz Sziléziában és Lódzban egyre szemtelenebbül csatlakozik az „elnyomott" német kisebbség Hitler-barát csoportja.

Kis közösségünkben élénk viták folytak. Kicserélődtek a papírra írt üzenetek, késő éjszakáig remegtek a falak kopogásainktól. A lengyel kommunisták józanul látták a helyzetet. Tudták, hogy rövidesen megindul a lavina, amelynek elkerülhetetlenségét előre megjósolták. Hiába óvták a nemzetet. Elhatároztuk, hogy mi is hozzájárulunk néhány téglával a haza megmentésének nagy művéhez.

Mint később kiderült, a kommunisták csaknem minden börtönben hasonlóan döntöttek, jóllehet az egyes közösségek nem álltak kapcsolatban egymással, és nem volt párt, nem volt központi vezetés.

A döntés nem azonnal, gépiesen született meg. A szenvedélyes vitákban mellette is és ellene is elhangzottak érvek.

— Hogyan képzelik? Egy fasiszta államnak, egy velejéig árulással és provokációval átitatott országnak, a targoviceiek kormányának adjunk kezet? — mondták egyesek.

— Ez mind igaz. A fasizmus azonban idegen kinövés a nemzet egészséges testén. A kormányon, az országot kiárusító klikken, a szénmágnásokon és a keleti határvidékek

földesurain kívül van még nemzet, van még munkásosztály, van még parasztság is. És Hitler nem a szanációt veszélyezteti, hanem a népet — mondották mások.

Egyébként nem is annyira két külön csoport vitatkozott ily módon; inkább önmagunkban zajlottak le hasonló beszélgetések.

S győzött, határozottan fölénybe került a második hang. A jogfosztott kommunisták, akik Lengyelország különböző börtönlyukaiban sínylődtek, ismét bebizonyították, hogy a hazafiság nem üres frázis programjukban.

Tagja voltam annak a delegációnak, amely felkereste a börtönigazgatót. Michał is velem volt.

Előttünk állott egy férfi, aki a Lengyel Köztársaság fényes egyenruháját viselte, mellén a kitüntetések szalagjaival. Sapkáján a lengyel sas ragyogott.

Szemben vele mi. Kiebrudaltak kis csoportja, piszkos, szürke rabrongyokban. Mi, „államellenes bűnösök".

Mégis: ki viselte inkább szívén Lengyelország sorsát, ki remegett jobban jövőjéért?

Bednarek már biztosan idegesen készítette bőröndjeit, hogy rövidesen eltűnhessen.

Szemhéja alól pislogott ránk. Megérezte jövetelünk célját.

Körülbelül a következőket mondottuk:

— Bár nincs miért hálálkodnunk a kormánynak, sőt antifasiszta meggyőződésünk miatt állandóan üldöztek bennünket, jelen pillanatban túltesszük magunkat sérelmeinken. Készek vagyunk megvédeni azt a fenyegetett országot, amelynek fiai vagyunk. Kérjük katonai besorozásunkat. Függetlenül attól, hogy a kormány milyen döntést hoz bevonulásunk kérdésében, szegényes börtön-letétünket felajánljuk a Nemzetvédelmi Alapnak.

Valahogy így beszéltünk.

Bednarek láthatóan gondban volt. Fegyházigazgatói pályafutása alatt még nem fordult elő hasonló helyzet.

Hosszú szünet következett. A küldöttséget kísérő fegyőr egyik lábáról a másikra állt.

Végül a börtönigazgató megszólalt. Ami a katonaságot illeti — mondotta —, nincs még semmi rendelkezése, semmilyen útmutatása „felülről". A dolog lényegét illetően következetesen kerülte a vitát.

Ami a Nemzetvédelmi Alappal kapcsolatos kívánságunkat illeti, azt teljesítette. Végeredményben nem is tagadhatta meg, mert ez még a szanációs uralom alatt is cinikusnak tűnt volna.

A börtönben reggel óta szokatlanul nagy volt a mozgás.

A folyosóról beszűrődő hangokból könnyen megállapíthattuk, hogy számos zárkából kivezették a foglyokat, és a folyosón felsorakoztatták őket.

Transzport?

Végre kinyílt a mi ajtónk is.

— Jöjjön minden holmijával. Gyorsan — szólt rám a foglár. Alig volt rá időm, hogy megszorítsam Michał kezét, aki maradt.

A raktárba vittek. Kiadták a dolgainkat és a pénzünket.

A holmikból batyut kötöttünk, hogy a vállunkon vihessük. Kezeink ugyanis nem lehettek szabadok.

A transzportban csak kommunisták voltak.

Mi ez? Valamilyen összpontosítás? Vagy talán büntetőtáborba akarnak áttenni bennünket?

Csakhamar megdöbbentő tényt konstatáltunk: a köztünk levők legkisebb ítélete hat esztendő volt.

Nem sok időnk volt a gondolkodásra. Úgy dobálóztak velünk, mint a tárgyakkal. Egy órán belül készen állott a menetoszlop. Hiába próbáltuk megoldani Talach nyelvét:

— Hová megyünk?

A vállát vonogatta. Valószínűleg ő sem tudta.

Rendőrök jöttek. Minden rendőr két rabot kapott. Mivel

mi, rabok, harmincan voltunk, a rendőrök is elég népes csoportot alkottak.

Kis batyunkat a vállunkra vettük, majd ránk tették a bilincseket.

Kettesével bilincseltek össze: az egyik fogoly bal kezét a másiknak a jobb kezéhez kötötték. Az összekötözött párt kísérő rendőr kulcsra zárta a bilincset, és a kulcsot zsebre vágta. Ily módon felelősséget vállalt az elítéltekért.

Megindultunk. Szomorúság nélkül hagytuk el az épületet, amelyben egyikünk rövidebb, másikunk hosszabb ideje „kiblizett". Viszont sok elvtárs visszamaradt, akiktől el sem tudtunk búcsúzni. Hirtelen ragadtak ki bennünket.

A börtönigazgató az előcsarnok kijáratánál állt. Nem nézett a szemünkbe.

Senki sem szólt egy szót sem.

A friss júniusi levegő gyors mozgásra serkentett bennünket.

Az én bilincspartnerem a Doktor volt; suttogva cseréltük ki gondolatainkat. Már régóta járta a hír, hogy a rezsim nyugatra viszi az elítélt kommunisták többségét.

Tehát mégis igaz?

Ügyesen kellett mozgatnunk összekötözött kezeinket, nehogy társunkat vagy önmagunkat megsértsük. A bilincsek ugyanis állandóan egymásnak ütődtek.

Kinyílt előttünk a kapu, amely csaknem másfél évvel ezelőtt nyelt el bennünket. Most kimehetünk rajta, de nem leszünk szabadok.

Négyesével meneteltünk a kocsiút közepén. Sötétkék egyenruhás, szuronyos rendőrök vették körül sorainkat.

A gyalogjárón kővé meredten álltak az emberek. Ami igaz, az igaz: nem mindennapi látvány az ilyen, főleg a város központjában, világos nappal.

Soknak ott volt a szemében a kérdés:

— Politikaiak?

Így értünk a pályaudvarra. A mellékbejáraton át a peronra vezettek bennünket.

Az egyik szerelvényhez rácsos vagont kapcsoltak. Beszálltunk.

A vonat fütyült, majd elindult.

Megkezdődött a megbilincseltek szakaszos vándorútja Lengyelországon keresztül.

— Búcsúzom tőled, Stanisławów! Vajon visszatérek még ide valaha? Van-e egyáltalán visszatérés onnan, ahová bennünket visznek?

A berezai internálótábor képe jelent meg előttem. De valószínűbb, hogy nyugat felé megyünk. Ott nem lesz rá alkalmunk bánatos szemű hozzátartozóinkkal találkoznunk. Legalábbis ezt hirdette a fáma, a börtönposta.

A vonat megállt egy állomáson. A peronon, mintha mi sem történt volna, lustán sétáltak az utasok. Egy fiatal lány zsebkendőjét szeméhez szorítva búcsúzott egy fiútól. Bizonyára a vőlegényétől. Egy fiatalasszony, kutyával a hóna alatt, kihajolt az egyik vasúti kocsi ablakából, és idegesen kiabált:

— Hordár! Hordár!

Néhány tiszt pengő sarkantyúval, csörgő karddal, ragyogóan tiszta csizmában, gyors léptekkel ment végig a pályaudvaron. A falakon a hagyományos erőscukorreklám mellett nagy falragaszok hívták fel a lakosságot: adakozzon a Nemzetvédelmi Alapra, és megkérdezték az olvasót, hogy tagja-e már az Állami Légvédelmi Ligának? Az egyik peronon sétáló utas egy pillanatra bekukkantott az ablakunkon, majd gyorsan visszavonult. Elmosolyodtunk a riadalom láttán. Mintha csak egy másik bolygóról jöttünk volna.

Szomjasan igyekeztünk betelni az élet jelenségeivel: az állomás zajával, a hullámzó gabonatengerrel, a parasztszekerekkel, amelyek lustán haladtak az úton, hatalmas porfelhőt verve maguk után.

A rendőrök mozdulatlanul, kővé meredten ültek közöttünk; őket nem érdekelte semmi, ásítoztak ...

Estére a vonat egy jól ismert állomás kupolacsarnokába futott be.

Lwów!

Valami összeszorította a torkomat. Lwów, öreg, édes, hazai Lwów, három évi elválás után ...

Milyen másképp érkeztem azelőtt erre a mozgalmas, élettel teli állomásra! Kiszállás után ismerős arcokat kerestem, hiszen mindig várt valaki, akinek a nyakába borulhattam.

Most csak egy új rabomobil várt bennünket. A mellékperonra tolták vagonunkat, és gyorsan, hogy minden feltűnést elkerüljenek, rabkocsiba raktak bennünket.

A sötét páncéldobozban azt találgattuk, hogy melyik utcán megyünk. Ez a Gródecka utca ... ez a Janowska utca ... s ez pedig bizonyára már a Kazimierzowska utca ...

Végre megállt a rabomobil.

Ismét kinyílt előttem a három esztendővel korábban megismert Brygidki kapuja. Újra rátaláltam a régi szemétdombra.

Három napig ültünk az átmenőcellában. Az átmenőcella azt jelentette, hogy átutazóban vagyunk, nemsokára tovább visznek.

De ez a három nap is elég volt ahhoz, hogy kapcsolatba lépjünk sorstársainkkal, megtaláljuk egymás nyelvét.

Lwówban már erősen érezhető volt a háborús pánik.

Hitler, mint egy évvel korábban Csehszlovákia esetében, hisztérikusan üvöltözött a lengyelek által „üldözött" német kisebbség miatt. Dölyfös szavak hangzottak el a német nemzet nagyságáról. Köztudomású: „herrenvolk". Ennek a szónak természetesen semmi köze sem volt a német nemzet érdekeihez. A német nép igazi hangját tragikus módon elnyomták.

Megkezdődtek a határincidensek. Időnként meghalt a len-

gyel határőrség egyik-másik katonája. A németek támadásokat intéztek területünk ellen. Ez a berlini rádió adásában úgy hangzott, hogy a lengyelek újabb határprovokációt hajtottak végre, és elzavartak néhány szegény, ártatlan német határőrt.

A lwówi Brygidkiben levő elvtársak hozzánk hasonlóan kérték, hogy vegyék fel őket a hadseregbe. Megtakarított garasaikat felajánlották a Nemzetvédelmi Alap részére.

A szabad emberek világából, a lwówi utcákról időnként olyan hírek is jöttek, hogy háborúellenes akciók, háborúellenes gyűlések vannak, s az összegyűltek határozatokat hoznak az agresszív Németország előtti kapitulációs politika ellen. Felhívások hallatszottak: szövetséget a Szovjetunióval, az egyetlen állammal, amelytől Hitlerrel szemben reális segítség várható.

Bár nem volt szó kommunistákról, ezekben az akciókban mégis érezhető volt szabadlábon levő elvtársaink keze. Párt nélkül, politikai ösztönüktől vezettetve cselekedtek. Együttműködtek a különböző szociáldemokrata szervezetekkel, a Parasztpárttal, az 1937-ben alakult Demokrata Párttal és más különböző, demokratikus, haladó körökkel.

A Demokrata Párt — amelyet olyan neves személyek vezettek, mint Krahelska, Michałowicz, Fleszarowa, Rzymowski — jelentős szerepet játszott az értelmiség és a kispolgárság gondolkodásának radikalizálásában. Hetilapját, a „Czarno na Białym"-ot (Fekete fehéren) nagy érdeklődéssel olvasták. January Grędziński szerkesztette.

A harmadik napon, este, ismét útnak indítottak bennünket. Ez alkalommal már nagyobb csoportban. Hozzánk csatolták a Brygidki súlyosabban elítélt foglyait is.

A vonat Krakkó felé tartott. Az jött, amit vártunk.

Összeszorult szívvel búcsúztam Lwówtól, amelyet alapjában véve nem is láthattam. Vajon visszatérek-e ide valaha? Anyám, aki a közelben alszik, és Władek Kozioł, ha egyál-

talában Lwówban van, nem is álmodja, hogy rövid látogatást tettem a városban.

A kényelmetlen hely, az összekötözött kezek ellenére rövidesen elaludtunk. Az egyenletes zakatolás álomba ringatott.

Ragyogó napfény és emberi hangok zaja ébresztett fel. Krakkó üdvözölt bennünket. A Wawel, a negyven templom városa, ahol nyugdíjas császári és királyi tanácsosok sütkéreznek a parkokban...

De bennünket nem ez a Krakkó köszöntött. Alig állt meg a vonat, az emberek a vagonunk közelébe jöttek. Valaki felrepíthette a hírt:

— Viszik a kommunistákat!

Barátságosan integettek, együttérzéssel szemükben. Voltak ott munkaruhás férfiak, kék egyenruhás vasutasok, iskolás gyerekek, sőt néhány egyetemista diáksapka is tarkállott...

— Jézuskám, bizonyára éhesek! — kiáltott fel egy baboskendős anyóka.

Az emberek a kioszkhoz siettek.

Nemsokára zsemlével, kolbásszal és almával megrakodva tértek vissza. A rendőrök csodálatos módon nem támasztottak akadályt, sőt az ablakon keresztül átvették az élelmet, és nekünk adták.

Mindannyian könnyekig meghatódtunk. Bár alaposan megéheztünk, nem tudtuk lenyelni a falatot. A fasizmus foglyai iránti szolidaritás megnyilvánulása szívünkig hatolt.

Az országban nyilván valami változás történt. Ilyen élmény! Hiszen a pályaudvar közönségét nem szervezték meg, s a kommunistákkal szemben kialakított légkör ellenére mégis önként tüntet rokonszenvével.

Sokáig nem tudtunk magunkhoz térni a találkozó után.

Katowice felé robogtunk.

Ott már jóval idegesebb volt a légkör. A peron tele volt rendőrrel és katonával.

Szerelvényünk észak felé tartott, a határ mellett haladt.

Éjszaka megérkeztünk Kaliszba, s ezzel véget ért utunk második szakasza.

Kiszálltunk. Új, brutális és agresszív rendőrök vették át a kíséretet.

A kihalt, üres városon keresztül bilincs nélkül vezettek bennünket a börtönbe.

Puszta priccsen, kabáttal takarózva aludtunk. Kezünk fájt a hosszú ideig tartó megbilincseléstől. Reggel kiderült, hogy a zárkában még egy lakó van.

Idegesen rohangászott föl s alá, és állandóan jajgatott:

— Nem vagyok bűnös, nem vagyok bűnös! Mit akarnak velem csinálni? Nem vagyok bűnös! Uraim, adjanak tanácsot!

Három nappal korábban azon a címen fogták el, hogy Németország javára kémkedett. Félig német származású volt. Bizonygatta, hogy nem tud semmiről. Elmondta, hogy megverték; még a nyomokat is megmutatta.

Nehéz volt eligazodni rajta. Lehet, hogy tényleg kém volt, de az is lehet, hogy az egyre növekvő kémüldöző pszichózis áldozatául esett.

Reggeli után elvezettek bennünket.

A rendőrök nagyon gorombák voltak. Állandóan lövöldözéssel fenyegettek, pedig senki sem akart megszökni. Igyekeztünk csendesen viselkedni, noha ezt nem méltányolták.

Marhavagonokba szálltunk. Megtudtuk végre, hogy Rawiczba visznek, tehát már nem kell sokat utaznunk.

A kommunista mártirológia krónikájában gyakran szerepel ennek a kis határmenti városkának a neve. Mozgalmunk aktivistái százával vesztegették el itt életük legszebb éveit. Többek között Nowotko, Finder...

Tehát egészen a határra hoztak bennünket, arra a határra, amely rövidesen lángba borulhat.

Miért?

Baljóslatú gondolatok keringtek a fejünkben.

Rawicz.

Tipikusan Poznań-vidéki város, rendes és tiszta. A városka szélén terjedelmes épületsor: a börtön. Csak egyes cellák vannak benne. Az „életfogytiglanosok" és a hosszú időre elítéltek kerülnek oda.

Átmenőfogda következett, utána pedig a Vörös Pavilon. Vörös téglából épült, de belülről is „vöröslött": kizárólag kommunistákat helyeztek el benne.

Az itt uralkodó szokások rendkívül furcsák voltak számunkra, akik Stanisławówból jöttünk. A kulcsár már a következő napon kinyitotta cellánk ajtaját, amelyben hárman ültünk. Két foglyot engedett be hozzánk, a közösség vezetőségi tagjait. Az elvtársak „megvizsgálták", üdvözölték az újonnan érkezőket.

Kiderült, hogy a börtönigazgató, aki a békesség híve volt, valami módon megkerülte Grabowski igazságügy-miniszter szigorú előírásait, és íratlan megállapodást létesített a bebörtönzött kommunistákkal. Ezenkívül különféle nemesprémű állatokat tenyésztett, amelyeknek ketrecei a közbűntényesek ablakai alatt teljesen betöltötték a börtönudvart.

A kommunisták elvállaltak bizonyos szolgáltatásokat, de természetesen csak a Vörös Pavilonban. Felváltva takarították az udvart, borotválták és nyírták az elvtársakat stb. Minket például Zygo Hakman, Michał fivére borotvált. Korábban sosem egyeztünk bele ilyesmibe. A kommuna egyéb kisebb engedményeket is tett. Az igazgató viszont beleegyezett, hogy felkeressük egymás zárkáját, hosszabb sétát tehettünk (körülbelül egy órát); sőt egyéb kedvezményeink is voltak.

Az önkiszolgálás végeredményben számos olyan haszonnal járt, amelyekre Stanisławówban vagy a Brygidkiben még csak gondolni sem lehetett.

Normális emberi kapcsolataink voltak, nem kellett kopognunk. A közösség vezetőségének lehetősége volt arra, hogy ténylegesen irányítsa a közösség életét.

A bennünket felkereső két elvtárs egyike Marian Buczek volt. Magas, vállas, jóságos, élénk, vidám szemű ember, őszülő halántékkal. A legendás Marian, aki miután megszabadult a légionistákkal kapcsolatos illúzióktól, sorsát és életét olyannyira összekötötte a párttal, mint rajta kívül kevesen. Fiatalságának nagy részét börtönben töltötte.

Ez idő szerint körülbelül a tizenhetedik évét ülte. A lengyel függetlenség két háború közötti időszakát csaknem teljesen a rács mögött töltötte.

Mennyi akció indult Marianért! Hány híres toll írta alá a köztársasági elnökhöz intézett petíciókat! A Buczek kiszabadításáért folyó harc főleg azokban az időkben erősödött, amikor a nyugati ellenség már fente a kését.

Az elnök azonban süket volt, és süket volt a kormány is. Marian Buczek pedig továbbra is börtönben sínylődött.

Meghatottan szorítottam meg kezét, és kíváncsian néztem az arcát. Csodálatosan nyugodt volt ez az arc, nyoma sem volt rajta a közel húszévi fegyháznak.

Marianék élénken kikérdeztek bennünket. Megkérdezték, honnan jöttünk, milyen ítéletet kaptunk, mit tudunk a helyzetről? Marian társa egy fehérorosz volt, aki a húszas években Białystok környékén félig-meddig partizántevékenységet folytatott, és egy, a rendőrség ellen elkövetett merénylet miatt életfogytiglani börtönt kapott.

Tőlük tudtuk meg, hogy nem sokkal megérkezésünk előtt a kommunista foglyok gyűlést rendeztek a Vörös Pavilon előcsarnokában. (Ez szintén kuriózum volt számunkra.) Határozatot fogadtak el, amelyben követelték, hogy vegyék fel őket a hadseregbe, és egyben elhatározták, hogy segítik a Nemzetvédelmi Alapot. Az összejövetelen jelen voltak a börtönigazgatóság képviselői is.

A legfontosabb hír azonban az volt, hogy Lengyelország csaknem valamennyi börtönéből hetek óta erőltetett iramban

hozzák a kommunista foglyokat Rawiczba. Az előző napon például ebbe a börtönbe hozták Witold Kolskit is, aki tizenöt éves büntetését tölti.

A közösség vezetősége ebből a tényből a kormány tervszerű intézkedéseire következtetett. A cél világos. Arról volt szó, hogy a háború kitörésének pillanatában a kommunistákat azonnal a hitlerista hóhérok kezére akarták adni, hogy megkönnyítsék kiirtásunkat. E cél nemcsak világos, de rendkívül aljas is volt.

A rezsim még egyszer megmutatta igazi arcát. A kommunisták elleni gyűlölete olyan hatalmas volt, hogy abban az időben, amikor az állam hajóját vészes hullámok dobálták, és elsüllyesztéssel fenyegették, a szanációs uraknak nem volt egyéb gondjuk, minthogy a határszélre vigyék, oda összpontosítsák a lengyel forradalmárok százait.

A rawiczi börtönigazgató fantáziadús ember volt. A drága nutriatenyészet mellett a foglyok szórakozására is gondolt. Minden vasárnap és minden ünnepen az ablakunk alatti udvaron megszólalt a rabok fúvószenekara.

Nekünk azonban nem sok kedvünk volt zenét hallgatni. A Vörös Pavilonban rendkívül feszült hangulat uralkodott.

Állandóan új elvtársak érkeztek, a legkülönbözőbb börtönökből, a legtávolabbiakból is. Nem hoztak valami örömteli híreket. Az újságok közleményei sem voltak szívderítőek.

A németek Gdańsk városában és a határon állandóan és egyre merészebben provokáltak.

Igaz ugyan, hogy Moszkvában tárgyalások kezdődtek Anglia, Franciaország és a Szovjetunió között. Ezek azonban nem kecsegtettek sok reménnyel. Kezdettől fogva érezhető volt, hogy a nyugati hatalmak nem őszinték, csupán időnyerésre törekszenek. Húzódoznak minden konkrét döntéstől. Az

angol és francia tárgyalófeleknek nem volt teljhatalmú megbízatásuk, középszerű hivatalnokok voltak.

Ebben az időben a Szovjetunió még egyszer Lengyelországhoz fordult. Felajánlotta segítségét, és kérte, hogy engedélyezzék hadseregének átvonulását. Beck újfent elutasította a javaslatot.

Ezzel szemben Berlinben Lipski lengyel nagykövet megbeszélést folytatott Göringgel, azzal az emberrel, aki állítólag szívélyesebb Lengyelországgal szemben. Csakhogy Hitler Göringre sem hallgatott. Legalábbis Beck úr ilyen mesét költött.

Ugyanakkor a távoli Rómából, a pápai trón magasságából is elhangzott egy hang, amely rendkívül emlékeztetett a pápa Kordianhoz[2] intézett beszédére.

A mostani szentatya — ugyanúgy, mint isten akkori helytartója — azt tanácsolta a lengyeleknek, hogy legyenek engedelmesek Hitler iránt, adják át Gdańskot és a korridort, s ezzel elkerülhető lesz a vérontás.

A zárkákban forró volt a hangulat. A rawiczi kommuna, amelynek Alfred Lampe volt a titkára, már régóta izgatottan figyelte az eseményeket. Élénk viták zajlottak le.

A vitákat a már említett „többségi" és „kisebbségi" csoportokra való megosztottság színezte. Különösen mozgalmunk taktikáját illetően folyt vita, mégpedig abból a szempontból: milyen mértékben akadályozhatta volna meg, hogy az események a háború kitörésének irányába fejlődjenek.

A vitákban állandóan visszatért a kulcsprobléma: mennyire volt reális a pártprogram, amely a munkásosztályt és a nemzet többségét kívánta maga köré tömöríteni. Arról vitáztunk, hogy hibáztunk-e olyan kérdésekben, mint az egységfront és a népfront problémája? Későn számoltunk-e le a szektás „szociálfasiszta" terminológiával és azzal a meghatározással, hogy

[2] A szerző itt *Słowacki* „Kordian" című drámájára céloz.

a legális ellenzék kormány elleni harca egyszerűen a riválisok vetélkedése? Megállapítottuk, hogy mozgalmunk későn kezdett foglalkozni hazánk függetlenségének, a függetlenség védelmének kérdéseivel, és nem vette kellőképpen figyelembe a nemzeti sajátosságokat.

Állandóan visszatért a polgári demokratikus forradalom kérdése, valamint az azzal összefüggő problémák: a kispolgárság és egyéb szövetségesek megnyerése a polgári demokratikus forradalom befejezése érdekében.

Ismeretes, hogy a „kisebbségiek" mindezt a szocialista forradalomért vívott harc „közben" akarták megvalósítani. A „többség" szükségesnek tartotta a polgári demokratikus átalakulások szakaszát. Ez szorosan összefüggött a kapitalista stabilitás tartósságának különböző értékelésével.

Akkoriban már elmosódtak a határvonalak, de a kérdések más-más hangsúlyozása fennmaradt. Ezt én annak idején talán jobban megéreztem, mint néhány más elvtársam. Hiszen a fiatal nemzedékhez tartozom, és akkoriban csatlakoztam a mozgalomhoz, amikor már a frakciós harcok tulajdonképpen megszűntek. Engem már nem terheltek „többségi" vagy „kisebbségi" szempontok. A „kisebbségieknek" adtam igazat, hiszen akkor lettem kommunista, amikor ők a párton belül győzedelmeskedtek.

Nem kívánok ítéletet mondani ezekről a dolgokról. Ez a történelem feladata. Úgy gondolom, hogy mindkét oldalon volt bizonyos részigazság. Az egyik fél túlértékelte, a másik pedig nem értékelte kellőképpen a kérdések fontosságát. A legtöbb kérdés megítélésénél mindkét szárny hibázott: vagy opportunista, vagy szektás álláspontot képviselt; nem minden probléma áll tisztán előttünk, még napjainkban sem.

Így például a „májusi tévedést" egyértelműen negatívan értékeljük. Ugyanakkor a Lengyel Kommunista Párt 1930. évi V. kongresszusa a „többségiek", különösen Kostrzewa álláspontját jobboldali opportunista álláspontnak bélyegezte

meg. Mi volt ennek az alapja? Wera Kostrzewát többek között azért a tézisért bírálták, hogy a forradalom győzelme után az egész történelmi időszakban fennmarad a szocialista ipar és a kisparaszti gazdaság. Vajon jelenünk gyakorlata nem ezt a tézist igazolta?

Egy azonban kétségtelen: mindkét „oldal" képviselői kitartó, az ügyért élni-halni kész, áldozatos kommunisták voltak.

A frakcióharcok gyökerei a régi, még le nem győzött két irányzatból nőttek ki: a luxemburgizmusból, amely nem értékelte a függetlenség ügyét, s nem látta a munkásosztály szövetségeseinek, különösen a parasztságnak a szerepét, valamint azon szociáldemokrata elgondolásokból, amelyeket a szociáldemokrata balszárny hozott magával. A korábbi és későbbi felosztás azonban nem fedte egymást.

Most a börtönben mindezt megvitattuk, de nem nyugdíjas forradalmárok módjára, minden gyakorlati haszon nélkül. Bár pillanatnyilag nem volt pártunk, a börtönfalak között mégis a jövőre gondoltunk.

A jövő sötét volt és ismeretlen. Egyet azonban tudtunk: a pártot rövidesen újjáalakítjuk. Mindnyájan azon a véleményen voltunk, hogy nem szabad több hibát elkövetnünk, mert ez rossz hatással lehet mozgalmunkra akkor is, ha a fő vonalvezetés helyes volt, és igen sok hősies motívumot tartalmazott.

A hosszú nyári éjszakákon — amikor ablakunk alatt őrülten cirpeltek a tücskök — a fejlődés sajátos lengyel útjáról vitatkoztunk. Kutattuk, miként jött létre az első világháború utáni tragikus korszakban a lengyel állam.

A nagyúri reakció — miként a XVIII. században, mutatis mutandis — megakadályozta Lengyelország fejlődését. Ennek következtében a polgári forradalom, amely a nyugati államokban már jóval korábban végbement — nálunk viszont a rab-

ság miatt csupán a függetlenség idején következett be —, deformálódott; brutális merényleteket követtek el ellene.

Amikor a vérszegény „rózsaszín" demokratikus uralom — Daszyński és Moraczewski lublini kormánya — után Moraczewski kapitulált Piłsudski „parancsnok" előtt, a keresztény-demokrata Piast-reakció[3] került uralomra. A tömegek fokozódó nyomására a józanabb erők Gabriel Narutowiczra, a becsületes, hazafias gondolkozású szabadelvű politikusra akarták ruházni Lengyelország első köztársasági elnöki tisztjét. Stroński nemzeti demokrata vezér, „Rzeczpospolita" (Köztársaság) című lapjában, bejelentette a nagyúri vétót. Dühös volt, mert a szejm a nagybirtokosok és nagykapitalisták jelöltje, Zamojski gróf ellen döntött.

Ez volt a tragédia kezdete: a lázadás jelentkezett. A polgári demokrácia sírját maga a polgárság ásta meg.

Haller tábornok és a Keresztény Nemzeti Párt lázadásra szólította fel a népet a parlament törvényes akciójával szemben. Nem csodálhatjuk, hogy az izgatás következtében eldördült a reakciós, fanatikus Niewiadomski revolvere, és golyója Narutowicz elnököt találta halálosan.

Néhány évvel később Piłsudski „apó" véghezvitte az államcsínyt, lényegesen magasabb színvonalon. A májusi fordulat, amely nem annyira egy burzsoá csoportosulás, mint inkább az egész burzsoá rendszer nevében aratott győzelmet, a távoli, dél-amerikai, függő országokban használatos módszerek szerint ment végbe.

A „merényletek" sorának harmadik szakasza Brześć volt. A negyedik az 1935. évi szanációs alkotmány.

Íme, a merényletek sorozata, amelyet a függetlenség húszesztendős története alatt a burzsoázia elkövetett. Ezen idő alatt két ízben csapott magasra a forradalmi hullám.

[3] 1922-ben a Piast-párt szövetkezett a Nemzeti Demokrata Párttal. 1923-ban és 1926-ban ez a blokk került kormányra.

Az elsőt — amely a függetlenség küszöbén, az októberi orosz forradalom hatására tört fel, és Európa minden népénél visszhangra talált — terrorral, nacionalista méreggel fojtották el. Stabilizálták a kapitalizmust.

A második hullámra az 1929—1932. évi gazdasági válság kitörése után került sor; ez 1936—1937-ben érte el tetőfokát. Az országban nagy munkás- és parasztmegmozdulások voltak. A burzsoázia ez alkalommal, a nemzetközi fasizmussal szövetkezve, kihasználta a baloldali politikai erők megosztottságát, a szociáldemokrata vezetés jobboldali reformista politikáját, a Parasztpárt helytelen vonalvezetését, valamint pártunk bizonyos gyengeségét és hibáit, s újra el tudja fojtani a tüzet.

Függetlenül attól, hogy kinek a kezében volt a kormány — a nemzeti demokraták, a kereszténynemzetiek és a Piast, avagy a szanáció volt kormányon; Witos vagy Piłsudski, a „liberális" Kościałkowski vagy az elhallgattató Sławoj-Składkowski volt-e a miniszterelnök —, az egész időszak alatt vadul üldözték a forradalmi mozgalmat, törvényen kívül helyezték a kommunistákat, bebörtönözték, és el akarták pusztítani őket.

S most, amikor az országot romlásba döntötték, a háború küszöbéig vitték, és kitették a hitlerista támadás veszélyének, még mindig nem változtatnak osztályprogramjukon. Nem akarnak lemondani hatalmi monopóliumukról. Továbbra is elvetik a baloldali ellenzék javaslatát, hogy az ország megmentése érdekében egyesítsék a nemzet erőit, és elvetik a kommunisták ajánlatát, hogy sorozzák be őket a hadseregbe.

Az éjszaka már koromsötét volt, s csak az egymást váltó őrök lépései törték meg a csendet, amikor végre elaludtunk. Elfáradtunk a keserű idők felelevenítésében és a jövő szörnyű lehetőségeinek találgatásában.

Reggeledett. Úgy látszott, beköszönt a szokásos börtönreggel. Mosakodtunk és ágyaztunk. Ilyen időben máskor már hallatszott a zárkák elé tett csajkák jellegzetes zörgése. De ezen a napon semmi sem törte meg a csendet.

Vajon miért késnek?

Nyugtalanság vett erőt rajtam. Már itt lenne az ideje, hogy hozzák a forró kávéval telt üstöket. Hol a fenében vannak?

Csönd volt a folyosókon és az udvarokon. Máskor ebben az időben már megkezdődött a séta.

Hármunk közul egyikünk felmászott az ablakdeszkára, a másik tartotta, a harmadik pedig az ajtó mellett elállta a kémlelőlyukat.

— Civilek! — kiáltott fel hirtelen az az elvtárs, aki kitekintett az ablakon.

— Mi az, hogy civilek, beszélj! — rántottuk le erőszakkal magunk mellé.

De ő az élmények hatására meg sem tudott mukkanni.

Most én néztem ki az ablakon. Az udvar üres volt.

Hová tűntek?

Pillantásom az egyik őrtoronyra esett. A börtönfalon, 100 méternyire egymástól, őrbódék emelkedtek. Ezek egyikére polgári ruhás egyén mászott fel. Létrán, hátán karabély.

Néztem a többi tornyot. Fegyőrök helyett mindenütt civilek.

— Ez mit jelent?

— Kik lehetnek ezek az emberek?

— Hol az őrség? — robbant ki belőlünk.

Senki se mondta ki a szót, de mindannyian egyre gondoltunk:

Háború?!

Tehát *máris*, valóban *megtörtént?!*

Már hosszú idő óta megbarátkoztam a gondolattal, mégis különös remegés futott át a testemen.

Reggelit nem adtak. A folyosón továbbra is baljóslatú csend uralkodott.

Kopogtatni kezdtünk. Régóta nem használtuk ezt a módszert.

Az első emeleten levő elvtársak többet láttak, mint mi, akik a földszinten voltunk.

— Amerre a szemünk ellát, sehol egy porkoláb — kopogtatták.

— Elszöktek?

Tehát kitört a háború, az őrség elmenekült. De mi lesz velünk?

Minket prédaként hagytak a hitleristáknak. Ezt mondta a józan ész, bár háborogtunk a szörnyű igazság ellen.

Bármely percben bejöhetnek a barnainges fasiszták. Felsorakoztathatnak bennünket a falnál... Az ügy nem tart soká.

Hallatlan feszültséggel figyeltünk minden neszre.

Hirtelen kiáltozást, nagy lármát hallottunk.

— Mi az, máris?

Fülünket hegyezve próbáltuk kivenni a zajból a német szavakat. De nem lehetett megkülönböztetni egymástól a hangokat.

A folyosónkon léptek közeledtek.

— Ki járhat itt?

Az egyik zárka ajtajában, valószínűleg az előcsarnok mellettiben, kulcs csikorgott.

Az újból beállt síri csendet egy hang törte meg:

— Uraim, itt a kulcs, menjenek haza. Az igazgatóság meglógott. Hitler megkezdte a háborút.

Egyik ajtó a másik után nyílt ki, s még magunkhoz sem tértünk, máris kitárult a mi cellánk ajtaja is.

Kimentünk a zárkából. Egyik kulcsokkal felszerelt elvtársunk nyitotta ki. Az előcsarnok rövidesen megtelt emberekkel.

Az előbb hallott hang egy közbűntényes fogolytól származott. A szomszédos közbűntényes pavilonban a takarító rab minden nehézség nélkül megszerezte a kulcsárfegyőr hátrahagyott kulcsát, és kinyitotta vele a zárkákat. Akkor hallottuk a számunkra érthetetlen kiáltásokat és zajt, a kiszabadult közbűntényesek újjongását. A szabadító azután átjött a Vörös Pavilonba, és kinyitotta a bejárat melletti első cellát.

Az élményektől csaknem kábultan percekig bolyongtunk az előcsarnokban, amelyben talán sosem volt ekkora zaj.

Néhány elvtárs szaladt még le a felső emeletről, akik megnézték: nem maradt-e fönn valaki.

Tüstént szervezkedni kezdtünk. Lampe, Buczek — s ha jól emlékszem — Kolski, Wierbłowski és még néhány elvtárs megalakították a vezérkart.

Elhangzott az első parancs:

— A raktárba! Mindenki öltözzék át civilbe. Azt vegye fel, ami a keze ügyébe kerül; nincs idő saját ruhadarabjaink kikeresésére.

Megindultunk az udvar felé.

Az őrtornyokban megmozdultak a „civilek". Kiderült, hogy a börtönigazgatóság, mielőtt eltávozott volna, megegyezett a városi hatóságokkal, s a börtön őrzését rábízta azokra a katonákra, akik a mozgósítási parancsra bevonultak, de még nem kaptak egyenruhát. A katonák azt az utasítást kapták,

hogy őrizzék a börtönt a németek bevonulásáig, majd pedig adják át a rabokat a hitleri hatóságoknak.

Ezt a civilben maradt katonák egyike mondta. Az illető, látva a pavilonból kitóduló rabokat, azonnal leszállt az őrtoronyból és eldobta puskáját.

— Nem ezért vonultam be — mondta haraggal.

Bajtársainak többsége hasonlóképpen viselkedett.

Csak két — úgy látszik — „öntudatos" fasiszta akadt, aki nemcsak hogy nem hagyta el őrhelyét, hanem tüzet is nyitott a foglyokra.

Az első sorban a közbűntényesek haladtak, és megpróbálták gyorsan elfoglalni a börtönfalakat. Az egyik rabot megölték, egy másiknak sikerült felmásznia a falra.

Vezérkarunk kiadta a parancsot:

— Elintézni a gazembereket!

Azonnal megindult feléjük egy csoport fegyveres elvtárs. Az őrszobán szereztek puskát.

— Le onnan, vagy lövünk! — kiáltották.

Az egyik azonnal lejött. A másik még ellenállt, de rövidesen lefegyverezték.

Közben kinyílt a ruharaktár ajtaja. Berontottunk. A parancshoz híven — más lehetőségünk amúgy sem volt — magunkra vettük, ami épp kezünk ügyébe került. Gyorsan ledobáltuk magunkról a szürke rongyokat és felöltöztünk. Az volt a fontos, hogy civil ruhában és ne rabgúnyában legyünk.

Emlékszem, hogy nekem túl hosszú nadrág, túl rövid kabát és széles karimájú, világos szalmakalap jutott. Úgy festhettem, mint egy falusi gazda.

Miután felöltöztünk, négyesével sorakoztunk a börtönudvaron. A szívünk úgy vert, mint a kalapács. Két ellentétes érzés keveredett bennünk: szinte részegek voltunk a váratlan szabadságtól, megmámorosodtunk a csodálatos szeptemberi levegőtől, teli tüdővel szívtuk magunkba — és mégis: valami összeszorította szívünket. Mintha csontos kéz fojtogatta

volna a torkunkat. Átvillant megkínzott agyunkon, hogy itt a háború, Hitler a hátunkba került, talán már be is nyomult a városba. Minden pillanatban szemtől szembe állhatunk az ellenséggel.

Hirtelen észrevettük, hogy többen felénk tartanak a nyitott börtönkapun keresztül. Bizalmatlanul közeledtek, oldalra húzódva, kissé félve. A rejtély rövidesen megoldódott.

A rawiczi városatyák küldöttsége jött. A derék kispolgárok hallottak a börtönlázadásról, és tárgyalni akartak velünk.

Talán a közbűntényesek garázdálkodásától féltek, talán a kommunistáktól tartottak? Elég annyi, hogy eljöttek tárgyalni. A közbűntényesekkel nem tudtak beszélni, mert azok annyi felé szaladtak, ahányan voltak; akárcsak a nyulak.

— Tudjuk — mondották —, hogy sokat szenvedtek: örülünk, hogy már szabadok. Mit szándékoznak tenni?

— A legközelebbi Kiegészítő Parancsnokságra megyünk, és katonának jelentkezünk. Harcolni akarunk a németek ellen — felelt közülünk valaki.

A városatyák elvörösödtek. Nem ilyennek képzelték a bolsevistákat. Megtört a jég, a kezeinket szorongatták, és sok szerencsét kívántak.

Közben a menetoszlop már útra készen állt. Rendkívül nyomorúságosan néztünk ki a toprongyos ruhákban, szakállasan, lesoványodva. Egyeseken feszült, másokon lógott a ruha. Voltak, akik sántítottak. A meneteléstől valamennyien elszoktunk. Ilyen volt a mi kis hadseregünk. De minden frontparancsnok megirigyelhette volna azt a harci szellemet, amely szemeinkből sugárzott.

Senki sem gondolt közülünk a szabadságra, az élet kihasználásának lehetőségére; senki sem gondolt otthonára, a családjára. Pedig korábban mindenki ezekről álmodott. Most mindnyájan egyre gondoltunk: beállni a hadseregbe, fegyvert ragadni, harcolni minden eddigi ellenségünk legrosszabbika — a hazai üldözőknél is rosszabb —, a hitlerista fasisztá ellen.

A „Warszawianka" 1905. évi szövegét énekelve meneteltünk a szabadság felé!

A rawiczi piactéren gyűlést rendeztünk. A lakosság megijedt, és eleinte eléggé bizalmatlan volt velünk szemben. De később közeledtek hozzánk az emberek és meghallgatták a beszédeket.

A szónokok — akik az elvtársak vállán állva tartották beszédeiket — elítélték Hitler aljas agresszióját és a szanációs kormányok politikáját. Ez a kormány vitte idáig Lengyelországot. A felszólalók kijelentették, hogy készek vagyunk életünket is feláldozni, ha szükség lesz rá.

Valaki rákezdett az „Internacionálé"-ra.

Eleinte bizonytalanul, majd mind határozottabban, keményebben hangzott az ének.

Azután rázendítettünk a lengyel himnuszra: „Nincs még veszve Lengyelország..."

Közben „kémszolgálatunk" — amely néhány elvtársból állt — körülnézett a városban. Németeket senki sem látott, noha mindössze hat kilométernyire húzódott a határ. Úgy látszik, ezen a szakaszon még nem nyomultak előre.

Ezzel ellentétben — a rádió közleményei szerint — reggel óta bombázzák Varsót és több más várost. Harckocsioszlopok törtek be Sziléziába, és tankok nyomultak dél felé Kelet-Poroszországból is. A legközelebbi Kiegészítő Parancsnokság húsz kilométernyire volt Rawicztól, északkelet felé.

Még ott álltunk a piactéren, amikor nyugatról egy katonai oszlop tűnt fel.

Feszült percek... Vajon a mieink jönnek-e?

A mieink voltak.

Furcsán hangzott a mi szánkból, hogy a „mieink", elvégre a szanáció katonaságáról volt szó. Csakhogy a fogalmak átértékelődtek. A lengyel hadsereg egyik hadosztálya tartott felénk, az a hadosztály, amely az idegenek, a betolakodók ellen

harcolt. S e tény független volt parancsnokságának osztályjellegétől.

Elvonultak mellettünk a katonákkal megrakott teherautók, a fegyvert szállító parasztszekerek. Harckocsit nem láttunk.

A katonák integettek, és barátságosan mosolyogtak.

Valaki odakiáltott közülünk:

— Verjétek ki a fasisztákat! Éljen az idegen betolakodók ellen harcoló lengyel hadsereg!

A magasabb rangú tisztek összeráncolták homlokukat. De a katonák és néhány tiszt egyetértésüket fejezték ki.

— Jöjjetek, harcoljatok velünk! — válaszolták.

Hová mennek a katonák? — tettük fel önmagunknak a kérdést. — Új harci állásokba, vagy egyszerűen visszavonulnak?

A várostól húsz kilométerre valóban találtunk egy épületet, amelyen vörös tábla hirdette, hogy ott székel a Kiegészítő Parancsnokság; de a parancsnokságnak nyoma veszett.

Kiürítették az épületet. Tovább kellett vándorolnunk. Az esetleges repülőtámadások miatt kis csoportokra oszlottunk.

Leszállt az éj, és mi csak mentünk a katonaságtól és menekültektől zsúfolt utakon.

Könnyű mondani, mentünk. Többévi börtön után, amikor a napi séta percekre és méterekre korlátozódott, ez az erőltetett menet alaposan kikészített bennünket.

De valami belső erő hajtott mindannyiunkat. Ilyenkor az ember váratlan erőtartalékokat fedez fel magában.

Az első napon 40 kilométert tettünk meg. Egész nap és egész éjszaka meneteltünk, rövid pihenőkkel. Reggel végleg kimerülten, az első szalmakazalba vetettük magunkat.

Csoportunkhoz tartozott Marian Buczek, Alfred Lampe — az az „életfogytiglanos" belorusz férfi, aki Buczekkel együtt felkeresett zárkámban rawiczi tartózkodásom első napján — és még néhány elvtárs.

Arra ébredtünk, hogy nagy mozgás van az országúton. A

nap már a nyugati égbolton ragyogott. Át voltunk fázva. Most éreztük csak, mennyire éhesek vagyunk.

Újból útrakeltünk.

Az országúton leírhatatlan zűrzavar uralkodott. A menekültekkel keveredett katonaság kelet felé vonult. Nyugat felé viszont parasztok haladtak, szekereiken vagyonukkal. Az első ijedtség után visszatértek otthonukba.

— Jöjjön, aminek jönnie kell, az ember mindig jobban érzi magát a saját szemétdombján — mondották, amikor visszafordulásuk okát kérdeztük.

Egyes falvakban hosszúkaftános zsidókkal találkoztunk, akik riadtan tanácskoztak. Nem tudták eldönteni, mit tegyenek.

Minden faluban a Kiegészítő Parancsnokság iránt érdeklődtünk. Ez az intézmény lassan már csak a legendákban élt. Mindenütt ezt a feleletet kaptuk:

— Evakuálták.

Ismét egész éjjel meneteltünk. Időnként megálltunk a parasztoknál, akik kunyhóik előtt álldogáltak, és szomorúan csóválták a fejüket a látottak miatt. Szívesen hoztak ennivalót.

Ezután már nem is kerestük a Kiegészítő Parancsnokságot. Nyilvánvalóvá vált, hogy ebben a pánikban, az egész országot elborító zűrzavarban senki sem gondol újoncok toborzására. Méghozzá az olyan szokatlan újoncokéra, mint mi. Az elveszett katonák ezrei barangoltak szerte az országban. Minek akkor továbbiakat mozgósítani?

Az egyik helyen mégis megtaláltuk a Kiegészítő Parancsnokságot. Sőt egy „élő" őrmester is volt ott. Végre! Ő azonban lázasan csomagolta az iratokat. Amikor meghallotta, hogy mit akarunk, csak rántott egyet a vállán.

Már harmadik napja vándoroltunk. Az égen egyre gyakrabban jelentek meg az acélmadarak. Eleinte naivul kérdezgettük egymást:

— Lengyel gépek vagy Junkersek?

Később már nem kérdeztünk semmit. Tisztában voltunk vele, hogy német bombázók zárt egysége haladt halálthozó szállítmányával Poznań és Varsó fölé. Nekünk pedig egyszerűen nincsenek gépeink. Az egyik tiszt, akivel találkoztunk, elmondotta, hogy a háború első napján csaknem valamennyi lengyel gép ott pusztult a repülőtereken.

A falakon az általános mozgósítási parancs díszelgett és a „Fővezérnek" a nemzethez intézett felhívása, a „Fővezér" fényképével együtt. Mégse olvasta senki. Sokan — Rydz-Śmigły kidülledt szemeire és rendjelekkel borított egyenruhájára nézve — nagyot köptek és szitkozódtak:

— Minket is alaposan becsaptak! „Erősek, egységesek, és készek vagyunk!" „Egy gombot sem adunk oda!"

Az országúton dugók keletkeztek, különösen a hidaknál.

Ilyenkor a repülők alacsonyan szálltak, és fedélzeti fegyverükkel végigpásztázták a tömeget.

A katonák és civilek tömege szétszéledt a mezőn.

Az egyik ilyen repülőtámadás után, amikor kikecmeregtünk az árokból, megláttuk az első halottakat. Az országút melletti árokban egy szétlőtt katonai autó feküdt, mellette két vöröszöld tömeg, amely nehezen emlékeztetett emberre. Valamelyest távolabb, a töltésen, két gyermekhullát láttunk. Arcukkal egymásnak fordulva olyanok voltak, mintha aludtak volna. Kilencéves kisfiú és körülbelül ugyanolyan korú kislány feküdt ott, látszólag sértetlenül.

Az országúton összelőtt lótetemeket láttunk.

A két elesett katona és az örökre elnémított gyermekek képe mélyen emlékezetembe vésődött. Ez volt a háború első kézzelfogható borzalma.

Gyakran találkoztunk katonákkal; szánalmasak voltak. Semmiről sem tudtak, parancsnokaik jó része elhagyta őket, s igen hiányosan voltak felszerelve.

A katonáknak és néhány fiatal tisztnek — különösen a tar-

talékosoknak — elmondottuk, hogy kik vagyunk. Szívélyesen fogadtak bennünket, enni adtak, és még vitatkozni is hajlandók voltak. A magasabb rangú tiszteket kerültük, de őket amúgy is nehéz volt látni. A katonasággal együtt távozók vagy a néppel együtt pánikszerűen menekülők egyöntetűen hangoztatták: az országot elárulták, a kormány nem készült fel a védelemre: hibás politikát folytatott, flörtölt a németekkel, és most már el is tűnt Varsóból. Akárhogyan is volt, az ország méltóságait szállító, szemtelenül tülkölő Limousine-ok egyre gyakrabban spricceltek bele a tömegbe.

— Nem értek egyet magukkal, kommunistákkal — mondotta az egyik hadnagy, civilben tanító. — Egyben azonban igazuk volt. Oroszországgal kellett volna haladnunk, nem Hitlerrel. De most már késő. Minden elveszett. — Sírt, miközben ezt mondta.

A negyedik nap reggel Konin közelében egy elhagyott birtokra értünk. Igazi meglepetés várt ránk.

Az udvaron gazda nélkül szaladgáltak a baromfik.

Kinéztünk egy zsíros, hatalmas pulykát, és közös erővel megkaparintottuk.

Marian Buczek — ez a jókedvű, elpusztíthatatlan cimbora — tüzet gyújtott az udvarház nagy konyhájában.

Igen ám, de ki öli meg a hatalmas madarat? Senki sem értett hozzá, és senki sem akart nekilátni a hóhérmunkának.

Amikor Marian fehér köténybe, nyárssal a kezében megjelent a konyha küszöbén, nagy nevetéssel fogadtuk. Alaposan lehordott bennünket:

— Maflák, még az ártatlan pulykával sem bírtok! Hogy akartok végezni a németekkel?

Megfogta a szerencsétlen madarat, és kitekerte a nyakát.

Amikor bementünk a konyhába, és nekiláttunk az ízletes pulykahúsnak, Marian fáradhatatlanul szórakoztatta a társaságot. Előre örült, hogyan fogadja majd Varsóban az édesanyja, ha megjelenik lakásuk ajtajánál. Nem fogja rögtön

megmondani, hogy kicsoda, s az anyja bizonyára nem ismeri fel... Azután annál nagyobb lesz az öröm.

Reggeli után útrakeltünk. Most már Varsó felé tartottunk. Ott bizonyára lesz *nekünk* valamilyen szervezetünk, valamilyen góc, ahol az antifasisztákat mozgósítják. Ott biztosan támogatni fognak, és szükség lesz ránk.

Alig három kilométert tettünk meg, amikor katonai menetoszlop tűnt fel előttünk a kanyarban.

Az első pillanatban nem is méltattuk figyelemre. Annyi katonaság ment erre is, arra is... De rövidesen — engem és bizonyára a többieket is — megdöbbentett a katonaságnak a megszokottól *eltérő* jellege.

Elöl motorkerékpárok haladtak, utánuk fürge gépkocsik, végül páncélautók.

— Jól gépesített hadsereg, ugye? — kérdezte Alfred Lampe.

— Németek, meneküljünk! — kiáltott fel a fehérorosz férfi, és máris ürge módjára el akart tűnni az erdőben. Csakhogy Marian abban a pillanatban erős kézzel megragadta a vállát.

— Egy lépést se! — suttogta. — Azonnal felkoncolnak mindannyiunkat.

— Úgy kell továbbmennünk, mintha semmi sem történt volna.

Szorosan egymás mellett haladtunk előre az út két oldalán, mint ártatlan vándorok. Szívünk nyugtalanul vert.

A motorkerékpárok mellénk értek. Acélszínű egyenruhába öltözött férfiak ültek rajtuk, széles arcukon hatalmas acélsisak. Megálltak. Az egyik Buczekre mutatott.

— Sprechen Sie Deutsch?

Buczek tökéletes közömbösséggel megállt, megvakarta a fejét, és mint egy parasztgyerek, aki nem tudja, mit tegyen, tanácstalanul széttárta karjait. (A valóságban elég jól beszélt németül.)

Mivel senki se felelt, a tiszt legyintett, és az oszlop ismét megindult.

Alighogy eltűntek a kanyarban, Marian megszólalt:

— Bízzunk magunkban és oszoljunk széjjel. Veszélyes csoportosan vonulni.

Beleegyeztünk, bár nehéz szívvel.

Marian intett elválaszthatatlan cimborájának, a fehérorosz „életfogytiglanosnak", és mindketten elindultak a mezőn át, balra.

Akkor láttuk őket utoljára.

Néhány nappal később Marian egy portyázó katonai egység élén, Varsó közelében, Ożarow mellett elesett a németek elleni harcban. Öreg édesanyja hiába leste őt. Marian nem kelthetett meglepetést, aminek pedig előre örült.

Nemsokára ketten maradtunk Lampéval. Alfred nagyon rosszul érezte magát. Évek óta bajlódott a gyomrával, és most a nehéz menetelés, éhezés miatt jajgatott a fájdalomtól.

Előfordult, hogy letért az útmenti árokba, két kezét a hasára szorította, és úgy kért:

— Hagyjál magamra, menj egyedül, mert ha velem maradsz, sosem érsz Varsóba.

A vállamat vonogattam. Eszembe se jutott, hogy otthagyjam őt az úton, betegen.

Közel voltunk Kołóhoz, amikor az égen olyan látványra lettünk figyelmesek, amely rendkívül ritka volt ebben a háborúban.

Egy lengyel repülőgép megtámadott egy Messerschmidt-gépet

Elkeseredett párbaj kezdődött. Visszafojtott lélegzettel néztük. A hosszú küzdelem után a német gép mintegy két kilométernyire tőlünk kigyulladt és a földre zuhant! Esés előtt azonban kiugrott belőle két ejtőernyős.

Tovább bandukoltunk. Amikor elértük Kołót, lengyel őrjárat tartóztatott fel bennünket:

— Állj! Fel a kezekkel! Halt!

— Honnan jönnek? Igazolják magukat!

Kővé meredten néztünk a tiszthelyettes fenyegető arcába.

— Nincsenek okmányaink.

— Ahá! Ragyogó! „Sehr gut". Neve?

— Alfred Lampe — mondotta először a barátom. Mindketten nyomban megértettük, hogy csak a teljes igazság menthet meg bennünket.

— Lampe, és még hozzá Alfred! Remek! — gúnyolódott az őrmester. — Nem jutottatok messzire, német kémek!

Világos. Németeknek tartottak bennünket, azokkal azonosítottak, akik ejtőernyővel ereszkedtek le. Hamar vége lehet a játéknak. Mire tisztáznánk magunkat, már nem is élünk.

— Vegyétek őket őrizetbe, és vezessétek mindkettőt a főhadnagy úrhoz! — adta ki az őrmester a parancsot katonáinak.

— Nesze neked! — súgta Alfred; kellett nekem ilyen svábos vezeték- és keresztnév!

Tüstént megjelent a főhadnagy.

— Kik maguk? Honnan jönnek?

— A rawiczi börtönből.

— Ahá! Van szabadulási levelük?

— Nincs semmi okmányunk. A börtön vezetősége elmenekült.

— Mit beszél, barátom, így összevissza! Ennyi zagyvaságot! Kémkedéssel gyanúsítjuk magukat! Remélem, tudják, hogy ez mivel jár?

A drámai pillanatban mentőötlet villant át az agyamon.

Hirtelen kigomboltam a nadrágomat, és a megdöbbent főhadnagy elé tártam a tárgyi bizonyítékot: a fehérneműmet. Erre ugyanis ráütötték a börtönbélyegzőt: „Rawiczi Büntetőintézet".

Minden megváltozott. A főhadnagy ugyan nem engedhetett szabadon — ehhez csak a zászlóalj vezetőjének, a századosnak volt joga —, de már senki sem tartott bennünket kémeknek. A katonák, akik őrizet alatt tartottak, enni adtak, és be-

szélgetni kezdtek velünk. Ők minket sajnáltak, mi őket, akik kénytelenek végigküzdeni ezt a szomorú háborút. Őrzőink és mi, katonák és foglyok együtt feküdtünk az árokban, ha jött a légitámadás, és hatalmas dörrenéssel robbantak közelünkben a bombák.

A századosnak estére kellett megérkeznie. Meg is jött. Azonnal lázas tevékenység kezdődött a csapatnál.

Új visszavonulási parancsot hozott.

Velünk senki sem törődött; csak terhet jelentettünk. A menet közepére raktak bennünket, és így a katonasággal együtt értünk be Kołóba.

Amikor elértük a piacteret, egy őrmester lépett hozzánk. Megparancsolta, hogy lépjünk ki a sorból. A katonák sajnálkozva néztek.

Az őrmester egy vadszőlővel befuttatott épülethez vezetett bennünket. Ott volt az államrendőrség őrszobája.

— Na, ismét rendőrkézen — sóhajtottam.

Az elsötétített ablakú, papírral ernyőzött lámpájú szobában jól megtermett, rendőrruhás férfi terpeszkedett az íróasztalnál. A szeme sarkából szúrósan végigmért bennünket:

— Fosztogatók?

A kísérő őrmester jelentette letartóztatásunk körülményeit és magyarázatunkat.

— Közbűntényesek vagy politikaiak? — kérdezte az őrsparancsnok. Hájas fejét felemelte papírjai közül, és figyelmesen végignézett bennünket.

— Közbűntényesek — feleltem, s hozzátettem: kisebb sikkasztás. Három évet kaptam, még egy fél év lett volna hátra. Szeretnék hazamenni.

Lampe is valami hasonlót mondott.

Az őrsparancsnok láthatóan megkönnyebbült. A hatóságok mindig igen elnézőek voltak a sikkasztó tisztviselőkkel szemben.

— No, iszkoljatok! De ne felejtsétek el, ha valakit rabláson érünk, az golyót kap a fejébe!

— Ez természetes, uram! — válaszoltam alázatosan.

Így végződött tehát az akkori idők légkörére jellemző kalandunk.

Ismét megindultunk és mentünk előre, hacsak Lampe fájdalmai miatt nem kellett pihennünk.

Útközben utolértünk egy kis csoportot. Mezítlábas kócos férfiakat — köztük több öreget — vezettek erős rendőri kísérettel. Egy környékbeli falu német lakói voltak. A faluból a lengyel katonákra lőttek, ezért a rendőrség összefogta a falu valamennyi férfiát. A menet azután megállt, a rendőrök a mezőre terelték a parasztokat, és arra kényszerítették őket, hogy puszta kézzel ássák meg sírjukat.

Nem voltunk kíváncsiak a végére. Tovább mentünk. utolsó erőfeszítésünkkel elértük Kutnót. Itt végre lehetőségünk nyílt arra, hogy vonatra szálljunk. A szerelvény civileket szállított, de katonavagonok is voltak hozzákapcsolva.

Bemásztunk a csomagszállító kocsiba, és a puszta padlóra heveredve, jóízűen elaludtunk. Talán reggelre Varsóban leszünk?

A vonat órákig állt. Éjfél felé járt az idő, amikor megindult. A rázkódásra ébredtünk fel. A vagonban menekült családok feküdtek, kicsiny gyerekekkel.

Rendkívül lassan cammogtunk. Az állomások túlzsúfoltak voltak, alig tudtunk áthaladni rajtuk.

Amikor ismét reggel lett, rémülten állapítottuk meg, hogy egész éjjel mindössze harminc kilométert haladtunk. Varsó továbbra is elérhetetlen messzeségben volt.

Éppen egy kis állomáson vesztegeltünk, amikor öt Junkers repült felénk. Olyan alacsonyan szálltak, hogy a pilótát is láttuk. A vonat felett kötelékké fejlődtek, és... megkezdődött...

A bombák idegtépő zajjal, vijjogva csapódtak be a sínek mentén.

A vagonban valaki rákezdett egy templomi litániára. Az asszonyok — és néhány férfi is — letérdeltek, s az ijedtségtől üveges szemmel, fakó ajakkal ismételték:

— Uram, irgalmazz nekünk!

A gyermekek anyjukhoz bújtak és csendesen sírdogáltak.

A vagon sarkából Lampe és én dermedten néztük az elénk táruló látványt. Hirtelen valaki elkiáltotta magát a szomszédos kocsiban:

— Meneküljünk! Ég!

Kinéztünk. A tőlünk harmadik vagon lángokban állott. Gyorsan kifele!

Az emberek kiugráltak a vagonokból.

Éppen erre vártak a németek. Még alacsonyabbra szálltak; gépeik szárnyai csaknem az állomás tetejét súrolták. Mivel tudták, hogy senki sem lő rájuk, és büntetlenül csinálhatnak bármit, vadászni kezdtek az emberekre. Felugattak a gépfegyverek.

Csaknem egy óra hosszat tartott a pokol.

Azután elhúztak a német gépek. A szántóföldeken fekvők óvatosan felemelték a fejüket. De sokan már képtelenek voltak erre. Széttárt karokkal, nyitott szemmel, holtan feküdtek. Üveges szemükben még ott égett a félelem és a gyűlölet.

A zűrzavarban elvesztettem Lampét. Egyedül maradtam.

Az állomástól néhány kilométernyire, egy mazóviai fenyőerdőben lepihentem. Estig ott akartam maradni.

Az idő gyönyörű volt. Olyan melegen sütött a nap, mint nyáron.

A fenyők illatoztak.

A háború kitörése óta egyetlen felhő sem jelent meg az égen.

— Az úristen is őket segíti — mondották elkeseredetten az emberek.

A meleg és a csend elaltatott. Olyan volt az egész, mintha nyaraltam volna. Valami zakatolás, valami állandó, ütemes zaj ébresztett fel.

Már esteledett. Mi lehet ez?

Poros, tűlevéllel teli ruhámban megindultam a varsói országút felé. Nem lehetett messze.

A zaj egyre erősödött.

Rövidesen véget ért az erdő, és az őszi szürkületben megtaláltam az utat, amelyen beláthatatlan hosszúságú acélfolyam hömpölygött előre, Varsó felé. Összeszorult a szívem a félelemtől.

A varsói országúton hitlerista páncélos oszlopok gördültek előre.

Kábultan közelebb mentem. Szerettem volna látni az arcukat.

Számunkra szokatlan, nagy vassisakot viseltek. Egyenesen, mereven, négyesével ültek a páncélkocsikban. Fiatal, jóltáplált, pirospozsgás katonák voltak. Úgy néztek keresztül az országút közelében elszórtan álló embereken, mint a levegőn.

Egy-egy katona néha cukorkát vagy csokoládét vetett a bámészkodóknak. Senki sem nyúlt utána.

Tehát *ők azok*. Így néznek ki. Mindennek vége... Mit tehetnek az ulánusok az acéláradattal szemben?

A varsói országúton harckocsik dübörögnek.

Hová menjek? Varsó talán már el is esett. S ha nem, meg vannak számlálva a napjai...

Okmányok nélkül, a kopaszranyírtság bélyegével miképpen élhetek a német uralom alatt? Köztudomású, hogy ha kommunista kerül az útjukba, azonnal végeznek vele.

Lwów több száz kilométernyire van. Ott el tudnék rejtőzni és támogatnának. De hogy jutok el oda? A németek gyorsabban haladnak nálam.

Komor gondolataimba merülten letértem egy mellékútra.

Nem is kérdeztem, hogy merre vezet. Csak minél messzebb a motorok zúgásától, a varsói főúttól, a hitleri zsoldosoktól!

Néhány órás menetelés után egy másik országútra értem. Azon is emberfolyam áramlott.

Az országút Łódź felé vezetett, az emberfolyam menekültekből állott. Az emberek először Łódźból akartak Varsóba menni, majd, látva a hatalmas páncéloszlopot, elhatározták, hogy megfordulnak, és visszatérnek városukba, az ellenség kénye-kedvére.

Sok katona volt közöttük, már fegyver nélkül. Egységüket szétverték, s ők szétszóródva hazafelé igyekeztek.

A tömeg már tudta, hogy Łódź elesett. Nem lehet elmenekülni a németek elől. Ott vannak azok mindenütt.

Itt-ott lengyel hadifogolyosztagok tűntek fel. Német őrség vigyázott rájuk. A tisztek lehorgasztották fejüket.

Két nap és két éjjel meneteltem Łódź felé az embersokaságban. Ez idő alatt egy falat sem került a számba. Csak kútvizet ittam. A parasztok, akiktől a menekülők mindent felvásároltak, már pénzért sem adtak élelmet. Hát még ingyen, olyan nincstelennek, mint amilyen én voltam.

— Bárcsak Łódźban lennék már! Felcsillant bennem a remény: ott bizonyára elvtársakra találok. Hiszen proletár, vörös város az a Łódź...

Útközben egy fiatalember csatlakozott hozzám. Egy ideig együtt mentünk, elég fürgén. A fiatalember hirtelen azt javasolta, hogy menjünk be a legközelebbi faluba.

— A férfiak nincsenek odahaza. Az asszonyokat könnyű megijeszteni. Majd csak szert teszünk valamire...

Elváltam a műkedvelő fosztogatótól. Ismét egyedül folytattam utamat.

Tizenöt kilométerrel Łódź előtt hitlerista őrség zárta el az utat.

A férfiakat egy szögesdróttal elkerített helyre terelték.

Már nem lehetett visszafordulni. A körülkerített térségben különválasztottak minket, „árják"-at, és külön a zsidókat. Estig ott álldogáltunk. Még vizet sem kaptunk. Civilruhás, karszalagos helybeli németek nyüzsögtek körülöttünk, vállukon puskával. Élvezték a hitleristáktól kapott hatalmat, és fenyegetőztek. A lengyelektől elszenvedett „sérelmeiket" emlegették.

Este, amikor már mindannyian elkészültünk a legrosszabbra, a hitleristák szélnek eresztettek bennünket. Ugyanolyan hirtelenséggel, mint ahogy korábban a szögesdrót kerítés mögé dugtak. Csak éppen mindenkit megmotoztak, hogy nincs-e fegyvere. Néhányat, akiknél fegyvert találtak — az egyiknél csupán egy szurony volt —, valamennyiünk szeme láttára agyonlőtték.

Łódź előtt öt kilométerrel, amikor már harmadnapja nem ettem, és alig vonszoltam magamat, azon gondolkoztam, hogy elszegődöm béresnek valamelyik gazdához. A tömegben azonban hirtelen felfedeztem egy rawiczi elvtársat. Dolek Pacanowskit.

Milyen szerencse! ! !

Kimondhatatlanul sokat jelent ilyen helyzetben a baráti segítség. S Dolek ráadásul łódzi . . .

Meg voltam mentve!

Bár lábaim csaknem felmondták a szolgálatot, sietve bementünk a városba. Bajtársam minden ösvényt ismert. Egy mellékutcán mentünk át a külvároson, elkerülve a főbb útvonalakat.

Este már egy kis szobában, asztal mellett vacsoráztunk. Lassan ettem, nehogy hirtelen megterheljem a beleimet. Az asztal felett nagy, narancssárga ernyős lámpa világított, hátul, az ágyban néhány gyerek sírdogált a dunyha alatt. Franka Potocka elvtársnő szüleinek lakásán voltunk.

Potocka is mostanában érkezett haza a fordoni női börtönből. Elmondotta, hogy a fegyházban séta közben találkozott az én ügyemben elítélt elvtársnővel is. Nemrégiben hozták

át Stanisławówból. A háború kitörése után a fordoni börtön igazgatónője, egy hírhedt szadista asszony, az utolsó pillanatig nem engedte el a foglyokat. Több bombázást átéltek.

A lakásban nem voltunk biztonságban. Hajnalban tehát elvezettek a külvárosba, a munkáskerületbe. Stasek Gotębiowski nevű kommunista elvtársunknál laktam, aki cipész volt.

De ott sem melegedhettem meg. A munkát hozó feleknek feltűnt ottlétem.

A Stobiecki család vállalta, hogy elrejt. Három asszony élt a lakásban. A nagyanya, egykori szövőnő, az anya, egyben családfő, aki ugyancsak textilgyárban dolgozott és leánya, Helenka, egy fiatal szakszervezeti aktivista, aki velünk is tartott kapcsolatot. A két fiút besorozták, és még nem jöttek haza.

— Vajon élnek-e? — siránkozott az anyjuk és a nagyanyjuk.

Ebben a munkáscsaládban, ahol a textilszövő szakma nemzedékről nemzedékre szállt, magamhoz tértem. Mintha csak valami nagy betegségen estem volna át, úgy elgyöngítettek a fáradalmak. Végre azonban emberi külsőm lett.

Esténként elvtársakkal találkoztunk.

Tájékozatlanok voltunk. Mindegyikünk ösztönösen érezte, hogy kezdeni kell valamit, de hogy hogyan, milyen szervezeti formát válasszunk — hiszen nincs még pártunk —, arra senki sem tudott feleletet adni.

Eljárt hozzánk — igaz, hogy egyre ritkábban — egy łódzi német, helyi szimpatizánsunk. Korábban rendszeresen támogatta anyagilag a MOPR-ot. Volt egy kis rőfös üzlete. Kezeit tanácstalanul széttárta, és így beszélt:

— Nem tudom, mit tegyek. Ha nem iratkozom fel a németek listájára, akkor jaj nekem és a bogaraimnak. (Gyermekeit nevezte így.)

A führer arcképét eleinte nem tette boltja kirakatába, de később, a fegyveres civilek abajgatására — kapitulált.

Mindenáron meg akartam nézni a várost. S bár az elvtársak óvtak ettől, az egyik reggel kiszöktem rejtekhelyemről.

A Łódź városát átszelő Piotrkowska sugárúton náci zászlók lobogtak. Az utcákon rengeteg, büszkén kidüllesztett mellű német tiszt, s még több „volksdeutsch" és „reichsdeutsch" sétált, karszalaggal, puskával. Feltűntek az első SS-ek is. Az üzletek előtt végtelen hosszú sorok kígyóztak. A rendet fenntartó civilek németül átkozódtak, és brutálisan lökdösték az asszonyokat.

Elkeseredetten indultam hazafelé. Hirtelen néhány karszalagos civil tartóztatott fel:

— Jude? Halt!

Úgy látszik, „megtetszett" nekik az orrom.

Mit mondhattam? Magyarázzam a mocskosoknak, hogy nem vagyok zsidó? Nem voltak okmányaim, és kopasz voltam. Minden magyarázat csak ronthatott a helyzetemen. Ha nem fedezik fel, hogy szökött rab vagyok, rejtőző katonának tarthatnak.

Szó nélkül, engedelmesen beálltam a kapu alá. Ott már sokan zsúfolódtak össze. Főként idős, szakállas férfiak. Összebújtak, mint a nyáj és nyugtalanul susmorogtak.

Csakhamar elvezettek bennünket. Mindenki kapott egy lapátot. Négyesével felálltunk, s a főúton, a kocsiút közepén meneteltünk, lapáttal a vállunkon. A járdáról szótlanul, szomorúan néztek bennünket a járókelők. Csak kevesen gúnyolódtak. Egy kamasz felkiáltott:

— Végre Hitler rendet csinál!

Az ONR nem hiába dolgozott — gondoltam.

Közben elértük a kijelölt helyet. Légoltalmi árkot kellett betemetnünk. A karszalagos civilek puskatussal nógatták az öregeket, hogy gyorsabban dolgozzanak.

Amikor elkészültünk, mindannyiunkat elengedtek. A barnainges hatóságok akkoriban még nem merészkedtek ennél messzebbre.

Későn, a kijárási tilalom kezdete után értem haza. A három nemzedéknyi asszonynép már meg is siratott. Biztosak voltak benne, hogy elfogtak.

— Nem engedjük ki többé a városba! — mondotta Helenka határozottan, amikor befejeztem elbeszélésemet.

Stašek Gołębiowskinál a rádiót hallgattuk. Gołębiowski napközben a díványba rejtette a készüléket, s csak este vette elő.

Feszülten figyeltünk.

— Szeptember 17-én a Vörös Hadsereg átlépte Lengyelország egykori határát, hogy biztosítsa az ukránok és fehéroroszok nemzeti érdekeit...

Őrült gondolatok kavarogtak koponyánkban:

— Ide is eljönnek, kiverik a németeket, és felszabadítják Lengyelországot!

A lengyelek ezrei, a rádió közleményét hallva, hasonló reményt tápláltak. A Vörös Hadseregben bíztak azok is, akik még elkeseredetten védték Varsót...

De tüstént megszólalt a józan ész is. A Vörös Hadsereg nem jöhet. Ez szovjet—német háborút jelentene. A szovjet kormány pedig egymagában, a Nyugattal való szövetség nélkül, igyekszik azt elkerülni. A Nyugat viszont eddigi magatartásával bebizonyította, hogy egyelőre nem tart az oroszokkal. Jól tudjuk, hogy miért.

Így tehát — bár ezt önmagunknak is nehéz volt bevallani — valamennyien, akik Staśeknél voltunk, megegyeztünk abban, hogy jelenleg nem számíthatunk a Vörös Hadsereg bevonulására.

De talán mi eljuthatunk a Vörös Hadseregheż?

Sokan gondolkoztak így. A łódźi elvtársak többsége viszont úgy gondolta, hogy az ő harcterületük itt van helyben, le kell menniük a föld alá, és verekedniük kell a fasisztákkal.

Számomra egyszerűbb volt a választás.

Lwówi voltam, Nyugat-Ukrajnához fűzött minden szál.

Másnap már el is siettem abba a hivatalba, ahol a szovjet területre szóló utazási engedélyt osztották.

Tört németséggel — mint a Bugon túl lakó ukrán paraszt — magyaráztam a német hivatalnoknak, hogy a lengyel hadsereg fogatommal együtt elhozott otthonról. Bombát kaptunk. A szekerem elégett, a lovam megdöglött, én pedig ittmaradtam minden papír nélkül.

— Otthon vár a „zsinka", várnak a „gyityik". Kérek utazási engedélyt!

A német megcsóválta a fejét. Nem tetszett neki, hogy nincsenek okmányaim, de végül is megadta az engedélyt.

Így hát, a Stobiecki család három szövőnő-nemzedékének búcsúkönnyei után, megkezdtem vándorutam végső szakaszát.

Egy łódźi elvtárs, egy Zygmunt Zieliński nevű munkás is velem jött. Elhatározta, hogy a szovjet oldalra költözik.

Minden jól ment. Emberi módon voltam öltözve, volt nálam néhány garas, és ami a legfontosabb: utazási engedéllyel rendelkeztem. Össze sem lehetett hasonlítani, hogy mennyivel könnyebb dolgom volt, mint amikor Rawiczból jöttem Łódźba.

Fájdalom hasogatta a szívemet, amikor Varsó elestéről, a kutnói katlan hőseinek tragikus küzdelméről, a modlini reménytelen védekező harcokról szóló híreket hallottam. Ökölbe szorult a kezem, amikor a falvakban kiragasztott plakátokat olvastam: a fegyvertartás vagy a „német nemzet ellen elkövetett vétségek" miatt kiszabott ítéleteket sorolták fel rajtuk.

Ugyanakkor örömmel hagytam el ezt a földet, örömmel utaztam a Bugon túlra, a mi hatóságainkhoz, ahhoz a hatalomhoz, amely — s ezt ösztönösen éreztük — *velünk együtt* jön majd vissza a rab lengyel földre, és hozza el a szabadságot.

Az országúton két irányban folyt az emberáradat: a szovjethatalom felé és az — ellenkező irányba. A nyugat felé haladók között soknak megvolt rá az oka, hogy miért választotta ezt az irányt. Osztályokok vagy előítéletek miatt menekültek a szovjethatalom elől. Ezek az emberek „vérfagyasztó" meséket terjesztettek a bolsevikok magatartásáról Lwówban és másutt. Megfelelően értékeltük ezeket a történeteket. Természetesen olyanok is voltak a nyugatra menők között, akiket a háború vetett keletre, és most vissza akartak térni családjukhoz.

Útközben társakra akadtunk. Már hosszabb ideje néztük, figyeltük őket, rokonlelket, s a mienkhez hasonló sorsot szimatoltunk náluk.

Végül is odavetett szavaink „egymáshoz vezettek" bennünket. Két elvtársnővel ismerkedtünk meg. Az egyiket Nata Pawłowskának hívták, a másiknak már elfelejtettem a nevét. Fordonból tértek haza Nyugat-Ukrajnába. Velük vidámabban telt az idő.

Nem messze a demarkációs vonaltól rendkívüli élményem volt. Találkoztam egy volt stanisławówi fogolytársammal, aki Łódźba tartott, a családjához.

Mindent részletesen el kellett mondania nekem. Nos, Bednarek az utolsó pillanatban menekült el. Akkor, amikor a Vörös Hadsereg már Stanisławówban volt. A börtönre Michał Hakman és Andrzej Ozarko tűzték ki a vörös zászlót. Fudalit letartóztatták, de az ügyészről semmit sem tudott mondani. (Az ügyész a háború után belépett — a Lengyel Munkáspártba. Korábbi tevékenységét azzal magyarázta, hogy „kénytelen volt az tenni, amit tett, a kenyérért... de mindig az antifasiszták oldalán állott". A párt soraiból természetesen ki kellett válnia. De közben belsőleg fejlődésen ment át. Az olvasónak bizonyára feltűnt, hogy nem említettem az ügyész nevét: ez nem véletlenül történt. Ha az egykori ügyész való-

ban megváltozott, és ma szívvel-lélekkel a népi Lengyelországot szolgálja, nem szeretném ebben megzavarni. — *A szerző.*)

S végül még egy hír: Danyłót szülőfalujának kommunista parasztjai nyakoncsípték, és átadták a népi igazságszolgáltatásnak. Danyło bevallotta, hogy amikor kijött a börtönből, a rendőrség a berezai internálótáborral fenyegette meg; ezért együttműködési nyilatkozatot írt alá.

Elértük a Bug folyót.

A híd nyugati felén állt az utolsó német őrség. Az őrök gondosan megnézték utazási engedélyemet. Egyikük, szinte jóviálisan, így szólt.

— Auf Wiedersehen!

— Nem szeretnék többé találkozni veled, te kutyafajzat — mormogtam az orrom alatt. A megindultság leírhatatlan érzésével mentünk át a hídon, az új világ felé.

Ennek küszöbén egy „bojec" állott. vöröscsillagos, csúcsos „Bugyonnij sapkában". Puskáján hosszú, keskeny szurony fénylett.

Összeszorult a torkom.

— Elvtárs! — mormogtam félig önmagamnak, félig a katonának.

Ő bizonyára nem vette észre megindultságunkat. Szorgalmasan tanulmányozta az utazási engedélyt.

— Haraso, dvigajtyesz (Jól van, mozogjanak — *Ford.)* — mondta a végén szívélyesen, és jellegzetes, tölcsér alakú cigarettát sodort magának.

A vörös zászlókban pompázó városka piacterén hátra tett kezekkel egy katona sétált. Hosszú köpenyt viselt, vállszíjai keresztalakban futottak össze a mellén.

Megszólítottuk. Kiderült, hogy jól választottunk. A helyi ezred politikai biztosára találtunk.

Elmondottuk, hogy börtönből szabadult forradalmárok vagyunk. Végtelenül örült. Bizonyára először látott életében illegális kommunistákat. Ilyenekről csak regényekben és újságokban olvashatott. Meg is kérdezte rögvest, hogy van-e „partijnij biletin"-ünk, azaz tagsági könyvünk.

Csalódottan és hitetlenkedve csóválta a fejét, amikor megmondtuk, hogy illegális párt nem ad ki pártigazolványokat.

Ez természetesen nem akadályozta meg, hogy elvigyen bennünket az ezred házába, megetessen kitűnő „scsi"-vel, és műkedvelő katonai hangversenyt rendezzen tiszteletünkre.

A hangverseny előtt — amelyen mint díszvendégek vettünk részt — beszédet intézett a katonákhoz. Elmondotta, hogy a kapitalista Lengyelország ellen küzdő harcosok, a fasizmus nemrégiben szabadult rabjai állanak előttük.

Így találkoztunk először a legendás felszabadító hadsereg katonáival. Késő éjszakáig beszélgettünk a szovjet harcosokkal. Kikérdeztek bennünket a fasiszta terrorról, amelynek nemrégiben még mi is áldozatai voltunk. Szavainkra fenyegetően vonták össze szemöldöküket. Mi a Szovjetunió életére vonatkozó kérdésekkel halmoztuk el őket.

A készséges politikai biztos másnap helyet szerzett nekünk egy katonai teherautóra. Néhány óra múlva már Lwówban voltunk.

Gépkocsioszlopunk végighaladt a Kazimierzowska utcán. Félrehúztam az autó ponyváját, és kinéztem. A Brygidkin vörös zászló lobogott. Ez az, amit látni akartam! Szívem majdnem kiugrott a helyéből.

Megérkeztünk a Rynekre. Megköszöntük a „komandant"-nak, hogy elhozott bennünket, és a járdára ugrottunk.

Zygmuntot meghívtam lakásomra.

Végigmentünk a régi, otthonomhoz vezető utcán, amelyet már iskolás éveimben is sokat koptattam. Én nem is mentem, hanem repültem.

A kocsiút közepén, szemben, valamilyen menet közeledett. Transzparenseket emeltek a magasba, kiáltoztak. Egy részük a katonazenekar dallamára énekelt:

„Jeszli zavtra vojna,
jeszli zavtra v pohod . . .”
(Ha jön a háború,
Elmegyünk a harcba . . .)

A sorból hirtelen egy fiatal, sovány, szőke fiú vált ki, és lélekszakadva felém rohant. Forrón megöleltük egymást.

Władek Kozioł volt.

A LEGFONTOSABB LENGYEL POLITIKAI PÁRTOK ÉS SZERVEZETEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Bund — Zsidó Szocialista Munkáspárt, 1897-ben alapították Vilnában.

Demokrata Párt — Stronnictwo Demokratyczne *(SD)*. A haladó értelmiséget tömörítő párt.

Egyetemi Ifjúsági Munkásszövetség — Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego *(OMTUR)*. Tulajdonképpen szocialista ifjúsági szövetség volt. 1926-ban alakult meg.

Falanga — 1934-ben, főleg egyetemi hallgatókból alakult fasiszta szervezet.

A Forradalmárokat Segélyező Nemzetközi Szervezet — Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom *(MOPR)*. Más néven: Vörös Segély.

Független Szocialista Ifjúsági Szövetség — Związek Niezależniej Młodzieży Socjalistycznej *(ZNMS)*.

Kommunista Ifjúsági Szövetség — Związek Młodzieży Kommunistycznej *(ZMK)*.

Középbal — Centrolew. A centrum és a szejm balodala 1929 végén szövetséget kötött. Célja: közös harc a szanációs diktatúra ellen. Pártjai: *Keresztény Demokrácia* — Chrześcijańska Demokracja; *Piast; Lengyel Szocialista Párt* — Polska Partija Socjalistyczna; *Wyzwolenie* — Felszabadulás; *Parasztpárt* — Stronnictwo Chłopskie.

A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája — Socjaldemokracja Królewstwa Polskiego i Litwy *(SDKPiL)*. A lengyel munkásosztály forradalmi pártja, 1893-ban alakult.

Lengyelország Kommunista Pártja — Kommunistyczna Partia Polski (*KPP*). 1918. december 16-án alakult meg, 1925-ben Lengyel Kommunista Pártra változtatták meg a nevét.

A Lengyel Köztársaság Falusi Ifjúságának Szövetsége — Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej (*Wici*). Kulturális szervként alakult meg 1928-ban.

Lengyel Népi Párt — Polskie Stronnictwo Ludowe (*Piast*). A lengyel népi mozgalmak jobbszárnyát képviselő politikai párt, amely 1913-ban Galíciában alakult meg.

Chjeno—Piast — a Piast és a klerikális-nemzeti-demokrata pártok reakciós szövetsége. Az 1922-es választások előtt jött létre.

Lengyel Népi Párt — Polskie Stronnictwo Ludowe (*Wyzwolenie* — „Felszabadulás Párt"). Az egykori Lengyel Királyság területén alakult politikai párt. Varsóban 1915-ben alapították meg a népi mozgalom balszárnyának tagjai.

Lengyel Szocialista Párt — Polska Partia Socjalistyczna (*PPS*) — 1892-ben alakult, Párizsban.

Nemzeti Demokrata Párt — Narodowa Demokracja (*Endecja*) — Ez volt a vezető lengyel burzsoá párt.

A Nemzeti Egyesülés Tábora — Obóz Zjednoczenia Narodowego (*OZN*). — 1936-ban alakult fasiszta jellegű politikai szervezet.

Nemzeti Radikális Tábor — Obóz Narodowo-Radykalny (*ONR*). — Fasiszta politikai csoportosulás, 1934-ben alakult meg.

Szakszervezeti Szövetségek Szövetsége — Związek Związków Zawodowyck (*ZZZ*) — Vezetője Moraczewski volt.

Szanáció — Sanacja. — Piłsudski táborának elnevezése.

TARTALOM

Bevezetés — — — — — — — — 7

Az érlelődő öntudat — — — — 10

Egy táborban — — — — — — 30

Vihar előtt — — — — — — 63

A nagy hajrá — — — — — — 82

Új szakasz — — — — — — 125

A harc tovább folyik — — — — 168

Rács mögött — — — — — — 190

A megbilincseltek vándorútja — — 249

A háború küszöbén — — — — 269

A legfontosabb lengyel politikai pártok és szervezetek a két világháború között — — — — — 297

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Réz Miklósné
A borító és a kötésterv Uray Erika munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Vértes Jenő
A szedést 1963. XI. 28-án kezdték meg
Megjelent 1964 III. 28-án. 4000 példányban
Terjedelme: 18 3/4 (A/5) ív
PL — 50 — K — 6466
63.5896/1 — Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató

MARIAN NASZKOWSKI

NYUGTALAN NAPOK

KOSSUTH

MARIAN NASZKOWSKI

NYUGTALAN NAPOK

Naszkowski elvtárs, a Lengyel Népköztársaság külügyminiszter-helyettese a munkásmozgalom régi harcosa.

Értelmiségi családból származott, s maga is egyetemet végzett. A harmincas évek politikai valósága azonban kiragadta őt az irodalmár elefántcsonttornyából. A társadalmi és nemzeti ellentétektől marcangolt Nyugat-Ukrajna kommunista mozgalmának aktív résztvevője lett.

Marian Naszkowski visszaemlékezése érdekes és izgalmas olvasmány. Lapjain megelevenedik a harmincas évek Lengyelországa, a lengyel kommunisták hősies küzdelme, szervezőmunkája és a börtönök romantikája. Különösen értékessé és érdekessé teszi a művet, hogy a

szerző a hazai eseményeket és problémákat széles nemzetközi keretbe ágyazza: Naszkowski mozgalmi tevékenységével párhuzamosan kibontakozik előttünk az európai fasizmus általános offenzívája és az antifasiszta erők heroikus küzdelme.

Naszkowski könyve szép és igaz. Maradandó emléket állít a lengyel kommunisták küzdelmekkel és szenvedésekkel teli életének — és általában a munkásmozgalom neves és névtelen harcosainak. A mű nagy sikert aratott Lengyelországban; reméljük, hogy a magyar közönség is érdeklődéssel és szeretettel fogadja.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

25,— Ft